حکومەتی هەرێمی کوردستان- عیراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

زمان و ئەدەبی کوردی

قۆناغی ئامادەیی

پۆلی دەیەم

حکومەتی هەرێمی کوردستان - عێراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

زمان و ئەدەبی کوردی

قۆناغی ئامادەیی
پۆلی دەیەم

چاپی پازدەیەم

١٤٤٣ کۆچی   ٢٠٢٢ زایینی   ٢٧٢٢ کوردی

دانانی

عبـدالله شـاڵی د. عزالـدین مصطـفی د. امیـــن علـي

نوری علي امـین فــریـدون علـي امـین علاءالدين سجادي

کمال محمودفرج ابوزید مصطفی سندی

پێداچوونەوەی زانستیی دووەم

لێژنەیەک لە وەزارتی پەروەردە

سەرپەرشتیاری زانستیی چاپ: صــادق احمـد عثمـــان

چیمەن کریم حمـــە أمین

ســەرپەرشتیاری هونەری چاپ: ئـــاری محســن احمد

نەخشەسازی بەرگ و ناوەرۆک: ئـــاری محسـن احمـــد

تایپکردن: ڕێڤین راغـب حسـین

لانە مجـید میریحیی

پێشەکی

مامۆستایانی بەڕێز...

پرۆگرامەکانی خوێندن هەمیشە پێویستییان بە پێداچوونەوە و نوێکاری هەیە، کتێبی زمان و ئەدەبی کوردی پۆلی دەیەمی ئامادەییش لەلایەن لیژنەیەکی پسپۆر پێداچوونەوەی زانستی بۆکراوە و دیزاینکراوەتەوە، کتێبەکە سێ بابەت (ڕێزمان و ئەدەب و خوێندنەوە) لەخۆدەگرێت.

لە بەشی ڕێزماندا، هەوڵمانداوە ڕستە و شرۆڤە و دەستور و ڕاهێنانەکان پوختەتر و زانستیانەتر بخەینەڕوو، هەروەها هەڵەی زمانەوانی و تایپ بنبڕ بکەین. لە بەشی ئەدەبدا بابەتەکانمان چڕکردونەتەوە و هەڵەی زانستی و تایپ و زمانەوانیمان ڕاستکردوونەتەوە. لە بەشی خوێندنەوەش هەڵەی زانستی و تایپمان ڕاستکردوونەتەوە. کتێبەکە بە شێوازێکی نوێ دیزاینکراوەتەوە و بابەتەکان بۆ وەرزی خوێندنی یەکەم و دووەم دەستنیشانکراون و وێنەی ئەدیب و نوسەرانی بۆ دانراوە و لە بەرگێکی قەشەنگ و ڕەنگاوڕەنگدا چاپکراوە.

داواکارین لە ئێوەی بەڕێز لە هەر هەڵەیەک یان کەموکورتییەک هاتە بەرچاوتان ئاگادارمان بکەنەوە، بۆ ئەوەی لە چاپەکانی ئایندەدا لەبەرچاوی بگرین.

لیژنەی پێداچوونەوە

٢٠٢٢/٤/٤

پێرست

بەشی ڕێزمان ٧

وەرزی یەکەم:

- وانەی یەکەم: خاڵبەندی ٨
- وانەی دووەم: ئامرازی بانگکردن ١٢
- وانەی سێیەم: ئامرازی لێکدەر ١٥
- وانەی چوارەم: ڕستەی ئاوێتە ١٩
- وانەی پێنجەم: درووستکردنی ناوی واتایی ٢١
- وانەی شەشەم: هاوەڵناوی ژمارە (هاوەڵناوی ژمارەی بنجی ٢٥
- وانەی حەوتەم: هاوەڵناوی ژمارە (هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخستن) ٣٠
- وانەی هەشتەم: هاوەڵناوی ژمارە (هاوەڵناوی ژمارەی کەرتی) ٣٤

وەرزی دووەم:

- وانەی نۆیەم: هاوەڵناوی نادیار ٣٨
- وانەی دەیەم: جێناوی نادیار ٤٢
- وانەی یازدەیەم: کاری داڕێژراو ٤٥
- وانەی دوازدیەم: کاری لێکدراو ٤٨
- وانەی سێزدیەم: کاری تێنەپەڕ و کاری تێپەڕ ٥٢
- وانەی چواردیەم: گۆڕینی کاری تێنەپەڕ بۆ کاری تێپەڕ ٥٨
- وانەی پازدیەم: کاری یاریدەدەر (پارتیکل) ٦٢

بەشی ئەدەب ٦٦

وەرزی یەکەم:

داستانی کوردی ٦٦
ڕێبازە ئەدەبییەکان ٦٨
ئەدەبی کلاسیزمی کوردی ـ زاری لوڕی ٧٣
بابا تاهیری هەمەدانی ٧٤
ئەدەبی کلاسیزمی کوردی - زاری گۆران ٧٧
مەلای پەرێشان ٧٨
بێسارانی ٨٠

وەرزی دووەم:

ئەدەبی کلاسیزمی کوردی - زاری کرمانجی سەروو ٨٣
مەلای جزیری ٨٤
ئەحمەدی خانی ٨٨
ئەدەبی کلاسیزمی کوردی - زاری کرمانجی خواروو ٩٣
نالی ٩٥
سەرەتای سەرهەڵدانی پەخشانی کوردی ١٠١
ڕۆڵی ڕۆژنامەگەری کوردی لە جێگیرکردن و گەشەسەندنی پەخشانی کوردیدا ١٠٢
ڕۆژنامەگەری کوردی لەماوەی نێوان هەردوو شەڕی یەکەم و دووەمی جیهانیدا ١٠٤

نموونەی ئەدەب ١١١

وەرزی یەکەم:

مەلای باتێ ١١٢
حەسیب قەرەداغی ١١٥
کوردی ١١٧
کانی ١١٩

وەرزی دووەم:

مەلا تەهای مایی ١٢١
کامەران موکری ١٢٤
مەلا مەحمودی بایەزیدی ١٢٨
میرجەلادەت بەدرخان ١٣٤

بەشی خوێندنەوە ١٣٧

وەرزی یەکەم:

لاوکی دەروێشی عەڤدی ١٣٨
بەنداڤا دوکان ١٤٣
دارستان و پاراستنا وان ١٤٦
نڤیسین ١٤٩
هەزارمێرد ١٥٢
ئیسماعیل بێشکچی ١٥٥
چیرۆکی نان و کەوەری خوێناوی ١٥٧

وەرزی دووەم:

هەڵوێستی جوامێرانە ١٦٣
ئافرەتی کورد ١٦٧
قەدەم خێر ١٧١
گوڵ و گیا لە پزیشکیدا ١٧٣
خوێندنەوە و لێکۆڵینەوە ١٧٥
گەشتێک بە هاوینەهەوارەکانی کوردستاندا ١٧٧

بەشی ڕێژمان

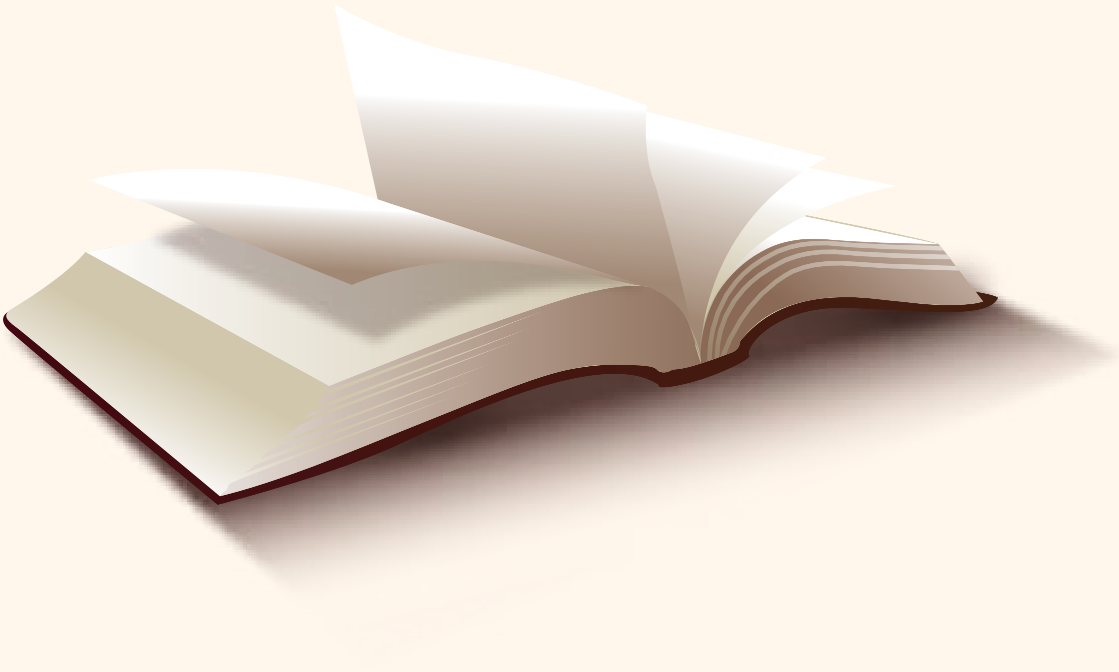

خاڵبەندی

دەستور و ڕاڤە

نیشانەکانی خاڵبەندی: ئەو نیشانانەن، کە تایبەتن بە زمانی نوسین، ئەم هێمایانە لە زمانی نوسیندا هەریەکەیان ئەرکێک، یان چەند ئەرکێکیان هەیە، کە خوێندنەوە و نوسینەکان ئاسان و واتادار ئەکەن.

ئەمانەی خوارەوە بەشێکن لە نیشانەکانی خاڵبەندی لە زمانی کوردیدا:

١- خاڵ (.)

لە کۆتایی ڕستەیەکی واتادار دادەنرێت و ڕاستەوخۆ دەلکێنرێت بە وشەکەی پێش خۆی.

ئـ- کۆتایی ڕستەی هەواڵی، وەک: کوردستان وڵاتێکی جوانە.

ب- کۆتایی ڕستەی داخوازی، وەک: ئەو کتێبانەم بۆ بهێنە.

پ- دەکەوێتە دوای کورتکراوەکان، وەک: پ.د. مارف خەزنەدار.

٢- نیشانەی پرسیار (؟):

ئەو نیشانەیە، کە لە کۆتایی هەر ڕستەیەکی پرسیاری، یان ناوەڕۆکێکی پرسیاری هەبێت دادەنرێت و ڕاستەوخۆ دەلکێنرێت بە وشەکەی پێش خۆیەوە.

- کەی نوسینەکەت تەواوکرد؟

٣- نیشانەی سەرسوڕمان (!):

ئـەم نیشـانە لـە کۆتایـی ئـەو ڕسـتانە دادەنرێـت، کـە گوزارشـتێکی لەنـاکاو بەرانبـەر بەشـتێک دەردەبـڕن، کـە ناوەرۆکێکـی تـرس، یـان تووڕەبـوون، یـان جوانـی، یـان هەژانـدەی تیـا دەبینرێـت و ڕاسـتەوخۆ دەلکێنرێـت بـە وشـەکەی پێـش خـۆی.

- ئای خوایە، لە ئەو جوانییە!
- ئۆف دەستی شکاوم!
- خێرا بڕۆ دەرێ!
- ئەی هاوار، فریامبکەون!

٤- وێرگوڵ (فاریزە) :

لەنێـوان دوو گوزارشـت، یـان دوو ڕسـتە دادەنرێـت، کـە پەیوەندییـان بەیەکـەوە هەبێـت، یان لـە دوای نـاوی بانگکـراو دادەنرێت و ڕاسـتەوخۆ دەلکێنرێت بە وشـەکەی پێـش خۆیـەوە بـەڵام لەگـەڵ وشـەکەی دوای خۆیـدا بۆشـایی دەخرێتـە نێوانیـان. وەک:

- ڕێگای پێنجوێن گیراوە، چونکە بەفـرێکی زۆر باریوە.
- منداڵینە، فێری زانست بن.

٥- وێرگوڵ و خاڵ (؛):

بـۆ ڕوونکردنـەوەی دەسـتەواژەیەک، یـان لەنێـوان دوو دەسـتەواژە، کـە هەمـان واتایـان هەبێـت، دادەنرێـت و ڕاسـتەوخۆش دەلکێنرێـت بـە وشـەی پێـش خۆیـەوە بـەڵام لەگـەڵ وشـەی دوای خـۆی بۆشـایی دەخرێتـە نێوانیـان. وەک:

گەرمیـان؛ واتا نـاوچەیـەکی گەرم.

٦- نیشانەی ئەستێرە (⁕) :

ئـەم نیشـانە لەجیاتـی ژمارە بەکاردێت بـۆ دروستکردنی ڕیزبەنـدی، یان بـۆ ڕوونکردنـەوە لـە پەراوێـزی لاپـەڕە و ڕاسـتەوخۆ دەلکێنرێـت بـە وشـەکەی پێـش خۆیـەوە و لەگـەڵ وشـەی دوای خـۆی بۆشـایی دەخرێتـە نێوانیـان. وەک:

⁕ هەولێر بە یەکێک لە کۆنترین شارەکانی جیهان دادەنرێت.

٧- جوت کەوانەی گەورە (...) :

ئـەم هێمایـە کاتێـک بەکاردێـت، واتـای هەمـان وشـەی تێـدا بنوسـرێت، بەمەبەسـتی ڕونکردنـەوەی زیاتـر وەک:

ڕاناو (جێناو) بەشێکە لە بەشەکانی ئاخاوتن.

٨- جوت کەوانەی بچوک ((...)):

ئەم هێمایە لە کاتی وەرگرتنی دەقێک، یان وتەیەک بەبێ دەستکاری دادەنرێت. وەک:

- پێغەمبەر (د.خ) دەفەرموێت: ((پاکی نیوەی باوەڕە))
- پیرەمێرد دەڵێت:

((ئەو شوێنەی کەوا پڕە لە نادان   دانا ناچارە دەرچێ لە ناویان))

٩- دووخاڵ (:):

لـە دوای وشـەیەک، یـان دەسـتەواژەیەک دادەنرێـت، کـە ناسـاندن و درێژەپێـدان و ڕونکردنـەوەی زیاتـری پێویسـت بێت، هەروەها ڕاسـتەوخۆ دەلکێنرێت بە وشـەی پێش خۆیەوە و بۆشـایی دانانرێت لە نێوانیاندا، بەڵام لەگەڵ وشـەکەی دوای خۆیدا بۆشـایی دەخرێتـە نێوانیان. وەک:

- دایک:

بریتییە لە جوانترین دروستکراوی خودا، کە جێگرەوەی نییە.

١٠- هێڵی لار (/):

بـۆ جیاکردنـەوەی ژمارەکانی ڕۆژ و مانگ و سـاڵ بەکاردێت و ڕاسـتەوخۆ دەلکێنرێت بە ژمارەکەی پێش خـۆی و دوای خۆیەوە.

– لە ١٩٨٨/٣/١٦ شاری هەڵەبجە کیمیابارانکرا.

تێبینی

چۆنییەتـی بەکارهێنانـی دەنـگ، یـان دانانـی هێز و ئـاوازە لە سـەر بەشـەکانی ئاخاوتن واتـای جیـاواز دروسـتدەکات و مەبەسـتی قسـەکەر ڕوندەکاتـەوە وەک:

- دەچێت بۆ خویندنگا.   - دەچێت بۆ خویندنگا؟   - دەچێت بۆ خویندنگا!

ڕاهێنان - ١

وشەی (چەند) لە دوو ڕستەدا بەکاربهێنە، بە مەرجێك لە ڕستەی یەکەمدا وشەی سەرسوڕمان بێت و لە ڕستەی دووەمدا وشەی پرس بێت.

ڕاهێنان - ٢

هێڵ بەژێردا هاتووەکان شیبکەوە:

١- وای لە ئەم خانووە بەرزە!

٢- کەی ئاهەنگەکە کۆتایی دێت؟

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی گونجاو هەڵبژێرە:

١- ئای چ منداڵێکی ژیرە ....

ئـ- ؟ ب- ! پ- . ت- /

٢- کام لەم نیشانانە دادەنرێت لە دوای وشەیەک بۆ ڕونکردنەوە و ناساندنی زیاتری وشەکە؟

ئـ- . ب- ! پ- : ت- /

٣- بۆ گەورەترین وەستان لە قسەکردندا بەکاردێت:

ئـ- ، ب- ؟ پ- ! ت- .

٤- دادەنرێت بۆ جیاکردنەوەی ڕۆژ و مانگ و ساڵ:

ئـ- ؟ ب- ! پ- / ت- ،

٥- بۆ وەستانێکی کورت لەنێوان دوو دەستەواژە دادەنرێت، کە پەیوەندییان بەیەکەوە هەبێت:

ئـ- / ب- ! پ- . ت- ،

ئامرازی بانگکردن

دەستور و ڕاڤە

ئامرازی بانگکردن : ئەو ئامرازەیە، کە بۆ بانگکردن، یان ئاگادارکردنەوەی کەسێک (ناوێک یان جێناوێکی سەربەخۆ)، یان زیاتر بەکاردێت.

- دیارترین ئامرازەکانی بانگکردن ئەمانەن:

(ئەی، هۆ، ئادەی، ئۆ، هەی، ئا، ئەرێ، هێ، ە، ێ)*

- کەسی بانگکراو دەبێت ڕاستەوخۆ بدوێنرێت، بۆ نمونە:

- کوڕە، ڕێزی دایبابت بگرە.
- ئەی پێشمەرگە قارەمانەکان، نیشتمان پێویستی پێتانە.
- هۆ مام بایز، ئاسایشی خۆراک لە دەستی تۆی جوتیارە.
- کیژێ، بەبێ بەشداری تۆ وڵات پێشناکەوێت.
- ئادەی ئێوە، پۆلەکە پاکبکەنەوە.

- ناوی بانگکراو ئەگەر کۆ بوو، بە ئامرازی بانگکردنی (ە) وریابکرێتەوە، ئەوا نیشانەی کۆ (ان) دەگۆڕێت بۆ (ین). وەک:

کوڕان + ە = کوڕینە

کچان + ە = کچینە

← **زانست سەرمایەیەکی نەبڕاوەیە.**

---

* لە کرمانجی سەروو جگە لەو ئامرازە هاوبەشانەی سەرەوە ئەم ئامرازانە بۆ بانگکردن بەکاردێت:

ێ ، هێ: بۆ ڕەگەزی مێ بەکاردێت، وەک: خوشکێ، ژ ئاخافتنا دایکا خۆ دەرنەکەڤە.

ۆ ، هۆ: بۆ ڕەگەزی نێر بەکاردێت، وەک: هۆ برایێ جوتیار، تۆ جهێ شانازیا منی.

- هەندێک جار ناوی بانگکراو دەکەوێتە نێوان دوو ئامرازی بانگکردنەوە. وەک:
  - ئادەی کوڕینە، با دەستپێبکەین.
  - ئا کیژێ، وەرە ئێرە.

- ناوی تایبەتی بۆ وریاکردنەوە پێویستی بە ئامرازی بانگکردن نییە . وەک:
  - ئازاد، کتێبەکەت لای منە. (ئازاد) ناوی بانگکراوە.

ڕاهێنان - ١

ئەم ئامرازانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە و بانگکراوەکەش دەستنیشان بکە:

(ئـا، ئۆ، ە، ئادەی، هەی)

ڕاهێنان - ٢

لەم ڕستانەی لای خوارەوەدا ئامرازی بانگکردن و ناوی بانگکراو دەربهێنە:

١- دایکە، بەبێ تۆ ناژیم.

٢- ئەری مامۆستا، ڕێگام دەدەیت، بچمە دەرەوە؟

٣- هۆ برای جوتیار، مایەی شانازیمانیت.

٤- کوڕینە، ئەمڕۆ ڕۆژی تێکۆشانە.

٥- هەی برایێ کورد، ب ئێکگرتنێ دێ سەرکەڤین.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- لە ڕستەی (ئادەی خوێندکاران، با باخچەی خوێندنگاکەمان بژاربکەین.) ناوی بانگکراو کام لەمانەیە؟

ئـ- تاکی ناسراو　　ب- تاکی نەناسراو　　پ- کۆی نەناسراو　　ت- کۆی ناسراو

٢- چ کاتێک نیشانەی کۆ (ان)ی ناوی بانگکراو دەگۆڕێت بۆ (ین)؟

ئـ- ئامرازی بانگکردن بریتی بێت لە (ە).　　ب- ئامرازی بانگکردن (ئەی) بێت.

پ- ناوی بانگکراو نێر بێت.　　ت- ناوی بانگکراو مێ بێت.

٣- لەکام ڕستەدا بانگکراو گرییەکی ناوییە؟

ئـ- ئا کچێ، باوکت بانگ بکە.　　ب- ئەری برا، تاکەی بێدەنگیت!

پ- هۆ برا، ڕۆمانەکەت هێناوە؟　　ت- ئەی برای کوردم، بەهای زمانەکەت بزانە.

٤- کام لەم ئامرازانە بۆ بانگکردن بەکاردێت؟

ئـ- کە　　ب- تاکو　　پ- ئادەی　　ت- بۆ

٥- ئامرازی بانگکردن کام لەمانە بانگدەکات؟

ئـ- ناوی تایبەتی　　ب- ناوی گشتی　　پ- جێناوی سەربەخۆ　　ت- (ب + پ)ڕاستن.

ئامرازی لێکدەر

دەستور و ڕاڤە

ئامرازی لێکدەر : ئەو ئامرازەیە کە دوو ڕستە، یان زیاتر لێکدەدات و پێکەوەیان دەبەستێت.

- ئامرازە لێکدەرەکان زۆرن، هەندێکیان لە دروستکردنی ڕستەی لێکدراودا بەشداریدەکەن، بەڵام هەندێکی تریان لە دروستکردنی ڕستەی ئاوێتەدا بەشداریدەکەن.

ئەو ئامرازانەی، کە لە دروستکردنی ڕستەی لێکدراودا بەشداریدەکەن دوو جۆرن:

یەکەم: ئەو ئامرازانەی کە دوو ڕستە، یان زیاتر لێکدەدەن

ئەوانیش: (و، یان، یا، یاخود). ئامرازی لێکدەر بەشێک نییە لە هیچکام لە ڕستەکان.

بۆ نمونە:

- شادان چوو بۆ زانکۆ و کەژاڵ چوو بۆ پەیمانگا.
- کتێبەکە بدە بە من، یان بیبە بۆ ئازاد. (کتێبەکە بدە بە من، یا بیبە بۆ ئازاد)
- ڕاپۆرتەکە دەنوسیت، یاخود خۆت بۆ تاقیکردنەوە ئامادە دەکەیت؟

- لە ڕستەی لێکدراودا هەر کاتێک ناوێک، یان کارێک هاوبەش بوو لەنێوان ڕستەکاندا پێویست ناکات لە هەموو ڕستەکاندا دووبارە بکرێتەوە. بۆ نمونە:

- ئاری و دابان و نالی بەیەکەم دەرچوون.
- سایە دەچێت بۆ کتێبخانە و دەگەڕێتەوە.
- چیرۆکەکە دەخوێنیتەوە، یاخود ڕۆمانەکە؟

ئەگەر سەرنجی ڕستەکان بدەین، دەبینین، کە هەریەکەیان لە دوو ڕستە، یان زیاتر پێکهاتوون، بەڵام بەهۆی ئامرازی لێکدەرەوە ڕستەکان کورتکراونەتەوە و لێکدراون و ڕستەیەکی لێکدراویان پێکهێناوە، ڕستەی یەکەم لە بنەڕەتدا سێ ڕستە بوو ئەوانیش بریتین لە:

- ئاری بەیەکەم دەرچوو.
- داban بەیەکەم دەرچوو.
- نالی بەیەکەم دەرچوو.

لەبەرئەوەی هەر سێ ناوەکە (ئاری، دابان، نالی) هەمان کاریان جێبەجێکردووە بە هەمان پلە، بۆیە دەتوانین بە ئامرازی لێکدەری (و) ڕستەکانیان کورتبکەینەوە و بیانکەین بە یەک ڕستەی لێکدراو، بەڵام لە ڕستەی دووەمدا (سایە دەچێت بۆ کتێبخانە و دەگەڕێتەوە)، ناوی (سایە) هاوبەشە لەنێوان هەردوو ڕستەکەدا، بۆیە پێویست ناکات دووبارەبکرێتەوە.

دووەم ئەو ئامرازە لێکدەرانەی کە تەنیا دوو ڕستە لێکدەدەن

وەک: (بەڵام، یان...یان، نە...نە، ، ئەگینا، ئینجا / ئەوجا). بۆ نموونە:

- لە خەڵکی ببورە، بەڵام لە خۆت مەبورە.
- یان وەرە لەگەڵمان، یان بڕۆ بۆ بازاڕ.
- نە نان دەخوات، نە دەخەوێت.
- کارەکەت جێبەجێبکە، ئەگینا دوادەکەویت.
- وانەکانت بخوێنە، ئینجا بچۆ بۆ خوێندنگە.
- سێوەکەم بۆ هەڵبگرە، نەک هەنارەکە.

● ئامرازی لێکدەری (و) جگە لە دروستکردنی ڕستەی لێکدراودا دەتوانێت ناوی لێکدراویش دروستبکات و جۆرە گرێیەکیش دروستدەکات، کە لە دیارخەر و دیارخراو پێکنەهاتووە، بۆ نموونە:

- دەنگوباس
- ڤارین و ئازاد یاریدەکەن.

ڕاهێنان - ١

ئەم ئامرازە لێکدەرانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

(کەچی – یاخود – یان – و – نەک)

ڕاهێنان - ٢

ئەم بۆشاییانەی خوارەوە بە ئامرازی لێکدەر پڕبکەوە:

١- خوشک .... براکە، مەڕەکانیان دەلەوەڕاند.

٢- ئەوان لە کارەکەی خۆیان بوونەتەوە .... ئێوە هێشتا هەر لە ماڵەوەن.

٣- پرتەقاڵەکەم بۆ هەڵبگرە .... هەرمێکە.

٤- بڕۆن .... ئێوارە زوو وەرنەوە.

٥- چیرۆکێ بۆ من بخوێنە .... ڕۆمانێ.

ڕاهێنان - ٣

لەم ڕستانەی لای خوارەوە ئامرازی (لێکدەر، بانگکردن، پەیوەندی و دانەپاڵ) دەستنیشانبکە:

١- بەخۆشیی زستان و زەردەخەنەی دوژمن باوەڕمەکە.

٢- دیارییەکەم بۆ خوێندکارەکان ئامادەکردووە.

٣- نەتبیستووە، کە هێز لە یەکگرتندایە.

٤- هۆ کاکی شوان، بلوێر لێدە.

٥- کتێبەکەم بۆ بهێنە .... کۆمپیوتەرەکە.

ڕاهێنان - ٤

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- کام لەم ئامرازانە دەتوانێت ئەم دوو ڕستە سادەیە (بەپەلە مەڕۆ، بکەویت.) بکات بە ڕستەی لێکدراو؟

ئـ- و	ب- تا	پ- نەک	ت- یان

٢- کام لەم ئامرازانە دەتوانێت لە دوو ڕستە زیاتر پێکەوە ببەستێت؟

ئـ- و	ب- چونکە	پ- هەتاوەکو	ت- بەڵام

٣- کام لەمانە ڕستەی لێکدراو نییە؟

ئـ- ڕەوەز و ئەژی وێنەکێشن.	ب- گەر ڕاهێنانی زیاتر بکەن، باشتر فێردەبن.

پ- گەلی کورد میواندۆستە.	ت- (ب + پ) ڕاستن.

٤- ئەو ئامرازەی دوو ڕستە، یان زیاتر لێکدەدات پێیدەگوترێت ....

ئـ- ئامرازی پەیوەندی	ب- ئامرازی لێکدەر

پ- ئامرازی دانەپاڵ	ت- (ئـ+ پ) ڕاستن.

٥- هاوین گەرمە .... زستان ساردە.

ئـ- یان	ب- بەڵام	پ- ئینجا	ت- ئەگەر

ڕستەی ئاوێتە

دەستور و ڕاڤە

ڕستەی ئاوێتە: لە ڕستەیەکی واتاداری سەربەخۆ و ڕستەیەکی شوێنکەوتوو پێکدێت و بە یارمەتیی ئامرازی لێکدەر دەدرێنە پاڵ یەکتر.

- بەشەکانی ڕستەی ئاوێتە ئەمانەن:

یەکەم: شارستە

بەو بەشەی ڕستەی ئاوێتە دەگوترێت، کە واتایەکی تەواو و سەربەخۆ دەدات بە دەستەوە.

دووەم: پاڕستە

بەو بەشەی ڕستەی ئاوێتە دەگوترێت، کە واتای تەواو نادات بەدەستەوە و هەمیشە ڕستەیەکی شوێنکەوتووە و واتاکەی بەندە بە واتای شارستەوە ، هەمیشە ئامرازە لێکدەرەکە بەشێکە لە پاڕستەکە.

- ئەو ئامرازە لێکدەرانەی، کە بەشداریدەکەن، لە دروستکردنی ڕستەی ئاوێتەدا دوو جۆرن و بەشێکیان ڕستەی ئاوێتەی مەرجی دروستدەکەن، بەڵام لێرەدا تەنیا ئەو جۆرەیان دەخەینەڕوو کە مەرجی نین، ئەوانیش بریتین لە: (کە، چونکە، بەڵکو، تا، مەگەر)،هەمیشەش بەشێکن لە پاڕستە.

چەند نمونەیەک: هێڵ بەژێردا هاتووەکان پاڕستەن و هێڵ بەژێردا نەهاتووەکان شارستەن.

- ئاشکرایە، کە هێز لە یەکگرتندایە.
- کەرکوک کە لە مێژودا بە (ئارابخا) ناوبراوە، شارێکی کوردستانییە.
- کە من هاتم، تۆ ڕۆیشتبوویت.
- خوێندکارەکە یەکەم دەبێت، چونکە زۆر کۆششدەکات.
- پزیشکەکە هەوڵدەدات، بەڵکو چارەسەر بدۆزێتەوە.
- ناتوانین هەموو کتێبەکان دابەشبکەین، مەگەر ئێوەش یارمەتیمانبدەن.
- هەژارەکەی خستەسەر کار، تا پێویستی بە یارمەتیی کەس نەبێت.
- تە نەبیستییە، کو دلۆڤانی خوێندنا خۆ تەواوکریە.
- ئەو هۆزانێن کو تە ژ بەرکرین، گەلەک خۆشن.

ڕاهێنان - ١

ئەم پاڕستانەی خوارەوە لە ڕستەی ئاوێتەدا بەکاربهێنە:

١- کە شەرمین بەدوای زانست دەگەڕێت.

٢- کە تۆ بینیوتە.

٣- بەڵکو پێی چاکبێتەوە.

٤- تا ئەوان نەگەڕێنەوە.

٥- کو تە دیتییە.

ڕاهێنان - ٢

هێل بەژێردا هاتووەکان شیبکەوە:

١- ئەو لاوەی کە دوێنێ هات ، ئامۆزای تۆیە.

٢- نەتبیستوە، کە چیا خوێندنی تەواوکردووە.

٣- هەڵەبجە کە کیمیابارانکرا، شارێکی کوردستانە.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- یەکێک لەم ڕستانە پاڕستەی تێدا نییە:

ئـ- سوار تا نەگلێ نابێت بە سوار.	ب- من هاتم و ئەو ڕۆیشت.

پ- کە بەهار هات، دەچین بۆ سەیران.	ت- کە ژینگەت پاراست، تەندروستیت باش دەبێت.

٢- لە ڕستەی ئاوێتەدا وشەی لێکدەر هەمیشە دەکەوێتە:

ئـ- دوای پاڕستە	ب- سەرەتای شاڕستە	پ- دوای شاڕستە	ت- پێش پاڕستە

٣- لە ڕستەی (ئاشکرایە، کە کاروان بە یەکەم دەرچووە). (کە) بریتییە لە:

ئـ- ئامرازی پێناسین	ب- ئامرازی پەیوەندی	پ- ئامرازی لێکدەر	ت- هیچیان

٤- ڕستەی ئاوێتە پێکدێت لە:

ئـ- یەک ڕستە	ب- دوو ڕستە زیاتر نەبێت

پ- دوو ڕستە یان زیاتر	ت- سێ ڕستە زیاتر نەبێت

٥- لە ڕستەی (ئەو گوڵەی ئاومدا گەشایەوە.)، ئەرکی گرێ ناوییەکە (ئەو گوڵەی) دەبێتە:

ئـ- بکەر	ب ـ بەرکار	پ- نیهاد	ت- جیگری بکەر

دروستكردنی ناوی واتایی

دەستور و ڕاڤە

نـاوی واتایـی: ناوێكـە خـۆی لـە خۆیـدا بوونێكـی بەرجەسـتە و سـەربەخۆی نییە و ناتوانیـن لـە سروشـتدا وێنـەی بكێشـین، بـەڵام زۆربەیـان بـەر یەكێك لە هەسـتەكانی مـرۆڤ دەكەون.

- خەون بە سەركەوتنەوە مەبینە و كاری بۆ بكە.
- چاوەڕوانی چاكە لە دوژمن ناكرێت.
- كردارت جوان بێت.
- كۆكەی نەخۆشەكە جێی مەترسی نییە.
- ڕاستی شەرمی ناوێت.
- كەفتنێ بكە پێنگاڤا سەركەفتنێ.

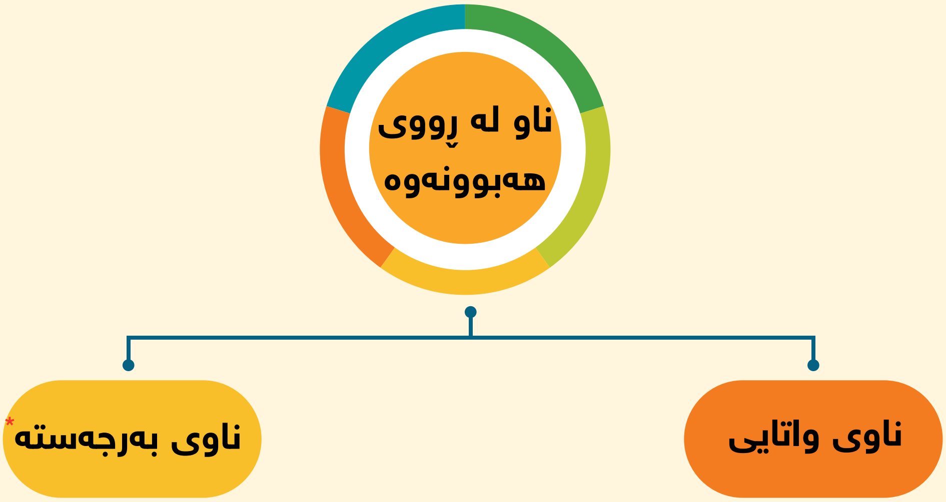

(*) لەبـەر ئـەوەی بابەتەكـە نـاوی واتاییە، بە پێویسـتمان نەزانی باسـی ناوی بەرجەسـتە بكەین مامۆسـتایان دەتوانـن هـەر لـە كەرەسـتەكانی ناوپۆل چەندیـن نمونە بۆ نـاوی بەرجەسـتە بهێننەوە.

- لە زمانی کوردیدا ناوە واتاییەکان دەکرێن بە دوو بەشەوە:

١- ناوی واتایی بنجی:

ئەو ناوانەن، کە هەر خۆی لە بنەڕەتدا ناوی واتایین و بەپێی هیچ یاسا و دەستورێکی ڕێزمانی دانەتاشراون، وەک: (خەم، بڕوا، هۆش، هێز، خەون، شەرم، ...هتد)

٢- ناوی واتایی دەستکرد (دروستکراو):

ئەو ناوانەن، کە لە بنەڕەتدا ناوی واتایی نین، بەڵکو خۆمان لە بەشە ئاخاوتنەکانی تر دایاندەتاشین و دروستیاندەکەین، بەیارمەتیی هەندێک پاشگر، کە بەزۆری ئەمانەن:

(ی - ەتی - یەتی - ایەتی - ێتی - ێنی ...هتد)

١- ناو + پاشگر				
منداڵ	+	ی	←	منداڵی
پیاو	+	ەتی	←	پیاوەتی
برا	+	ەیەتی	←	برایەتی
کورد	+	ایەتی	←	کوردایەتی
کچ	+	ێنی	←	کچێنی

٢-هاوەڵناو (سادە یان نادسادە) + پاشگر				
جوان	+	ی	←	جوانی
ئازا	+	یەتی	←	ئازایەتی
مەرد	+	ایەتی	←	مەردایەتی
قوڵ	+	ایی	←	قوڵایی
چاک	+	ە	←	چاکە
گەرم	+	ا	←	گەرما
چڵ	+	ە	←	چڵە
سەد	+	ە	←	سەدە
خۆشەویست	+	ی	←	خۆشەویستی
دڵسۆز	+	ی	←	دڵسۆزی
خەمخۆر	+	ی	←	خەمخۆری

٣- ڕەگی کار + پاشگری (ە)				
پرسین (پرس)	+	ە	←	پرسە
نالّین (نالّ)	+	ە	←	نالّە
کۆکین (کۆک)	+	ە	←	کۆکە
تەقین (تەق)	+	ە	←	تەقە
گریان (گری)	+	ە	←	گریە

٤-هەندێک ڕەگی کار خۆی بەتەنیا دەبێتە ناوی واتایی	
ترسان	ترس
خەوتن	خەو
جەنگان	جەنگ

٥ - قەدی چاوگ + پاشگری (ار)				
کوشت	+	ار	←	کوشتار
کرد	+	ار	←	کردار

٦ - هەموو چاوگێک لە ڕستەدا بە ناوی واتایی هەژماردەکرێت
نوسین، ژیان، پێکەنین، سەرکەوتن، ئازادکردن، هەوڵدان ... هتد

- ناوی واتایی وەک هەر ناوێکی تر لە ڕستەدا هەموو ئەرکەکانی ناو دەبینێت ، کە ئەمانەن: (نیهاد، بکەر، بەرکار، جێگری بکەر، دیارخەری ناو، تەواوکەری بەیاریدەی کاری تەواو، تەواوکەری ڕاستەخۆی کاری ناتەواو، تەواوکەری بەیاریدەی کاری ناتەواو).

ڕاهێنان - ١

پێنج چاوگی دەنگی بهێنەوە و ناوی واتاییان لێ دروستبکە:

ڕاهێنان - ٢

ناوی واتایی (ئازادی) لە سێ ڕستەدا بەکاربهێنە بە مەرجێك ببێت بە:

١- جێگری بکەر ٢- بەرکار ٣- تەواوکەری بەیاریدەی کاری تەواو

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- کام لەم ناوە واتاییانە بە یاسای (هاوەڵناوی سادە + پاشگر) دروستبووە؟

ئـ - مەلەوانی ب- کوردایەتی پ- کردار ت- گەرما

٢- لە ڕستەی (خواردن وزە بە مرۆڤ دەبەخشێت) ناوە واتاییەکان ئەرکیان چییە؟

ئـ- بکەر و بەرکار ب- تەواوکەری بەیاریدە و بکەر

پ- نیهاد و تەواوکەری بەیاریدە ت- بکەر و دیارخەری ناو

٣- یاسای دروستبوونی ناوی واتایی (خۆشەویستی) بریتییە لە:

ئـ - قەد+ پاشگر ب- ڕەگ + پاشگر پ- ناو + پاشگر ت- هاوەڵناو + پاشگر

٤- لە ڕستەی (ئاشتی بەرقەرارکرا) ئەرکی ناوی واتایی (ئاشتی) چییە؟

ئـ- بەرکارە ب- بکەرە پ- دیارخەرە ت- جێگری بکەرە

٥- یەکێک لە ئەمانە ناوی واتایی بنجییە:

ئـ- دیدار ب- چاکە پ- شەرم ت- دانایی

ڕاهێنان - ٤

هێڵ بەژێردا هاتووەکان شیبکەوە:

١- زانست سەرچاوەی کامەرانییە.

٢- گریەی منداڵەکە ئێمەی دڵتەنگکرد.

٣- چلەی هاوین تەواوبوو.

هاوەڵناوی ژمارە

١- هاوەڵناوی ژمارەی بنجی

دەستور و ڕاڤە

هاوەڵناوی ژمارەی بنجی: ئەو هاوەڵناوەیە، کە ناوە ژمێرراوەکەی دوای خۆی بە ژمارە دەستنیشاندەکات و سنورێکی بۆ دادەنێت.

- هاوەڵناوی ژمارەی بنجی لە ژمارە (یەک، دوو ،سێ....) دەگرێتەوە.
- هاوەڵناوی ژمارەی بنجی هەمیشە دەکەوێتە پێش ناوە ژمێرراوەکە و پێویستی بە ئامرازی دانەپاڵ نییە.
- هاوەڵناوی ژمارەی بنجی دەبێتە دیارخەر بۆ ناوە ژمێرراوەکەی دوای خۆی و ناوەکەش دەبێتە دیارخراو، دیارخەر و دیارخراویش گرێی ناوی پێکدەهێنن و لە ڕستەدا تەواوی ئەرکەکانی ناو دەبینن.

هاوەڵناوی ژمارەی بنجی + ناو = گرێی ناوی

دیارخەر   دیارخراو

گرێی ناوی

سێ خوێندکار خەڵاتدەکەم

دیارخەر   دیارخراو

گرێی ناوییە ، بەرکارە

- هاوەڵناوی ژمارەی بنجی دەکرێت بە سێ جۆر:

١- هاوەڵناوی ژمارەی بنجیی سادە:

لە ژمارە (یەک، دوو، سێ...... نۆ) دەگرێتەوە. وەک:

- دوو چیرۆکم خوێندەوە.
- پێنج گوڵدانت لەبەر هەتاو داناوە.

٢- هاوەڵناوی ژمارەی بنجیی سەرەگرێ:

ژمارەکانی (دە، بیست، سی، ...... هتد) دەگرێتەوە. وەک:

- بیست خوێندکار لە پۆلەکەدان.
- سەد فەرمانبەر خانەنشین بوون.
- هەزار بەشداربوویان هەیە.

٣- هاوەڵناوی ژمارەی بنجیی لێکدراو

چوار جۆرە:

ئ لە دوو ژمارەی بنجیی تێکەڵ: بە تێکەڵکردنی دوو ژمارە پێکدێت و لە ژمارە (یازدە تا نۆزدە) دەگرێتەوە. وەک:

- حەڤدە نەمامی لە باخچەی خوێندنگاکەدا چاند.

ب لە دوو ژمارەی بنجیی سادە، یان زیاتر بە یارمەتیی ئامرازی (و) پێکدێت. وەک:

- بیست و حەوت کەس لە کۆڕەکە ئامادەبوون.
- سەد و پەنجا و نۆ خوێندکار بەشداری تاقیکردنەوە دەکەن.

پ لە دوو ژمارەی بنجیی سادە بەبێ یارمەتیی ئامرازی لێکدەر (و) پێکدێت. وەک:

- سێ چوار کەس هاتن.
- بیست سی میوانیان هەبوو.

ت بەهۆی بەکارهێنانی پەیڤێک لەگەڵ هاوەڵناوی ژمارەی بنجی، کە پێکەوە دەخرێنە پێش ناوە ژمێرراوەکە بۆ دەستنیشانکردنی بڕی ناوەکە پێکدێت. وەک:

١- **نەفەر:** بۆ مرۆڤ بەکاردێت.

دوو نەفەر کەبابی هێناوە.

٢- **سەر:** بۆ ئاژەڵ بەکاردێت.

پێنج سەر مەڕی فرۆشت.

٣- **دەستە:** بۆ ئەو شتانە بەکاردێت، کە بەدەستە دەفرۆشرێن. (قەڵەم، کەوچک، نوێن...هتد).

یەک دەستە قەڵەم کڕی.

٤- **بەرگ:** بۆ کتێب بەکاردێت.

سێ بەرگ کتێبی ڕێزمانم کڕی.

٥- **پارچە:** بۆ زەوی و قوماش بەکاردێت.

سەد پارچە زەوی بەسەر مامۆستایاندا دابەشکرا.

دوو پارچە قوماشی جوانی کڕی.

٦- **بن، بنە:** بۆ دارودرەخت بەکاردێت.

شەش بنە دارم ڕواند.

٧- **دانە:** بۆ شتی ژمێرراو بەکاردێت.

دوو دانە دەرگام بۆیەکرد.

٨- **جوت:** بۆ پێڵاو و گۆرەوی و دەستکێش بەکاردێت.

دوو جوت پێڵاوم هەیە.

٩- **کیلۆ:** زیاتر بۆ شتی نەژمێرراو بەکاردێت.

دوو کیلۆ برنجم لێنا.

چەند تێبینییەکی گرنگ

- ئەو ناوەی دەکەوێتە دوای هاوەڵناوی ژمارەی بنجییەوە دەبێت تاک بێت، بەڵام ئەگەر کۆ بوو، ئەوا (گرێی هاوەڵناوی) دروستدەکات. وەک:

  – منداڵی شەش ساڵان دەچێتە قوتابخانە.

- هاوەڵناوی ژمارەی بنجی بەبێ ئامراز دەخرێتە پێش ناوە ژمێردراوەکە، بەڵام ئەگەر ئامرازی دانەپاڵی (ی) کەوتە نێوانیانەوە، ئەوا (گرێی هاوەڵکاری) دروستدەکات، کە هەمیشە لەگەڵ ناوی مانگەکاندا دێت.

  – پێنجی ئازار گەلی کورد ڕاپەڕی.

  گرێی هاوەڵکاری کاتە و تەواوکەری کارە.

- هەندێک جار هاوەڵناوی ژمارەی بنجی لەگەڵ ناوێکدا (هاوەڵناوی لێکدراو) دروستدەکات.
  - لە بڕیارداندا دوودڵ مەبە.
  - خۆت لە مرۆڤی دووڕوو بپارێزە.
  - مانگی یەکشەوە کەوانەییە.

- ژمارە (دە) و (دەجارەکانی) وەک: (دە ، سەد ، هەزار ...هتد) دەتوانن نیشانەی (ان)ی کۆ وەربگرن.
  - دەیان پێشمەرگە خەڵاتکران.
  - سەدان درەختم لە باخەکەدا چاند.

- ئەگەر ئامرازی (و) کەوتە نێوان دوو ژمارەوە، ئەوا گومان لە ڕاستی و دروستی ژمارەکە ناکرێت، بەڵام ئەگەر گومان لە ڕاستی و دروستی ژمارەکە کرا، ئەوا ئامرازی لێکدەری (و) بەکارنایەت، وەک:
  - بیست و چوار قوتابی لە پۆلەکەدان.
  - چوار پێنج قوتابی لە پۆلەکەدان.

- لە ژمارە (بیست) بە ولاوە، ئەگەر گومان لە ڕاستی و دروستی ژمارەکە بکرێت، ئەوا تەنیا سەرەگرێکان دەگوترێت. وەک:
  - بیست سی کەس دەبوون.
  - سی چل کەس هاتن.

- پەیڤی (ئەوەندە – ئەمەندە) پێی دەگوترێت هاوەڵناوی نادیار و لە (سێ تا نۆ) دەگرێتەوە، بۆ گومانکردن لە ڕاستی و دروستی ژمارەکە بەکاردێت، هەرچەندە ئامرازی لێکدەری (و) لەنێوانیاندا بەکاردێت. وەک:
  - بیست و ئەوەندە ساڵە تۆم نەبینیوە.

- هاوەڵناوی ژمارەی بنجی لەگەڵ ناوە دیارخراوەکەیدا دەبن بە گرێی ناوی و هەموو ئەرکەکانی ناو دەبینێت.

(نیهاد، بکەر، بەرکار، جێگری بکەر، دیارخەری ناو، تەواوکەری بەیاریدەی کاری تەواو، تەواوکەری ڕاستەوخۆی کاری ناتەواو، تەواوکەری بەیاریدەی کاری ناتەواو)

ڕاهێنان - ١

وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەوە:

١- جیاوازیی نێوان هاوەڵناوی ژمارەی بنجیی لێکدراو بەهۆی ئامرازی لێکدەر و هاوەڵناوی ژمارەی بنجیی لێکدەر بەبێ ئامرازی لێکدەر چییە؟ وەڵامەکەت بە نمونە بنوسە.

٢- هاوەڵناوی ژمارەی بنجیی لێکدراو بە چەند ڕێگا دروستدەکرێت؟ بیاننوسە بە نمونەوە.

ڕاهێنان - ٢

هێڵ بەژێردا هاتووەکان شیبکەوە:

١- چوار نەمام لە باخچەکەدا بروێنە.

٢- دوو دانە قەڵەمم کڕی.

٣- بیست و پێنج ماڵ ل گوندی تەرش و کەوال خودانکەن.*

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- هاوەڵناوی ژمارەی بنجی دەکەوێتە کوێی ناوە ژمێراوەکەوە؟

ئـ- پێشی ب- دوای پ- پێش و دوا ت- هیچیان

٢- کام لەم ژمارانە هاوەڵناوی بنجیی تێکەڵە؟

ئـ- هەشت ب- دوازدە پ- بیست ت- سی و سێ

٣- ئامرازی لێکدەری (و) لەنێوان دوو ژمارەدا دادەنرێت، ئەگەر:

ئـ- گومان لە ڕاستی و دروستیی ژمارەکە هەبێت. پ- ژمارەکان لە دوو خانەی جیاواز بن.

ب- گومان لە ڕاستی و دروستیی ژمارەکە نەبێت. ت- ژمارەکان لە یەک خانەی ژماردن بن.

٤- هاوەڵناوی نادیار (ئەوەندە) لە ژمارە .... بۆ .... دەگرێتەوە.

ئـ- (١١ – ١٩) ب- (٢٠ – ٣٠) پ- (١ – ٩) ت- (٣ – ٩)

٥- لە ڕستەی (لە چواردەی تەموزدا ڕژێمی پاشایەتی گۆڕا)، (لە چواردەی تەموزدا) چییە؟

ئـ- گرێی هاوەڵناوییە. ب- هاوەڵناوی لێکدراوە.

پ- هاوەڵناوی ژمارەی سەرەگرییە. ت- گرێی هاوەڵکارییە.

---

* تەرش و کەوال: مەڕوماڵات

هاوەڵناوی ژمارە

٢-هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخستن

دەستور و ڕاڤە

هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخستن : ئەو هاوەڵناوەیە، کە پلەی ژمێرراوەکەی خۆی بەشێوەی ڕیزبەندی، یان زنجیرەیی پیشاندەدات:

- هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخستن بەپێی ئەم یاسایەی خوارەوە دروستدەکرێت*:

هاوەڵناوی ژمارەی بنجی + (ەم – ەمین)			
یەک	+	(ەم یان یەمین) ⟵	یەکەم - یەکەمین
بیست	+	(ەم یان یەمین) ⟵	بیستەم - بیستەمین
چل و چوار	+	(ەم یان یەمین) ⟵	چل و چوارەم - چل و چوارەمین

- ئەگەر هاوەڵناوی ژمارەی بنجی بە پیتی بزوێنی (ا، ۆ، ێ، ە، ی) کۆتایی هاتبوو، ئەوا پێویستە ناوبەندی (ی)ی نەبزوێن لەنێوان ژمارەکە و پاشگرەکەدا دابنێین، چونکە دوو بزوێن بەدوای یەکتردا نایێن.

هاوەڵناوی ژمارەی بنجی + ناوبەندی (ی) + (ەم – ەمین)				
پەنجا	+	ناوبەند (ی)	(ەم یان ەمین) ⟵	پەنجایەم - پەنجایەمین
نۆ	+	ناوبەند (ی)	(ەم یان ەمین) ⟵	نۆیەم - نۆیەمین
سێ	+	ناوبەند (ی)	(ەم یان ەمین) ⟵	سێیەم - سێیەمین
دە	+	ناوبەند (ی)	(ەم یان ەمین) ⟵	دەیەم - دەیەمین
سی	+	ناوبەند (ی)	(ەم یان ەمین) ⟵	سییەم - سییەمین

* هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخستن لە ڕووی پێکهاتنەوە دارێژراوە، یان لێکدراوە. ژمارەکانی (١ تا ٩) و سەرەگریکان، کە دەیانکەین بە هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخستن لە ڕووی پێکهاتنەوە دارێژراون، بەڵام ژمارەکانی تر لێکدراون.

- ئەگەر هاوەڵناوە ژمارەیەکە بە (وو)ی بزوێنی درێژ کۆتایی هاتبوو، ئەوا یەک (و) لە پیتی (وو)ی درێژ لادەبرێت و ناوبەندی (و) دەخرێتە نێوان وشەکە و پاشگرەکەوە، چونکە دوو بزوێن بە دوای یەکتردا نایێن. وەک:

هاوەڵناوی ژمارەی بنجی + ناوبەندی (و) + (ەم – ەمین)
دوو + ناوبەند (و) (ەم یان ەمین) ⟵ دووەم – دووەمین

- هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخستن دەکەوێتە پێش و دوای ناوە دیارخراوەکەوە، ئەگەر کەوتە پێشی ئەوا پێویستی بە ئامرازی دانەپاڵی (ی) نییە، بەڵام ئەگەر کەوتە دوای، ئەوا پێویستی پێیەتی*. وەک:
  - یەکەمین خوێندکار خەڵاتکرا.
  - ئەندازیاری یەکەم نەخشەی تەلارەکەی کێشا.

- هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخستن لەگەڵ ناوە دیارخراوەکەیدا دەبن بە گرێی ناوی و هەموو ئەرکەکانی ناو دەبینن.
(نیهاد، بکەر، بەرکار، جێگری بکەر، دیارخەری ناو، تەواوکەری بەیاریدەی کاری تەواو، تەواوکەری ڕاستەوخۆی کاری ناتەواو و تەواوکەری بەیاریدەی کاری ناتەواو)

- لە زاری کرمانجی سەروودا هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخستن بە هۆی پاشگری (ێ) دروستدەکرێت. بۆ نمونە:

ئێک + ێ = ئێکێ　　　پێنج + ێ = پێنجێ

- خوێندکارا ئێکێ دهێتە خەڵاتکرن.

بەڵام ئەگەر هاوەڵناوە ژمارەییەکە بە پیتی بزوێن کۆتایی هاتبوو، ئەوا ناوبەندی (ی) دەخرێتە نێوان ژمارەکە و پاشگرەکەوە. وەک:

سێ + ناوبەندی (ی) + پاشگری (ێ) = سێیێ

- کۆنگرێ دوویێ یێ مامۆستایێن کورد ل ساڵا (١٩٦٠)ێ ل شەقڵاوە هاتەگرێدان.

* ئەو هاوەڵناوە ژمارە ڕێکخستنانەی پاشگری (ەم)یان وەرگرتووە، وا پەسەندترە بکەوێتە دوای ناوە دیارخراوەکەوە، ئەوانەش بەهۆی پاشگری (ەمین) ەوە دروستکراون بکەونە پێش ناوە دیارخراوەکەوە.

ڕاهێنان - ١

ئەم هاوەڵناوە ژمارە بنجییانە بکە بە هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخستن و لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە:

(بیست و سێ - سەد و هەشتا - نۆزدە - سێ - چل و چوار)

ڕاهێنان - ٢

- جیاوازیی نێوان هاوەڵناوی ژمارەی بنجی و هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخستن چییە؟

- لە ڕووی پێکهاتنەوە.
- لە ڕووی بەکارهێنانەوە.

- ئایا دەتوانرێت لە شوێنی هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخستن هاوەڵناوی ژمارەی بنجی دابنرێت؟ ڕوونیبکەوە.

ڕاهێنان - ٣

بە نموونەوە وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەوە:

١- چ کاتێک هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخستن پێویستی بە ناوبەندە؟
٢- چ کاتێک هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخستن پێویستی بە ئامرازی دانەپاڵە؟
٣- سێ لە ئەرکەکانی ئەو گرێ ناوییانە بنوسە، کە بەهۆی هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخستنەوە دروستدەبن

ڕاهێنان - ٢

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- کام لەم ژمارانە پێویستی بە ناوبەندە، کاتێک پاشگری (ەم) بخەینە سەری؟

ئـ- چوار　　ب- سێ　　پ- حەوت　　ت- بیست

٢- هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخستن دەکەوێتە کوێی ناوی دیارخراوەکەوە؟

ئـ- تەنیا پێشی　　ب- تەنیا دوای　　پ- پێش و دوای　　ت- هەموویان

٣- لە ڕستەی (شەشەمین خوێندکار خەڵاتکرا) وشەی (شەشەمین) چییە؟

ئـ- هاوەڵناوی ژمارەی بنچیی تێکەڵ　　ب- هاوەڵناوی ژمارەی بنچیی سادە

پ- هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخستن　　ت- هاوەڵناوی ژمارەی بنچیی لێکدراو

٤- لە ڕستەی (مەولەوی یەکەمین شاعیر بوو، کە کێشی بڕگەیی زیندووکردەوە) ئەرکی (یەکەمین) چییە؟

ئـ- دیارخەری ناوی شاعیرە.　　ب- دیارخەری ناوی مەولەوییە.

پ- نیهادە.　　ت- بکەرە.

٥- لە ڕستەی (دووەمین کۆنگرەی مامۆستایان لە شەقلاوە بەسترا) هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخستن دیارخەری کام لەمانەیە؟

ئـ- ناوی نەناسراو　　ب- ناوی تاکی ناسراو

پ- ناوی کۆی نەناسراو　　ت- گرێی ناوی

هاوەڵناوی ژمارە

٢-هاوەڵناوی ژمارەی کەرتی

دەستور و ڕاڤە

هاوەڵناوی ژمارەی کەرتی: ئەو هاوەڵناوەیە، کە بەشێک لە ژمارە تەواوەکە پیشاندەدات و واتای چەندی دەگەیەنێت و ئەندازەی ناوە دیارخراوەکە بەشێوەی کەرت دەخاتەڕوو.

- **چۆنیەتی خوێندنەوەی هاوەڵناوی ژمارەی کەرتی* :**

١-ئەگەر کەرتێک ژمارەی سەرەی نیوەی ژمارەی ژێرە بوو، ئەوە بە نیو دەخوێنرێتەوە، وەک:

$\frac{١}{٢}$ ، $\frac{٢}{٤}$ ، $\frac{٣}{٦}$ ، $\frac{٤}{٨}$، $\frac{٥}{١٠}$ ... هتد هەر هەموویان بە (نیوە یان نیو) دەخوێنرێنەوە.

- نیوەی مەڕەکانی فرۆشتووە.   - نیو پارچە زەویم کڕی.

٢- ئەگەر کەرتێک ژمارەی سەرە (یەک) بوو، بەڵام ژمارەی ژێرە (سێ، یان زیاتر بوو)، ئەوە لە پێشدا ژمارەی ژێرە دەخوێنرێتەوە، ئینجا سەرە وەک:

$\frac{١}{٣}$ ، $\frac{١}{٤}$ ، $\frac{١}{٥}$ ... هتد : سێیەک، چواریەک، پێنجیەک

- سێیەکی زەوییەکەم دا بە ئازادی برام.

- سێیەکا (سێ ئێکا) پەزێن خۆ من فرۆت.

٣- ئەگەر کەرتێک ژمارەی سەرە (دوو، یان زیاتر بوو)، ئەوە بەشێوەی (سەرە لەسەر ژێرە) دەخوێنرێتەوە، وەک:

$\frac{٢}{٣}$ ، $\frac{٣}{١٠}$ ، $\frac{٨}{١٤}$ ... هتد : دوو لەسەر سێ، سێ لەسەر دە، هەشت لەسەر چواردە

- دوو لەسەر سێی پڕۆژەکە تەواوبووە.

* هاوەڵناوی ژمارەی کەرتی لە ڕووی پێکهاتنەوە لێکدراوە، جگە لە (نیوە ، نیو).

- شـێوەی (دەیـی)ش، بـە هاوەڵناوی ژمـارەی کەرتـی دادەنرێـت و بە ئەم شـێوەیەی لای خـوارەوە دەخوێنرێنەوە:
ئـ- ٠,٧ لە دەیا حەوتی خوێندکاران بەشداریی خولی هاوینەیان کردووە.
ب- ٠,٣٥ ژ سەدا سیی و پێنج کرێکارێن ڤێ کارگەهێ نەخوێندەڤانن.
پ- ٠,١٢٣ لە هەزارا سەد و بیست و سێی گوندەکانی ئەم سنورە ئاوەدانکراونەتەوە.

- هاوەڵنـاوی ژمـارەی کەرتی هەمیشـە پێـش نـاوە دیارخراوەکە دەکەوێت و پێویستیشـی بە ئامـرازی دانەپاڵـی (ی) هەیە.
- نیوەی دیارییەکانم دابەشکرد.
- سێیەکی فەرمانبەران لە پشودان.
- دوو لەسەر حەوتی درەختەکان گەشەناکەن.
- لە دەیا نۆی خوێندکاران لە تاقیکردنەوەکە بەشداری دەکەن.

- بـەڵام ئەگـەر نـاوە دیارخراوەکـە پێویسـتی بـە یەکێـک لـەو پەیڤانـە هەبـوو، کـە بـڕی نـاوە دیارخراوەکـە دەستنیشـاندەکات، ئـەوا ئامـرازی (ی)ی دانەپـاڵ بەکارناهێنرێـت، وەک:
- نیو پارچە زەویم کڕی.
- نیو دەستە کەوچک بە چەندە؟
- نیو نەفەر کەبابی خوارد.

- هاوەڵنـاوی ژمـارەی کەرتـی لەگەڵ نـاوە دیارخراوەکەیـدا دەبن بە گرێی نـاوی و هەموو ئەرکەکانی نـاو دەبینن.
(نیهـاد، بکـەر، بـەرکار، جێگری بکـەر، دیارخەری نـاو، تەواوکـەری بەیاریـدەی کاری تەواو، تەواوکـەری ڕاسـتەوخۆی کاری ناتـەواو و تەواوکـەری بەیاریـدەی کاری ناتـەواو)

ڕاهێنان - ١

ئەم هاوەڵناوە ژمارەییە کەرتییانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

(چواریەک، سێ لەسەر هەشت، نیوە، لە دەیا حەوت)

ڕاهێنان - ٢

جیاوازی لەنێوان هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخستن و هاوەڵناوی ژمارەی کەرتی چییە، بە نمونە وەڵامەکەت بسەلمێنە.

ڕاهێنان - ٣

هۆی چەوتی ئەم ڕستانەی خوارەوە بنوسە و لەدوایدا شێوە ڕاست و دروستەکەی بنوسەوە:

١- ساڵی دووەمین ڕاپەڕینی گەلی کوردستان؛ پەرلەمان و حکومەتی هەرێم دامەزران.

٢- کرێکاری دووی کارگەکەمان پاداشتکرا.

٣- مەولەوی یەک شاعیر بوو، کە کێشی بڕگەیی زیندووکردەوە.

٤- پێنج لەسەر یەکی مەڕەکانی فرۆشت.

٥- سێ لەسەر دووی پشکەکانم کڕی.

ڕاهێنان - ٤

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- ئەو هاوەڵناوەی کە بەشێک لە ژمارەیەکی تەواو پیشاندەدات پێی دەگوترێت:

ئ- هاوەڵناوی ژمارەی بنچی   ب- هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخستن

پ- هاوەڵناوی ژمارەی کەرتی   ت- هەموویان

٢- کام لەم هاوەڵناوانە هەمیشە دەکەوێتە پێش ناو و پێویستی بە ئامراز هەیە؟

ئ- بیست   ب - بیستەم   پ- بیستیەک   ت- بیست و یەک

٣- لە ڕستەی (چواریەکی خوێندکاران بەشداری خولی بەهێزبوونی زمانیان کردووە) ئەرکی (چواریەک) چییە؟

ئ- نیهادە   ب- بکەرە   پ- دیارخراوە   ت- دیارخەرە

٤- لە ڕستەی (سێ لەسەر پێنجی کچانی ئێمە بەشداری چالاکییەکانیی خوێندنگا دەکەن). هاوەڵناوی ژمارەی کەرتی بووەتە دیارخەر بۆ:

ئ- ناوێکی تاکی ناسراو   ب-گرێیەکی ناوی

پ- ناوێکی کۆی نەناسراو   ت- ناوێکی کۆی ناسراو

٥- هاوەڵناوی ژمارەی کەرتی دەکەوێتە کوێی ناوە دیارخراوەکەوە؟

ئ-پێش   ب- دوا   پ- پێش و دوای   ت- هەموویان

هاوەڵناوی نادیار

دەستور و ڕاڤە

هاوەڵناوی نادیار: هاوەڵناوێکە جۆر و چۆنییەتی، یان ژمارە و بڕی ناوەکە بەشێوەیەکی نادیار دەستنیشاندەکات.

- ئەو وشانەی دەتوانن ڕۆڵی هاوەڵناوی نادیار ببینن ئەمانەن:

(هین، گەلێک(گەلەک)، هەندێک(هندەک)، زۆر، کەمێک(کێم)، هیچ، بڕێک، چەند، دی، دیکە، تر(دن)، کە، وا(وەسا – هوسا)، ئاوا، وەها، ئاوەها، هەر، هەموو(هەمی)، گشت، چەندین، ئەوەندە)

- شتی هین مەفرۆشە.
- گەلەک باژێرا گەڕیام.
- هەندێک هاوڕێت لەم زانکۆیە وەرگیراون.
- خەڵاتێکی زۆریان بۆ مامۆستا هێنا.
- وی کێم ئاڤ ڤەخوار.
- هیچ دارێک مەبڕەوە.
- بڕێک گەنمیان چاندووە.
- چەند جوتیارێکی چالاکمان هەیە.
- نەمامێکی تر بڕوێنە.
- خوێندکارێکی کە بانگبکەن. - خوێندکارێکی دی بانگبکەن. - خوێندکارێکی تر بانگبکەن.
- هەر فێقیەکی تامەک هەیە.
- لە هەموو هەورێک باران نابارێت.
- لە جەژندا چەندین ماڵە خزمیان بەسەرکردەوە.
- ئەوەندە دیارییان بۆ هێنابوو، سەرسامیان کرد.
- من دیمەنێ هوسا نەدیتییە.

هاوەڵناوی نادیار لە ڕستەدا دەتوانێت ئەم ئەرکانە ببینێت:

١ دەبێتە دیارخەری ناو و (گرێی ناوی) دروستدەکات، ئەگەر کەوتە پێش ناوە دیارخراوەکە، ئەوا پێویستی بە ئامرازی دانەپاڵ نابێت، بەڵام ئەگەر کەوتە دوای پێویستی پێی دەبێت.

- زۆر خەڵک دەناسم.
- خەڵکێکی زۆر دەناسم.

٢ دەبێتە دیارخەری هاوەڵناوێکی چۆنیەتی و ڕادەی هاوەڵناوە چۆنیەتییەکە پیشاندەدات. وەک:

- دەنگێکی زۆر خۆشی هەیە.

٣ دەبێتە تەواوکەری کاری ناتەواو. وەک:

- چێشتەکە زۆرە.
- نەخشەکەمان ئەوها بوو.

- هەندێک لەو وشانەی پێشتر باسکران لە ڕستەدا دەبن بە (هاوەڵکاری چەندی و ئەرکیان دەبێت بە تەواوکەری کار بەمەرجێک وەسفی کاربکەن. لەوانە: (زۆر، کەمێک، تۆزێک، هەندێک، گەلێک).
  - کوڕم، هەرگیز زۆر مەدوێ.
  - کەمێک دانیشتم.

- پەیڤی (هین) دەتوانێت ببێت بە (جێناوی نادیار) و لە ڕستەدا بەکاربهێنرێت و هەموو ئەرکەکانی ناو ببینێت.
  - هین نەهاتووە.
- پەیڤی (هەر) وەک (هاوەڵناوی نادیار و هاوەڵکاری جەختکردن)یش لە ڕستەدا دێت.
  - هەر کتێبێک کڕی، بیخوێنەوە. (هەر) هاوەڵناوی نادیارە.
  - هەر دێم بۆ سەیران. (هەر) هاوەڵکاری جەختکردنە.

ڕاهێنان - ١

ئەم پەیڤانەی خوارەوە لە ڕستەدا بەکاربهێنە، بەمەرجێك جارێك ببن بە هاوەڵناوی نادیار) و جارێکیش ببن بە (هاوەڵکاری چەندی).

(کەمێک، زۆر، هەندێک)

ڕاهێنان - ٢

هاوەڵناوێکی نادیار لە دوو ڕستەدا بەکاربهێنە، جارێکیان ببێتە دیارخەری ناو بەهۆی ئامرازی دانەپاڵ و جارێکی تر بەبێ ئامرازی دانەپاڵ.

ڕاهێنان - ٣

هێڵ بەژێر داهاتووەکان شیبکەوە:

١- چەند کتێبێک دەکڕم.

٢- وێنەیەکی وەسا دکێشم.

ڕاهێنان - ٤

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- لە ڕستەی (چەند منداڵێک یاریدەکەن) وشەی (چەند) ئەرکی چییە؟

ئـ- نیهادە ب- دیارخەری ناوە

پ- بەرکارە ت- تەواوکەری بەیاریدەیە

٢- یەکێـک لـەم هاوەڵنـاوە نادیارانە هەمیشــە دەکەوێتــە دوای ناوەکەوە و پێویســتی بــە ئامرازی دانەپــاڵ دەبێت.

ئـ- تـر ب- کەمێک

پ- هەموو ت- گەلێک

٣- لە ڕستەی (هەر دەڕۆم) وشەی (هــەر) دەبێت بە چی؟

ئـ- هاوەڵناوی نادیار ب- جێناوی نادیار

پ- هاوەڵناوی ژمارە ت- هاوەڵکاری جەختکردن

٤- کام لەمانە هاوەڵناوی نادیار نییە؟

ئـ- ئەی ب- زۆر

پ- چەند ت- هین

٥- لەکام لەم ڕستانەدا هاوەڵناوی نادیار ئەرکی تەواوکەری کاری ناتەواوە؟

ئـ- بەفرێکی زۆر باری. ب- پرسیارەکان زۆر ئاسان بوون.

پ- خواردنەکە زۆر بوو. ت- لافاوەکە زیانی زۆر بوو.

جێناوی نادیار

دەستور و ڕاڤە

جێناوی نادیار: وشەیەکە لەبری ناوی کەسێک، یان گیاندارێک، یان هەر شتێکی تر بەکاردەهێنرێت، بەڵام ناوەکە بەئاشکرا دیار نییە، کە کێیە و چییە؟

- جێناوە نادیارەکان بریتین لە: (فلان، فیسار، کابرا، هین و کەس)

- فلان خەڵاتکرا.
- هەواڵەکەم بە فیسار گوت.
- کابرا جێگەی متمانەیە.
- ماڵی هین چوون بۆ سەیران.
- کەس نەچێتە دەرەوە.
- ئەز فلانی دنیاسم.
- کەس دڤێرێرا نەچوویە باژێری.

جێناوە نادیارەکان لە ڕستەدا هەموو ئەرکەکانی ناو دەبینن، ئەرکەکانیش بریتین لە:	
١- نیهاد	فلان زیرەکە.
٢- بکەر	هین هات.
٣- جێگری بکەر	لەسەر کانییەکە کەس نەبینراوە.
٤- بەرکار	من کابرا دەناسم.
٥- دیارخەری ناو	کچەکەی فیسار پزیشکە.
٦- تەواوکەری بەیاریدەی کاری تەواو	کتێبەکە بە کەس مەبەخشە؟
٧- تەواوکەری ڕاستەوخۆی کاری تەواو	ئەوە فلانە.
٨- تەواوکەری بەیاریدەی کاری تەواو	کتێبەکەم بۆ فلانە.

ڕاهێنان - ١

لە دوو ڕستەدا (هین)بەکاربهێنە، جارێك ببێت بە هاوەڵناوی نادیار و جارێکیش ببێت بە جێناوی نادیار.

ڕاهێنان - ٢

جێناوی نادیاری (کەس) لە ڕستەدا بەکار بهێنە، بە مەرجێك ئەم ئەرکانە ببینێت:

(دیارخەری ناو ، نیهاد ، بکەر)

ڕاهێنان - ٣

جیاوازی لەنێوان هاوەڵناوی نادیار و جێناوی نادیار چییە؟ بە نمونە وەڵامەکەت ڕونبکەوە.

ڕاهێنان - ٤

ئەم ڕستانە شیبکەوە:

١- هین زیرەکە.

٢- کابرا دانیشتییە.

ڕاهێنان - ٥

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- لە ڕستەی (کابرا خەڵاتکرا) جێناوی نادیاری (کابرا)، ئەرکی چییە؟

ئ- نیهادە
ب- بەرکارە
پ- جێگری بکەرە
ت- دیارخەری ناوە

٢- لە کام لەم ڕستانەدا (فڵان) دەبێت بە تەواوکەری کاری ناتەواو؟

ئ- ئەوە فڵان بوو
ب- فڵان هات
پ- فڵانم بینی
ت- فڵان دارتاشە

٣- لە ڕستەی (لە بازاڕ هین بۆ براکەی دەکرێت.) پەیڤی (هین) کام لەمانەیە؟

ئ- جێناوی نادیارە، جێگری بکەرە
ب- هاوەڵناوی نادیارە، دیارخەری ناوە
پ- جێناوی نادیارە، بەرکارە
ت- جێناوی نادیارە، بکەرە

٤- کام لە مانە دەتوانێت جێگەی ناوێک بگرێتەوە لە ڕستەدا؟

ئ- کەم
ب- فرە
پ- چوار
ت- فیسار

٥- لە کام لەم ڕستانەدا جێناوی نادیار دیارخراوە؟

ئ- بە کابرام گوت پەلە مەکە
ب- دایکی فلان مامۆستایە
پ- فیساری برات زیرەکە
ت- هەموویان

کاری داڕێژراو

دەستور و ڕاڤە

کاری داڕێـژراو: بریتییـە لە کارێکی سـادەی واتادار و پێشـگرێک، یان پاشـگرێک، یان لە هەردووکیـان پێکدێت.

- کاری داڕێژراو لە بنەڕەتدا چاوگی داڕێژراوە، چونکە هەموو کارێک لە چاوگ وەردەگیرێت.

- دەرگاکەم داخست.
- وی ڕۆمان خواندەڤە.
- کرێکارەکە لەسەر کارەکە ڕادەهێنم.
- هەنارێ هەڵبگرە بۆ خویشکا خۆ.
- دایکم کفتەی لێدەنا.
- پرۆژەکە دوو سەد ملیۆن دیناری تێدەچێت.
- ئازاد زۆری پێچووبوو.
- دیسان ڕەشەبا هەڵیکردەوە.

- بەم ڕێگایەنەی خوارەوە لە کارە سادەکان کاری داڕێژراو دروستدەکرێت:

١- پێشگر + کاری سادە
ڕاپەڕی، داهێنا، ڕاهێنا، دانیشت، هەڵکرد، هەڵخست، وەرگرت...
٢- کاری سادە + پاشگر
چووەوە، خواردەوە، حەسایەوە، ڕازایەوە...
٣- پێشگر + کاری سادە + پاشگر
هەڵکردەوە، وەرگرتەوە، هەڵدایەوە، هەڵبووەوە...

- ئەمانەی خوارەوە بەشـێکن لەو پێشـگرانەی بەشـداریدەکەن لە دروسـتکردنی کاری ناسـادەدا (داڕێـژراو)، بەمەرجێـک واتای نوێ ببەخشـن بە کارە سـادەکە.

(هەڵ، پێ، تێ، لێ، ڕۆ، دا، ڕا، وەر.... هتد)

هەڵچوو، پێگەیشت، تێچوو، لێنا، ڕۆچوو، داخست، ڕاماڵی، وەرگرت

(پـێ، تـێ، لـێ) دوو ڕۆڵ دەگێـڕن لـە ڕسـتەدا و دەتوانـن وەک پێشـگر دەربکەون و کاری داڕێـژراو دروسـتبکەن، دەشـتوانن وەک ئامـرازی پەیوەنـدی دەربکـەون و ئەرکی تەواوکـەری بەیاریـدە بەجێناوێـک ببەخشـن. کاتێک دەبن بە پێشـگر مەرجـە بلکێنرێن بە کارەکـەوە، بـەڵام کە ڕۆڵی ئامـرازی پەیوەندییان بینـی، دەبێت بەجیا بنوسـرێن. بۆ نمونە:

دیارییەکەم پێ گەیشت. واتە دیارییەکە بە من گەیشت.

هەنارەکە پێگەیشت. واتە هەنارەکە گەیوە.

- لـە پاشـگرەکان تەنیـا پاشـگری (ەوە) دەتوانێـت بچێتە سـەر کاری سـادە و بیکات بە کاری داڕێـژراو، ئەویـش لـە چەنـد بارێکـدا دەردەکەوێت:

١ واتای نوێ بە کارە سادەکە دەبەخشێت و کاری داڕێژراو دروستدەکات، وەک:

- دەرگاکەم کردەوە. - مە یاریی بردەوە. - ئاوەکە مەگرەوە.

٢ واتای دووبارەبوونەوە دەبەخشێت بە کارەکە، وەک:

- دانا هاتەوە. - خوێندکارەکە دانیشتەوە.

٣ تەواوکردنـی واتـای کارەکـە، هەندێـک کار هـەن واتاکانیـان لەدەسـتداوە و بەبێ ئەم پاشـگرە لە ئێسـتای زمانەکەمانـدا واتا نابەخشـن، وەک:

- ڕێبوارەکە حەسایەوە. - برینی ئاسۆ کولایەوە. - گڵۆپەکە کوژایەوە.

- ئـەو نیشـانانەی کـە دەچنـە سـەر قـەدی چـاوگ و ڕابـردووی بـەردەوام، تـەواو و دور دروسـتدەکەن، وەک: (دە، ووە، وە/ ە، بـوو) کارەکـە ناکـەن بـە داڕێـژراو. هەروەهـا نیشـانەکانی(ب، دە) بـۆ کاری داخـوازی و ڕانەبـردووش بەهەمـان شـێوە کارەکە ناکەن بـە داڕێژراو.

(خوێند: دەخوێند، خوێندووە، خوێندبوو / بخوێنە، دەخوێنم) هەموویان کاری سادەن.

- ئامرازەکانـی نەرێکـردن (نە، نا، مە، نی) کە کاری ڕسـتە لە شـێوەی (ئەرێ)وە دەگۆڕن بۆ شـێوەی (نەرێ) کاری سـادە ناکەن بە داڕێژراو.

(کێڵا: نەکێڵا، ناکێڵم، مەکێڵە) هەموویان کاری سادەن.

ڕاهێنان - ١

ئەم کارە سادانەی خوارەوە بکە بە داڕێژراو و لەدوایدا لە ڕستەدا بەکاریانبهێنە.

(گەهشت، خست، گرت، هێنا، ڕژا)

ڕاهێنان - ٢

بە چەند ڕێگا کاری داڕێژراو دروستدەکرێت؟ کامانەن؟

بە نموونە وەڵامەکەت بنووسە.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- کام لەم کارانەی خوارەوە بە دەستوری (پێشگر + کاری سادە) دروستکراوە؟

ئ- تلایەوە ب- داڕزا پ- هەڵپاچییەوە ت- خوێندەوە

٢- کام لەم کارانە داڕێژراو نییە؟

ئ- داگرت ب- ڕامالّی پ- ڕۆچوو ت- خوارد

٣- لە کام لەم ڕستانەدا پاشگری (ەوە) واتای کارەکەی تەواوکردووە؟

ئ- گۆقارەکە دەرچووەوە. ب- هەژارەکە حەسایەوە.

پ- خانووەکەی کرییەوە. ت- قەرزەکەی دایەوە.

٤- کاری (هەڵگرتەوە) بەپێی کام یاسا دروستکراوە؟

ئ- پێشگر + کاری سادە + پاشگر ب- پێشگر + کاری سادە

پ- کاری سادە + پاشگر ت- (ئ ب) ڕاستن.

ڕاهێنان - ٤

هێڵ بەژێردا هاتووەکان شیبکەوە:

١- شەربەتەکەم نەخواردەوە.

٢- ئالّای کوردستان لە هەموو شوێنێک دەشەکێتەوە.

٣- ئۆتۆمبێلەکە ڕادەگرێت.

کاری لێکدراو

دەستور و ڕاڤە

کاری لێکدراو: ئەو کارەیە، کە بە شێوەیەکی گشتی لە دوو وشە یان زیاتر پێکدێت، بە مەرجێک یەکێکیان کار بێت.

- کاری لێکدراو لە بنەڕەتدا چاوگی لێکدراوە، چونکە هەموو کارێک لە چاوگ وەردەگیررێت.

-کارێکم دەستکەوت.	(دەستکەوتن)
- منداڵەکەیان سواردەکرد.	(سوارکردن)
- ئەسپەکەم زینکردووە.	(زینکردن)
- ئاهەنگەکە دەستپێدەکەین.	(دەستپێکردن)
- کوڕەکە جێگای باوکی گرتەوە.	(جێگەگرتنەوە)
- میوانەکە ماڵئاواییکرد.	(ماڵئاواییکردن)
- وان کتێب ژبیردچیت.	(ژبیرچوون)
- فڕنەکە گەرمبکە.	(گەرمکردن)
- تۆمارەکەیان نوێکردبووەوە.	(نوێکردنەوە)
- تاوانبارەکەیان دەستبەسەرکردووە.	(دەستبەسەرکردن)
- پیاوە پیرەکە نەخۆشکەوت.	(نەخۆشکەوتن)
- وان تاقیکرن پێشئێخسن.	(پێشئخستن)
- دیسان شۆفێرەکە دواکەوتەوە.	(دواکەوتنەوە)
- پاپۆڕەکە نقومدەبێت.	(نقومبوون)
- پەتاکەت توشبوە؟	(تووشبون)

- بەشــەئاخاوتنەکانی (نــاو، هاوەڵنــاو، هاوەڵکار و پەیڤی بێواتا) دەتوانن لە دروســتکردنی کاری لێکدراودا بەشــداریبکەن. بەم شێوەیەی لای خوارەوە:

أ- نــاو: بەم ڕێگایانە بەشەئاخاوتنی ناو لە دروستکردنی کاری لێکدراودا بەشداریدەکات:

١- ناوی سادە + کاری سادە:
سوارکرد، دەستکەفت ، زینکرد...
٢- ناوی سادە + کاری داڕێژراو:
دەستپێکرد، چاوپێداخشاند ...
٣- ناوی داڕێژراو + کاری سادە:
ڕێگاگرت، جێگاگرت...
٤- ناوی داڕێژراو + کاری داڕێژراو:
جێگاگرتەوە، جێگاکردەوە...
٥- ناوی لێکدراو + کاری سادە:
ناڵەناڵکرد، ماڵئاڤایکر، ماستاوکرد...
٦- گرێی پێشبەندی ناوی(*) + کاری سادە:
لەهۆشچوو، لەبیرچوو...
٧- گرێی پێشبەندی ناوی + کاری داڕێژراو:
لەبیرچووەوە، بەبیرهێنایەوە...

ب - هاوەڵناو: بەمڕێگایانەبەشەئاخاوتنیهاوەڵناولەدروستکردنیکاریلێکدراودابەشداریدەکات:

١- هاوەڵناوی سادە + کاری سادە:
خۆشکرد، گەرمکرد، پڕکرد...
٢- هاوەڵناوی سادە + کاری داڕێژراو:
نوێکردەوە، گەرمکرەڤە، چاکبووەوە ...
٣- هاوەڵناوی داڕێژراو + کاری سادە:
بەهێزبوو، نەخۆشکەوت...
٤- هاوەڵناوی لێکدراو + کاری سادە:
دڵخۆشکرد، دڵشادبوو، دەستبەسەرکرد.....

* گرێــی پێشــبەندی نــاوی: بــە ئــەو جــۆرە گرێیــە دەوترێــت، کە بەهــۆی ئامرازێکــەوە دروســتدەبێت، نــەک بەهۆی داڕشــتن و دیارخــەر و دیارخــراوەوە. (لەهــۆش، لەبیــر، بەخێــو ...) گرێــی پێشــبەندن..

پ - هاوەڵـكار: بـەم ڕێگایانە بەشـەئاخاوتنی هاوەڵکار لە دروسـتکردنی کاری لێکدراودا بەشداری دەکات:

١- هاوەڵکاری سادە+ کاری سادە:
کەمکرد، دەرکرد، دواکەوت، پێشخست...
٢- هاوەڵکاری سادە + کاری داڕێژراو:
نزیکبووەوە، دوورکەوتەوە، دواکەوتەوە ...
٣- گرێی پێشبەندی هاوەڵکاری(*) + کاری سادە:
لەناوچوو(ژناڤچوو)، لەناوبرد...

ت - پەیڤی بێواتا: (بێژەیەک واتای سەربەخۆی نییە)+کار:

فێربوو، نقومبوو، تووشبوو، هاندا، وازهێنا، پەککەوت، فرێدا...

چەند تێبینییەکی گرنگ

- کاری لێکـدراو هەندێکجـار دووچـاری کەرتبـوون دەبێـت و (وشـەیەک ، جێناوێکـی لـکاو، ئامرازێـک، یاخـود نیشـانەکانی کار) دەکەوێتـە نێوانیـان. بـۆ نمونـە:
  - یارمەتیی هەژارەکەی دا. کارەکە لە چاوگی (یارمەتیدان) وەرگیراوە.
  - بانگم کرد. کارەکە لە چاوگی (بانگکردن) وەرگیراوە.
  - ئامادەنەدەبوو. کارەکە لە چاوگی (ئامادەبوون) وەرگیراوە.
  - سەرمان لە نەخۆشەکەدا. کارەکە لە چاوگی (سەرلێدان) وەرگیراوە.
- هەندێـک کار، یـان چـاوگ لە دەرەوەی ڕسـتە بە ڕواڵەت لە لێکـدراو دەچن، بەڵام لە ڕاسـتیدا لێکـدراو نیـن، ئەمەش زیاتر ئـەو کار و چاوگانـە دەگرێتەوە، کـە (پێ، تێ، لـێ) بەشـێکە لە پێکهاتنیـان. بۆ نمونە:
  - دەست پێ هەڵبڕین: دەستم بە ئەو هەڵبڕی.
  - چاو لێ پۆشین: چاو لە تۆ دەپۆشم. (پێ، تێ، لێ) لە پێکهاتەی ڕستەدا هەندێکجار دەبن بە ئامرازی پەیوەندی.
  - بەرد تێ گرتن: بەرد لە من مەگرە.
- هـەردوو کاری (کرد، بوو) دوو چالاکترین کارن لە چاوگی (کردن و بوون) وەرگیروان کـە دەتوانـن زۆرترین کاری لێکدراویان لێ دروسـتبکەین. لە یاسـا و دەسـتورەکانی سـەرەوەدا چەندین نمونە خراوەتەڕوو.

* گرێـی پێشـبەندی کاری: ئـەو گرێیەیە بەهۆی ئامرازێکـەوە، کە دەکەوێتە پێـش هاوەڵکارێکەوە دروسـتدەبێت، نەک بەهۆی دیارخەر و دیارخراوەوە . نمونە: (لەناو، لەسەر، بەپێش ...) گرێی پێشبەندن..

ڕاهێنان - ١

بە چەند ڕێگا دەتوانین بەیارمەتیی هاوەڵناو، کاری لێکدراو دروستبکەین؟ بە نمونە وەڵامەکەت بنوسە.

ڕاهێنان - ٢

هێڵ بەژێر داهاتووەکان شیبکەوە:

١- بە ئینتەرنێتەوە زۆر خەریکنابم.
٢- نەخۆشەکە بەزەحمەت سواربوو؟
٣- هشکە سالیێ ئاڤا بەنداڤان کێمکر.
٤- ڕۆژی تاقیکردنەوەم بیرخستەوە.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- کام لەم کارانە بە یاسای (ناوی سادە + کاری سادە) دروستبووە؟

ئـ- دەستکەوت   ب- سەوزبوو   پ- ڕەشهەڵگەڕا   ت- نوێبووەوە

٢- کاری (سەرخست) چۆن دروستکراوە؟

ئـ- ناوی سادە + کاری سادە   ب- هاوەڵناوی سادە + کاری سادە
پ- پەیڤی بێواتا + کاری سادە   ت- هاوەڵکاری سادە + کاری سادە

٣- کام لەم کارانە بە یاسای (هاوەڵناوی سادە + کاری سادە) دروستکراوە؟

ئـ- بڵندبوو   ب- فێربوو   پ- تێربوو   ت- (ئـ ، پ)

٤- کام لەمانە لە (پەیڤی بێواتا + کاری سادە) دروستکراوە؟

ئـ- زۆربوو   ب- ئاودا   پ- سواربوو   ت- پەککەوت

٥- لە ڕستەی (نانەکەم گەرمکردەوە) کاری ڕستەکە چۆن دروستکراوە؟

ئـ- هاوەڵکاری سادە+ کاری داڕێژراو   ب- ناوی سادە + کاری داڕێژراو
پ- هاوەڵناوی سادە + کاری داڕێژراو   ت- هاوەڵناو سادە + کاری سادە

کاری تێنەپەڕ و کاری تێپەڕ

دەستور و ڕاڤە

کار: بریتییە لە وشەیەک، کە کارێک ، یان حاڵ و بارودۆخی کەسێک، یان شتێک، لە کاتێکی دیاریکراو و زانراودا باسدەکات.

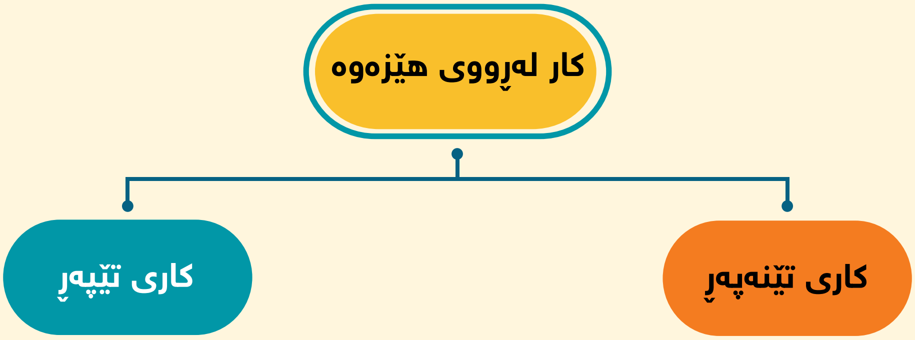

کاری تێنەپەڕ

بریتییە لەو کارەی، کە حاڵ و بارودۆخی کەسێک، یان شتێک باسدەکات، لە کاتێکی دیاریکراودا و کاریگەرییەکەی لە بکەر تێناپەڕێت بۆ سەر کەسێک، یان شتێکی تر، واتە پێویستی بە بەرکار نییە و واتای تەواوی ڕستەکە لە بکەر و کاردا تەواودەبێت.

ڕابردوو	ڕانەبردوو	داخوازی
ئازاد ڕۆیشت	ئازاد دەڕوات	ئازاد بڕۆ

- تەواوکەری بەیاریدە لەگەڵ کاری تێنەپەڕ دێت و هەندێک جار زیاتر لە دانەیەک وەردەگرن.

- ئەو ب ترومبێلێ هاتن.

- ئەوان بە ئۆتۆمبێل بۆ قوتابخانە هاتن.

کاری تێپەڕ

بریتییە لەو کارەی، کە حاڵ و بارودۆخی کەسێک، یان شتێک باسدەکات، لە کاتێکی دیاریکراودا و کاریگەرییەکەی لە بکەرەوە تێدەپەڕێت بۆ سەر کەسێک، یان شتێکی تر و واتای ڕستەکە بە بکەر و کار تەواونابێت. واتە پێویستی بە بەرکارە.

- کاری (تێپەڕ) لە ڕستەدا جگە لە بەرکار، دەتوانێت تەواوکەرێکی بەیاریدە، یان زیاتر وەربگرێت.

- سارا پارەی لە باوکم وەرگرت.

- سارا پارەی لە باوکم بۆ سایە وەرگرت.

پ/ چۆن کاری تێنەپەڕ لە کاری تێپەڕ جیابکەینەوە؟

وەڵام/ ئەم ڕێگایانەی خوارەوە کارئاسانیمان بۆ دەکەن، تا بتوانین کاری تێنەپەڕ و کاری تێپەڕ لەیەکتر جیابکەینەوە بەتایبەتی لە کارە سادەکاندا:

یەکەم: بەهۆی بەرکار:

بەرکار بەشێکی سەرەکییە لە پێکهاتەی ڕستەی کار تێپەڕدا، بەڵام کاری تێنەپەڕ پێویستی بە بەرکار نییە.

دووەم: بەهۆی بەشداریکردنی ئەندامەکانی جەستە لە کارەکەدا:

ئەگەر هەموو ئەندامانی جەستە لە جێبەجێکردنی کارەکەدا بەشداربوون ئەوا (تێنەپەڕ)ە، بەڵام ئەگەر بەشێک لە ئەندامانی جەستە لە کارەکدا بەشداریانکرد ئەوا (تێپەڕ)ە.

بۆ نموونە:

- من هاتم.

(تێنەپەڕ)ە، چونکە هەموو ئەندامانی جەستە لە جێبەجێکردنی کارەکەدا بەشداریانکردووە.

- من نانەکەم خوارد.

(تێپەڕ)ە، چونکە بەشێک یان چەند بەشێک لە ئەندامانی جەستەدا بەشدارن لە کارەکەدا.

سێیەم جێناوە لکاوەکانیش وەک پێوەرێک بۆ جیاکردنەوەی کاری تێنەپەڕ و کاری تێپەڕ لە یەکتر بەکاردێن.

ئـ- پاش لابردنی (ن) نونی چاوگ هەر کارێک دەستەی (دووەمی جێناوە لکاوەکان)ی وەرگرت تێنەپەرە.

ب- پاش لابردنی (ن) نونی چاوگ هەر کارێک دەستەی (یەکەمی جێناوە لکاوەکان)ی وەرگرت تێپەرە.

تێبینی

دەنگە سروشتییەکان تێنەپەڕن، تەنانەت ئەگەر (اندن)یشیان بخەینەسەر. بۆ نمونە:

- مەڕەکان باڕاندیان. (تێنەپەڕ)ە.

چوارەم دانانی وشەی پرسی (چی) بۆ شت و وشەی پرسی (کێ) بۆ کەس، ئەگەر ناوەکە، یان جێناوەکە بوو بە وەڵامێکی دروست بۆ یەکێک لە ئەو دوو وشە پرسە، ئەوا ئەو ناوە یان ئەو جێناوە بەرکارە، بۆ نمونە:

- من نانم خوارد. من چیم خوارد؟ وەڵام: نان
- من ئەوم نارد. من کێم نارد؟ وەڵام: ئەو

پێنجەم بکەردیار و بکەرنادیار وەک پێوەرێک بۆ جیاکردنەوەی کاری تێنەپەڕ و کاری تێپەڕ لە یەکتر. ئەگەرهەر ڕستەیەکی بکەردیار ڕاستەوخۆ نەتوانرا بکرێت بە بکەرنادیار ئەوا کارەکەی تێنەپەرە، ئەگەر توانرا بکرێت بە بکەرنادیار ئەوا کاری ئەو ڕستەیە تێپەرە. بۆ نمونە:

- ئازاد هات. ڕاستەوخۆ ناکرێت بە بکەرنادیار (تێنەپەڕ)ە.
- ئازاد سێوەکەی خوارد. ڕاستەخۆ دەکرێت بە بکەرنادیار (تێپەڕ)ە. (سێوەکە خورا)

کارە لێکدراوەکان

- کارە لێکدراوەکان بەهۆی یەکێک لە بەشەئاخاوتنەکانی ترەوە، کە دەیاندەینە پاڵ کارە سادەکان دەتوانین کاری لێکدراو (تێنەپەڕ یان تێپەڕ) دروستبکەین ، بەڵام هەندێک جار بەرکار بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ نایەت و بەشی یەکەمی ئەو کارە لێکدراوانە لە کارە تێپەڕەکاندا ڕۆڵی بەرکار دەبینن و لە بۆتەی کاری لێکدراودا دەتوێنەوە و دەبن بە بەشێک لە پێکهاتەی کارەکە. لەم حاڵەتەدا بەشی یەکەمی کارەکە شوێنی بەرکار پڕدەکاتەوە. لە نمونەی ئەو کارانە: (بڕیاردا (بڕیاردان)، بازدا (بازدان)، پشوودا (پشوودان)، یاریکرد (یاریکردن)، کۆچکرد (کۆچکردن)، نوێژکرد (نوێژکردن)، هاوارکرد (هاوارکردن)، هێرشکرد (هێرشکردن)، هتد)

- من بازمدا.

- یاریچییەکان پشوودەدەن.

- هاواریانکرد.

- زۆربەی ئەو کارە لێکدراوانەی بەرکار وەرناگرن و بەشی یەکەمیان شوێنی بەرکار پڕ دەکەنەوە هێزەکەیان لەدەستدەدەن و دەبن بە تێنەپەڕ، باشترین ڕێگا بۆ ناسینەوەی ئەو کارانە گۆڕینیانە بۆ بکەرنادیار، ئەگەر نەتوانرا بکرێت بە بکەرنادیار و واتاکەی تێکچوو ئەوە هێزەکەی لەدەستداوە و بووە بە تێنەپەڕ. بۆ نمونە.

- سوێندخواردن: ناتوانین بڵێین: سوێند خورا. چونکە سوێند خواردن نییە.

- خۆکوشتن: ناتوانین بڵێین: خۆ کوژرا.

ئەو بەشەئاخاوتنانەی دەتوانن لە ڕستەدا وەک بەرکار دەربکەون، ئەمانەن:

١ ناو:

هەموو جۆرەکانی ناو لە ڕستەدا دەبن بە بەرکار ، وەک: (ناو لە ڕووی ژمارەوە (تاک، کۆ)، ناو لە ڕووی ناسینەوە (ناسراو، نەناسراو)، ناو لە ڕووی هەبوونەوە (بەرجەستە، واتایی)، ناو لە ڕووی ناوەرۆکەوە (گشتی، تایبەتی ، کۆمەڵ)، ناو لە ڕووی پێکهاتنەوە (سادە، ناسادە)، ناو لە ڕووی ڕەگەزەوە: (نێر، مێ، دوولایەن ، بێلایەن) . بۆ نمونە:

– من مامۆستام بینی.
- ئەوان پیاو دەنێرن.
– دانا هەرمێیەکەی خوارد.
- دانای سێڤەکە خار.
- هونەر کتێب دەخوێنێتەوە.
- سۆما گوڵەباخ ئاودەدات.
- ترێ چیرۆک دەنوسێت.
- من ئازاد دەنێرم.
- کاوە ئاسنگەرەکەی بانگکرد.
- وەرینێ ڕۆمانەکە خاند.
- من کوڕەکەم دەنێرم.
- ئەو دایکی نەبینیوە.
- مامۆستا خوێندکار فێردەکات.
- وەستا دیوار دروستدەکات.

٢ جێناو: جێناوەکان دەتوانن ئەرکی بەرکار ببینن لە ڕستەدا، کە ئەمانەن:

ئـ- جێناوی سەربەخۆ: جێناوە سەربەخۆکان دەتوانن لە ڕستەدا ئەرکی بەرکار ببینن، وەک: (جێناوی کەسیی سەربەخۆ، جێناوی خۆیی، جێناوی نادیار، جێناوی پرس، جێناوی نیشانە). بۆ نمونە:

- ئەو منی نارد.
- من خۆت دەبینم.
- ئازادی کابرا نەهناردییە.
- تۆ کێت بینیبوو؟
- ئێوە ئەوانە بهێنن.

ب- جێناوی لکاو: هەردوو دەستە جێناوی لکاوی (م – مان، ت – تان، ی – یان) و (م – ین، یت – ن، ∅ – ن) لەگەڵ کاری تێپەڕدا دەبن بە بەرکار ، بەپێی چەند یاسایەک (لە قۆناغەکانی دواتردا دەخوێنرێت).

ڕاهێنان - ١

ئەمانەی خوارەوە لە ڕستەدا بەکاربهێنە، جارێك وەك (بکەر)، جارێك وەك (بەرکار).

(کۆتر، گوڵ، نیشتمان، پەروەردە)

ڕاهێنان - ٢

جیاوازیی نێوان کاری تێپەڕ و کاری تێنەپەڕ چییە؟ وەڵامەکەت بە نموونە بنوسە.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١-لە ڕستەی (باوکم پەنیرەکەی خوارد.) وشەی (پەنیرەکە) ئەرکی چییە؟

ئ- بکەر　　ب- تەواوکەری بەیاریدە　　پ- بەرکار　　ت- نیهاد

٢- لە ڕستەی (ئەوان بە شەقامەکەدا هاتن.) (هات) چ جۆرە کارێکە؟

ئ-ڕابردووی تێپەڕ　　ب-ڕانەبردووی تێپەڕ　　پ-کاری بکەرنادیار　　ت-ڕابردووی تێنەپەڕ

٣- لە ڕستەی (باخەوانەکە گوڵەکانی ئاودەدا.) کاری ڕستەکە کام لەمانەیە؟

ئ- ڕانەبردووی تێپەڕ　　ب- ڕانەبردووی تێنەپەڕ

پ- ڕابردووی تێپەڕ　　ت- ڕابردووی تێنەپەڕ

٤- لە ڕستەی (دانا قەڵەمەکەی لە ئاسۆ وەرگرت بۆ هاوڕێکەی.) وشەی (ئاسۆ) ئەرکی دەبێت بە:

ئ- تەواوکەری بەیاریدە　　ب- بکەر　　پ- بەرکار　　ت- هیچیان

٥-کاری تێپەڕ پێوستی بە کام لە مانەیە بۆ تەواوکردنی واتاکەی؟

ئ- نیهاد　　ب- تەواوکەری بەیاریدە

پ-بەرکار　　ت- جێگری بکەر

ڕاهێنان - ٤

هێڵ بەژێردا هاتووەکان شیبکەوە:

١- ئاشەوان <u>گەنم</u> دەهاڕێت.

٢- لە شەقامەکە <u>دەپەڕمەوە</u>.

گۆڕینی کاری تێنەپەڕ بۆ تێپەڕ

دەستور و ڕاڤە

گۆڕینی کاری تێنەپەڕ بۆ تێپەڕ: کارە تێنەپەڕەکان بە چەند ڕێگایەک دەکرێن بە کاری تێپەڕ و پاش گۆڕینیان دەتوانین وەک هەر کارێکی تری تێپەڕ مامەڵەیان لەگەڵ بکەین و بەکاریانبهێنین لە ڕستەدا، هەروەها دەتوانین بیانکەین بە بکەرنادیار..

ڕێگاکانی گۆڕینی* کاری تێنەپەڕ بۆ کاری تێپەڕ

- قەدی چاوگی تێنەپەڕ + اند
- ڕەگی کاری تێنەپەڕ + اند
- کاری ڕابردوو + دەنگەسروشتییەکان + اندن
- وەرگرتنی بەرانبەرەکەی لە کاری تێنەپەڕ

قەدی چاوگی تێنەپەڕ+ اند :

شکان – شکا = شکاند	ڕوخان– ڕوخا= ڕوخاند
ترسان – ترسا = ترساند	گریان – گریا = گریاند
سوتان – سوتا = سوتاند	برژان – برژا = برژاند
کوڵان – کوڵا = کوڵاند	

ڕەگی کاری تێنەپەڕ+اند :

گەیشتن – گە = گەیاند	بەزین – بەز = بەزاند
خەوتن – خەو = خەواند	کەوتن – کەو = کەواند

کاری ڕابردوو+ دەنگەسروشتییەکان + اندن :

هێنایە + گریە + اندن	هێنایە گریاندن
دەهێنێتە + ناڵە + اندن	دەهێنێتە ناڵاندن

وەرگرتنی بەرانبەرەکەی لە تێنەپەڕدا :

ڕژا – ڕشت	گۆڕا – گۆڕی
سڕایەوە – سڕیەوە	سوا – سوی
مایەوە – هێشتەوە	

* کاری تێنەپەڕمان هەیە بە هیچ کام لە ئەو یاسایانە ناکرێت بە تێپەڕ، وەک (سرەوت، زا، گەنی، پشکوت ...هتد). تەنیا کارێکیش لە زمانی کوردیدا، کە خۆی تێپەڕە و جارێکی تر بەهۆی (اند) دووبارە دەکرێتەوە بە تێپەڕکاری (ناسی – ناساند)ە.

تێبینی

١- ئەگەر قەدی چاوگی تێنەپەڕ، یان ڕەگی کار، یاخود دەنگی سروشتی بە پیتی بزوێن کۆتایی هاتبوو، کاتێک (اند)ی دەخەینە سەر، ئەوا ناوبەندێک دەخەینە نێوانیان، یاخود یەکێک لە پیتە بزوێنەکان لادەبەین، چونکە دوو پیتی بزوێن بەدوای یەکدا نایەن.

- گەشتن – گە + اند = گەیاند (دانانی ناوبەند)

- شکان – شکا+ اند = شکاند (فڕێدانی یەکێک لە دوو بزوێنەکە)

٢- ڕەگی کاری تێنەپەڕ + پاشگری اندن = کاری تێپەڕ

٣- دەتوانین لە دەنگە سروشتیەکان بەهۆی پاشگری (اندن)چاوگی تێنەپەڕ دروستبکەین. دواتر بەهۆی کاری یاریدەدەر دەتوانین بیگۆڕین بۆ کاری تێپەڕ.

- هێنایە + گریە + اندن هێنایە گریاندن.

- دەهێنێتە + ناڵە + اندن دەهینێتە نالاندن.

٤- هەندێک کاری تێنەپەڕ هەیە بە هیچ یەکێک لە ڕێگاکانی یەکەم و دووەم و سێیەم ناکرێت بە تێپەڕ، لەم کاتەدا ڕێگای چوارەم هەڵدەبژێرین، ئەویش دۆزینەوەی چاوگێکی تێپەرە، کە واتاکەی تەواو نزیک بێت لە واتای چاوگە تێنەپەڕەکە، وەک ئەوانەی لە خانەی چوارەمدا پیشاندراون.

- ماستەکە ڕژا. – ماستەکەم ڕشت. (ڕژا) کارێکی تێنەپەرە بە سێ ڕێگاکەی تر ناکرێت بە تێپەر، بۆیە نزیکترین کاری تێپەڕ لییەوە لە ماناداا وەردەگرین، کە کاری (ڕشت)ە.

- بە لابردنی (ن) لە سەر ئەو چاوگانەی بە (اندن)کراون بە تیپەر، قەدی چاوگ دروستدەبێت، کە بناغەی دروستکردنی هەموو دەمەکانی کاری ڕابردووە. هەروەها بە لابردنی نیشانەی چاوگ و گۆڕینی (ا) بۆ (ێ) ڕەگی کار دروستدەبێت، کە بناغەی دروستکردنی کاری ڕانەبردوو و کاری داخوازییە.

ڕابردوو	ڕانەبردوو	داخوازی
خانووە کۆنەکەی ڕوخاند. مەڕەکەی هێنایە باراندن/(بارە)	خانووە کۆنەکە دەڕوخێنێت. مەڕەکە دەهێنێتە باراندن/(بارە)	خانووە کۆنەکە بڕوخێنە. مەڕەکە بهێنە باراندن/ (بارە).

ڕاهێنان - ١

ئەم كارە تێنەپەڕانەی خوارەوە بگۆڕە بۆ كاری تێپەڕ و لە ڕستەدا بەكاریانبهێنە:

(تێپەڕی، کەوت، سڕایەوە، بڕژا، خەوت، چوو)

ڕاهێنان - ٢

بە چەند ڕێگا دەتوانین كاری تێنەپەڕ بگۆڕین بۆ كاری تێپەڕ؟ وەڵامەكەت بە نموونە بنووسە.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- بە چەند ڕێگا کاری تێنەپەڕ دەگۆڕین بۆ تێپەڕ؟

ئـ- یەک ب- دوو پ- سێ ت- چوار

٢- چاوگی (ڕژاندن) بە چ ڕێگایەک گۆڕاوە بە تێپەڕ؟

ئـ- ڕەگی کار+ اندن ب- قەدی چاوگ + اندن

پ- چاوگی تێنەپەڕ+ اندن ت- هیچیان

٣- دەنگە سروشتییەکان چۆن دەکرێن بە چاوگی تێپەڕ ؟

ئـ- بەهۆی (اندن)ەوە ب- بەهۆی کاری یاریدەدەر

پ- بەهۆی کاری یاریدەدەر + (اندن) ت- هیچیان

٤- لە ڕستەی (کارەساتەکە مرۆڤەکەی هێنایە قیژاندن) (هێنایە قیژاندن) دەبێت بە:

ئـ- کاری تێنەپەڕ ب- کاری تێپەڕ

پ- کاری یاریدەدەر ت- هەموویان

٥- لەڕستەی (منداڵەکەم دەخەواند)کاری ڕستەکە.

ئـ- ڕابردووی بەردەوامی تێنەپەڕ ب- ڕابردووی بەردەوامی تێپەڕ

پ- ڕابردووی تێنەپەڕ ت- ڕانەبردووی تێنپەڕ

ڕاهێنان - ٤

کاری ئەم ڕستانە لە تێنپەرەوە بگۆرە بۆ تێپەر:

١- شوشەی پەنجەرەکە شکا.

٢- منداڵەکەم خەواند.

٣- کتێبەکەم پێ دەگات.

٤- ئاوی کوپەکە ڕژا.

ڕاهێنان - ٥

هێڵ بە ژێردا هاتووەکان شیبکەرەوە:

١- پێشمەرگەی کوردستان لەشکری دوژمنی بەزاند.

٢- کارەساتەکە منداڵەکەی هێنایە قیژاندن.

کاری یاریدەدەر (پارتیکڵ)

دەستور و ڕاڤە

کاری یاریدەدەر (پارتیکڵ): ئەو کارەیە، لەپاڵ کارێکی سەرەکیی سەربەخۆ، یان چاوگێکدا دێت، بۆ دیاریکردنی مەبەستێک و تەواوکردنی واتای کارە سەرەکییەکە، یان چاوگەکە.

- لە زمانی کوردیدا بەرانبەر بە وشەی (پارتیکڵ) زاراوەی کاری یاریدەدەر بەکاردەهێنین، هەرچەندە زاراوەی (پارتیکڵ) فراوانترە لە کاری یاریدەدەر و تا ئێستا زاراوەیەکی پڕ بەمانای خۆی بۆ دەستنیشان نەکراوە.

- پارتیکڵەکان هەندێکیان سەرچاوەی دروستبوونیان بۆ کارێک دەگەڕێتەوە، بەڵام هەندێکی تریان کۆمەڵێک وشەن، کە بۆ (گومان، مەبەست، ئارەزوو، ئاواتخواستن) بەکاردەهێنرێن:
  کارەکان وەک ((دەبوو، دەبوایە، دەبێت، هێنایە(ئینایە)، خستە، دەخاتە)
  وشەکان وەک ((خۆزگە، بریا، کاشکی، لەوانەیە، ڕەنگە)).

- ئەو وشانەی سەرەوە لە دوو باردا بەکاردەهێنرێن:

یەکەم: لەگەڵ ئەو کارانەی کە لە شێوەی دانانیدان، لەم بارەدا جگە لە کارە یاریدەدەرەکە کارێکی تریش هەیە. وەک:

- دەبوو وانەکەم خوێندبا.
- دەبێت کارەکەی جیبەجێکردبێت.
- لەوانەیە چیرۆکەکەت بۆ بخوێنمەوە.
- ڕەنگە کارەکەی بۆ نەکەم.
- خۆزگە تاقیکردنەوەکان دوابخەن.
- من دڤێت زوو ژ خەو ڕابم.

دووەم: بـۆ گۆڕینـی ئـەو چاوگـە دەنگـی و دەنگـە سروشـتییانەی کە بەبـێ یارمەتی یەکێـک لەم وشـانە ناتوانرێت بکرێن بـە بکەرنادیار. لەم بـارەدا تەنیـا کارەکانی: (هێنا، خسـت) بەکاردەهێنرێـن و مەرج نییـە کاری تر هەبێت لە ڕسـتەکەدا. هەروەها بۆ کاری بکەرنادیـار لە کرمانجی سـەرودا پێویسـتمان بەکاری یاریـدەدەر هەیە.

- منداڵەکەم هێنایە پێکەنین.
- دوژمنمان خستە گریان.
- ئەڤ گوندە دهێتە ئاڤاکرن.

ڕاهێنان - ١

کاری یاریدەدەر لە چەند باردا بەکاردەهێنرێت؟ وەڵامەکەت بە نموونە بنووسە.

ڕاهێنان - ٢

ئەم کارانەی خوارەوە لە ڕستەدا بەکاربهێنە.

(دەبێت، هێنایە، خستە، دەبوو، دهێتە)

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- کارێکە لەپاڵ کارێکی سەربەخۆدا لە ڕستەدا بەکاردێت؟

ئ- کاری ناتەواو ب- کاری یاریدەدەر پ- کاری تێپەڕ ت- کاری تێنەپەڕ

٢- بەشی هەرە زۆری کارە یاریدەدەرەکان دەکەونە کوێی ڕستەوە؟

ئ- سەرەتا ب- کۆتایی پ- ناوەڕاست ت- پێش کۆتایی

٣- لە ڕستەی (ئەم دشێین بسەر چیا بکەڤین) (دشێین) چییە؟

ئ- کاری ناتەواوە ب- کاری سەرەکییە پ- کاری تێپەڕە ت- کاری یاریدەدەرە

٤- لە ڕستەی (ترێ دەبێت بە مێوژ.) (دەبێت) چییە؟

ئ- کاری تەواوی تێپەڕە ب- کاری یاریدەدەر

پ- کاری سەرەکی ت- کاری تەواوی تێنەپەرە

٥- کام کار لەپاڵ دەنگە سروشتییەکاندا واتای کاری تێپەڕ تەواودەکات؟

ئ- دەوێرم ب- خستە پ- دەگونجێت ت- دەوێت

ڕاهێنان - ٤

هێڵ بەژێردا هاتووەکان شیبکەوە:

١- دەبێت ڕۆمانەکە بخوێنمەوە.

٢- ڕەنگە یارمەتیی هاوڕێکەم بدەم.

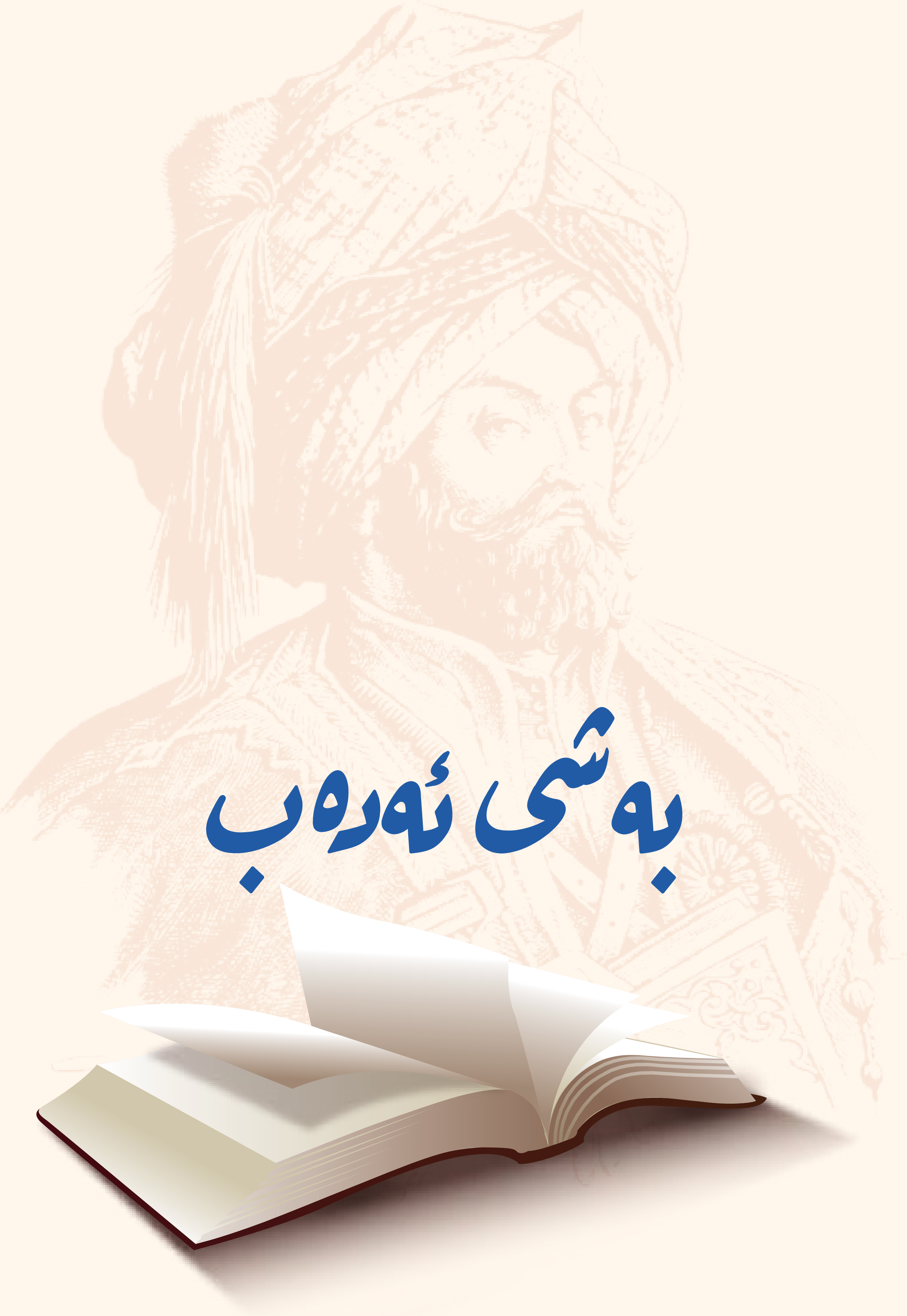

بەشی ئەدەب

داستانی کوردی

داستانی قەڵای دمدم

سەرچاوە مێژووییەکان بە درێژی باسی ئەو ڕووداوە گرنگەی ساڵی (١٦٠٨)ز یان کردووە، لە ڕوی گێڕانەوەی مێژووییەوە بەئاسانی دەتوانین لە سەرچاوە فارسی و کوردییەکاندا بۆ ڕاستی ئەم قارەمانی و بە کۆمەڵ شەهیدبوونەی کوردانی بەرخۆدەر بگەڕێین، قارەمانانی قەڵای دمدم بە سەرکردایەتی (خانی لەپزێڕین)، تا دواهەناسە و دوا دڵۆپی خوێن لەگەڵ داگیرکەردا جەنگاون و بە کۆمەڵ مردنیان لەسەرشۆڕکردن بەباشتر زانیوە، ئەم تابلۆگەورەیەی قارەمانێتی لە ئەدەبی کوردیدا زۆر بە فراوانی ڕەنگیداوەتەوە ..

قەڵای دمدم لە پێنج بەش پێکهاتووە، کە بریتین لە (قەڵای سەرەکی، قەڵای خواری، سولق، بوزلق و کەلوی خۆرهەڵات)، لەلای باکور و باشوری قەڵاکەوە دوو دۆڵی زۆر قوڵ هەن، ئەمەش وایکردووە، کە پێویستی بە شورە نەبێت، لەلای خۆرهەڵاتەوە پاڵی بە بەرزایی چیاکە داوەتەوە و شورەیەکی زۆر تەواوی بۆ کێشراوە و لەلای خۆرئاواشەوە، کە لە (تەختایی) نزیکترە، شورەیەکی یەکجار پتەوی هەیە و دەرگایەکی بەرەو باشور دەکرێتەوە، هەر پێنج بەشەکەی قەڵا ئەوەندە بەرز و پتەون، ئەستەمە دوژمن بتوانێت بەئاسانی داگیربکات.

لە سەرەتای سەدەی حەڤدەیەم تا ئەمڕۆ پاڵەوانێتی شەڕاوەرانی قەڵای دمدم لەسەر دەمی گۆرانیبێژ و حیکایەتخوانانی کورد، لە هەموو ناوچەکانی کوردستاندا، بەهەموو دیالێکتەکانی کوردی دەگێڕدرێتەوە. ئەو بەرهەمە فۆلکلۆریانەی لە ئەنجامی ئازایەتی جەنگاوەرانی قەڵای دمدم هاتە کایەوە، هەندێکی بڵاوکراونەتەوە و بەشێکیشی تا ئیستا هەر بەسەر زاری خەڵکەوە ماونەتەوە.

ئەگەر داستانەکانی تر هەندێکیان لە داستانی فۆلکلۆرییەوە گۆڕابن بۆ داستانی نوسراوی شیعر، ئەوا داستانی قەڵای دمدم لە ڕوداوی مێژووییەوە بوو بە داستانی فۆلکلۆری و لە داستانی فۆلکلۆریشەوە بو بە چیرۆکی سەرشانۆ و ڕۆمانی تازە.

خۆرهەڵاتناسەکان زیاتر بایەخیان بە حکایەت و بەیتەکانی قەڵای دمدم داوە و بڵاویانکردووەتەوە و کردووشیانە بە (ڕوسی، ئەڵمانی، فەڕەنسی، ئەرمەنی و فارسی).

نمونەیەک بە بنزاری موکریانی، حکایەتخوان دەڵێت:

خان ئەوداڵ و کاکە خانە
حەوت شەوان و حەوت ڕۆژانە
شەڕیان دەکرد بە شیرانە
شیران نەیاندیت کێلانە
لەش کەوتن وەکی گردانە
خوێن ڕۆیی هەروەک جۆگانە
باڵچووغەی شێران نەمانە
شەهیدیان کرد کاکە خانە
خان دەڵێ: خانی خەزایمە
هەتا لە دنێ ئەز بژیمە
بۆ خۆم پەرژینی شەڕیمە
خان ئەوداڵ و کاکە خانە
گرتبوویان وەعدە و پەیمانە

(بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی ووشەکان:

کێلان: کیفی شمشێر

باڵچوغە: مەیدانی شەڕ– شەڕگە

خەزایمە: غەزا – شەڕی پیرۆز

دنێ: دنیا

ڕێبازە ئەدەبییەکان

ڕێبازی کلاسیزم

ڕێبازی ئەدەبی بریتییە لە کۆمەڵە تیۆر و بۆچونێکی ئەدەبی کە لە شارێک، یان وڵاتێکدا سەرهەڵدەدات و نوێنەرەکانی بە بەرهەمەکانیان دەیچەسپێنن. زۆرجاریش بە وڵاتانی تردا بڵاودەبێتەوە. وڵاتانی ئەورووپا مەڵبەندی لەدایکبوونی هەموو ڕێبازە ئەدەبییەکانن و هەر لەویشەوە بنەما هزری و فەلسەفی و ئێستاتییەکانیان دارێژراون و هێڵی جیاکردنەوەی ڕێبازەکان لە یەکتر دەستنیشانکراوە. لە نمونەی ئەو ڕێبازانەش وەک: ڕێبازی (کلاسیزم، ڕۆمانسیزم، ڕیالیزم، پەرناس، سیمبولیزم، دادایزم و سۆریالیزم... هتد).

یۆنانییەکان لەبواری ئەدەبدا مێژوویەکی دێرینیان هەیە بۆ نمونە ئەرستۆ خاوەنی کتێبی شیعرناسی (بۆتیکا- هونەری شیعر)، هۆراسیش داوای لە ڕۆمانەکان کردووە لاسایي یۆنانییەکان بکەنەوە.

زاراوەی کلاسیزم (Classisime) لە وشەی (کلاس -Class) و پاشگری (یزم - isime) پێکهاتووە و ئەمەش لە بنەڕەتدا لە (کلاسیس)ی لاتینییەوە هاتووە، کە بە واتای (یەکەی کەشتیگەل) دێت، دواتریش ئەم وشەیە بەرامبەر بە (پۆلی خوێندن) بەکارهات. بۆیە ئەم ناوە لە ئەم جۆرە ئەدەبە نراوە، چونکە پێیان وایە ئەم جۆرە ئەدەبە نەمرە و بە درێژایی مێژوو بەکەڵکی ئەوە دێت، کە بۆ پەروەردە و فێرکردنی لاوان لە پۆلەکانی خوێندن بخوێنرێت. هەر لەبەر ئەوەش بوو، کە هەردوو ئەدەبی کۆنی یۆنانی و ڕۆمانی بە کلاسیزم دادەنرێت.

بەر لە سەرهەڵدان و پەیدابوونی ڕێبازی ئەدەبی لە ئەورووپا، ئەدەب بە شێوەیەکی ئازادانە و بە سروشتی خۆی هەر بەردەوام بوو. هەر لە زووەوە شاعیران بە شێوازێکی خۆکارانە شیعریان نوسیوە، بەڵام دوای زنجیرەیەک شۆڕشی چاکسازی ئایینی و سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتی، کە بە سەردەمی بوژانەوە (ڕێنسانس) ناودەبرێت، وەچەرخانێکی مێژوویی و گرنگ لە هەموو بوارەکانی

ژیانـدا ڕویـدا و ئـەو ڕاپەڕینـە مەیدانـی ئەدەبیشـی گرتەوە و بـوو بەهـۆی لەدایکبوونی یەکەمیـن ڕێبـازی ئەدەبـی، ئەویـش ڕێبازی (کلاسـیزمە).

هـەردوو کتێبـی هونەری شـیعری (ئەرسـتۆ) و (هـۆراس)، کە بنەما و دەسـتورەکانی کلاسـیزمیان دارشـتبوو بە یەکەم سـەرچاوەی بڵاوبوونەوەی ئەدەبی کلاسیزم لە ئەوروپا دادەنرێـن و بەرهەمەکانـی (ئەسـخیلۆس) و (یۆربیـدز) و (هۆمیرۆس)یش سـەرچاوەیەکی تـری کلاسـیزمی ئەورووپایی بوون، کە هـەر لە کۆنەوە لەبەر بەرزی و نەمرییان لاسـاییان دەکرایەوە و بە کلاسـیزمی کـۆن ناودەبران.

ئیتالییـەکان هـەر لـە سـەدەی پازدەیـەم و شـازدەیەمەوە چەندیـن جـار هـەردوو کتێبەکـەی (ئەرسـتۆ) و (هۆراس)یـان بـۆ زمانـی ئیتالـی وەرگێڕابـوو، ئەمانـە بـوون بە هـۆی بڵاوبوونەوە و دەرکەوتنی بنەماکانی کلاسـیزم بەشـێوەیەکی سـەرەتایی لـە ئیتالیا، بـەڵام لە وڵاتی فەڕەنسـا گەشـەی زیاتریکـرد و دواتریش لـە وڵاتانی ئینگلتـەرا و ئەڵمانیا بڵاوبووەتـەوە. هەروەهـا بەرهەمـی نوسـەرانی (بزوتنـەوەی ڕۆشـنگەری) لـە کۆتایـی سـەدەی حەڤدەیـەم تا کۆتایـی سـەدەی هەژدەیەم بوون بە سـەرچاوەی تری کلاسـیزم، بەتایبەتـی کاتێـک (نیکۆلا بوالۆ) ی ڕەخنەگری فەرەنسـی کتێبە گرنگەکـەی خۆی (هونەری شـیعر)ی بڵاوکـردەوە و دەسـتور و بنەمانـی کلاسـیزمی تێدا شـیکردەوە و چەسـپاندی و توانـی گیانێکـی هاوچەرخانـە بـە ڕێبازەکـە بـدات و کتێبەکـەی وەک سـەرچاوەیەکی تیۆریی گرنگی کلاسـیزم پێشکەشـبکات.

مـاوەی نێـوان سـاڵانی (١٦٣٠ – ١٦٦٠)ز گرنگتریـن قۆناغە، کە کلاسـیزمی نوێی پێدا تێپەڕیـوە، نـەک تەنیـا لـە فەرەنسـا، بەڵکو لـە تـەواوی ئەوروپادا. ئـەم ڕێبـازە ئەدەبییە بەردەوامبـوو، تـا کۆتایـی سـەدەی هـەژدە. سـەرهەڵدانی شۆڕشـی فەرەنسـا لە سـاڵی (١٧٨٩)ز و دامەزراندنـی (سیسـتەمی پەرلەمانـی و بڵاوبوونـەوەی جاڕنامـەی گەردونـی مافـی مـرۆڤ)، کە زەمینەیان خۆشـکرد بۆ دەرکەوتنـی بنەماکانی (ئازادییـە خودییەکان و ڕەخنەگرتـن لە دەسـەڵاتی دەرەبەگایەتـی و دامەزراوەکانـی کۆمەڵگا و یاسـا فەرمییەکان و ئاییـن)، کـە بـە تێڕوانینی کـۆن بنیادنرابوون و جێگەی بـە فەلسـەفەی نمونەیی(ئایدیاڵ) چۆڵکـرد و فەلسـەفەی مادی(ماتریـاڵ) هاتەئـاراوە. هـاوکات ڕێبازێکـی ئەدەبییش لە دژی بنەماکانـی ئەدەبـی کلاسـیزم لەدایکبـوو، کە ئەویـش ڕێبازی ڕۆمانسـیزم بوو.

تایبەتمەندییەکانی ئەدەبی کلاسیزمی ئەوروپایی:

١- ئەدەبی کلاسیزمی ئەوروپایی لەسەر ڕێچکەی ئەدەبی کۆنی یۆنانی و لاتینی هەنگاودەنێت، نوسەرانی سەدەی حەڤدەیەم هەوڵیانداوە ئەدەبێکی وا بهێننە کایەوە لە بەهێزیدا وەک ئەدەبی لاتینی و یۆنانی بێت.

٢- ئەدەب لە خزمەتی دەسەڵاتدا بێت، کە دەسەڵات تازە لە شەڕی بیروباوەڕی کەنیسە هاتبووە دەرەوە و نائارامییەکی زۆر لە ئارادا بوو، وەک پێویستییەک بۆ ئارامکردنەوەی خەڵک و دەرخەری کردەوەی باش و خراپ، ئەدەبی کلاسیزمی ئەوروپایی هاتەئاراوە.

٣- ئەدەبی کلاسیزم زادەی عەقڵ و ژیرییە، بۆیە زۆر گرنگی بە لایەنی میانڕەوی و ئاشکرایی داوە، کلاسیزم هەمیشە هەوڵیداوە بە ڕاستییە گشتییەکان بگات، هەربۆیە بەرهەمی کلاسیزم زیاتر وەک دەقی شانۆگەری دەنووسرا.

٤- گرنگیدان بە دارشتن و شێوازی نوسین، ئەدەبی کلاسیزم ڕێزێکی زۆر لە بنەما و یاساکانی زمان دەگرێت و چاو دەبڕێتە دەربڕینی جوان لە ڕوی زمانەوانییەوە. لە م ڕووەوە زۆر جار ئەوروپایی نوسەری بەتوانا لە زماندا بە نوسەری (کلاسیزم) ناودەبەن.

٥- ڕونی و ئاشکرایی یەکێکی ترە لە تایبەتمەندییەکانی ئەدەبی کلاسیزم، (بوالۆ) ی ڕەخنەگری فەڕەنسی پێیوایە، هەر بابەتێک ئەگەر بە ڕونی هەستپێبکرێت، دەتوانرێت بە ڕونیش دەرببڕرێت، هەر ناڕونییەک لە ئەدەبدا هەبێت دەگەڕێتەوە بۆ ناڕونی لە بیر و عەقڵی نوسەرەکەیدا. ناڕونی دەبێتە هۆی تەمومژ و هاندانی ئاژاوە و شێکردنەوەی جیاواز و کاری تاکەکەسی.

٦- کلاسیزم لە ئەدەبدا بە کرداری لاساییکردنەوەی سروشت دادەنرێت و بەگشتی بۆچونێکی مرۆڤانەی هەیە.

بنەماکانی ئەدەبی کلاسیزمی کوردی

لێکۆڵەرانی ئەدەبی دەریانخستووە. ئەدەبی کلاسیزمی کوردی هەر لە سەرەتای پەیدابوونییەوە بە شیعر دەستی پێکردووە (شێوە و ڕوخسار) هەمان ئەو شێوە و ڕوخسارەیە، کە ئەدەبی خۆرهەڵاتیی ئیسلامی پێنوسراوە وەک: (غەزەل، قەسیدە، چوارین، پێنج خشتەکی، مولەممەع، موستەزاد، تەرکیب بەند، تەرجیع بەند و دێری تاک... هتد)، بەڵام لە ناوەرۆکدا سەرەڕای هاوبەشی لەو بابەتانەی، کە لە ئەدەبی خۆرهەڵاتیدا هەیە، تایبەتمەندیی کوردانەی خۆی پاراستووە و مۆرکی خۆماڵیانەی پێبەخشیوە و جیایدەکاتەوە لە ئەدەبی گەلێکی تری خۆرهەڵاتی، بەتایبەتی لە هەستی غوربەت و دوری لە نیشتمان و وەسفی سروشتی جوان و ڕازاوەی کوردستان.

دیارترین تایبەتمەندییەکانی ئەدەبی کلاسیزمی کوردی:

١- نەتەوایەتی: لە ئەدەبی کلاسیزمی کوردیدا، سەرباری شیعری سۆفیگەری و دڵداری و .....هتد زۆرجار شاعیرانی کورد بابەتی نەتەوایەتیان خستوتەڕو، ئەم دیاردەش ئەدەبی کلاسیزمی کوردی لە ئەدەبی کلاسیزمی جیهانی جیادەکاتە و نمونەش بۆ ئەمە شیعرەکانی ئەحمەدی خانی وحاجی قادری کۆیی ....هتد .

٢- کێش: شیعری کلاسیزمی کوردی بەگشتی پەیڕەوی کێشی عەروزی عەرەبی دەکات، بەڵام لە بەحرەکانی عەروزدا تەنیا ئەو کێشانەی وەرگرتووە، کە هەنگاوەکانی لەگەڵ ئاوازی شیعری کوردیدا دەگونجێت، ئەمەش لە نیوە کەمتری ئەو بەحرە عەروزیانەیە، کە (خەلیلی ئەحمەدی فەراهیدی)ی لە شیعری عەرەبیدا دەستنیشانیکردووە و دۆزیویەتەوە.

٣- سەروا: شیعری کلاسیزمی کوردی سەروای یەکگرتووی بەکارهێناوە، کە بە یەک ستون دێتە خوارەوە، واتە نیوەدێری دووەمی هەموو دێڕێکی شیعری هەمان سەروای دێری یەکەمی پارچە شیعرەکەی هەیە. بۆ نمونە

_________ ا
_________ ا
_________ ب
_________ ا
_________ پ
_________ ا
_________ ت
_________ ا

٤- یەکێتیی دێڕ: شیعری کلاسیزمی کوردی زیاتر گرنگی بە یەکێتیی دێڕ دەدات و هەر دێڕێک واتاکەی لە خۆیدا تەواودەبێت، تەنانەت ئەگەر لەنێوان دێرەکاندا پێش و پاشیش بکرێت گرفتێکی ئەوتۆ دروستناکات، بەڵام شیعری ڕێبازەکانی تر گرنگی بە یەکێتیی بابەت دەدەن و کۆی دەقەکە واتاکە تەواودەکات.

٥- واتا: شیعری کلاسیزمی کوردی خۆی ئامانجە و نابێتە ئامرازی گەیاندنی هیچ پەیام و ئایدیایەک، جگە لە جوانی و بەرزیی خۆی، ئەمەش وایکردووە واتایەکی پتەو و قوڵی هەبێت و وشە و زاراوەکانی زۆربەی کات هەڵگری زیاتر لە واتایەک بن، بەهۆی ئەوەی چنراوێکی زمانی بەرزە و شاعیر هەوڵدەدات ئەوپەڕی دەسترەنگینیی خۆی تێدا بەرجەستەبکات.

٦- بابەت و مەبەستەکانی شیعری کلاسیزمی کوردی: وەک شیعری کلاسیزمی خۆرهەڵاتی، زیاتر سنوردارن و بە دەوری چەند بابەت و مەبەستێکدا دێن و دەچن، وەک: (ستایشی خودا و پەیامبەر، وەسف و پیاهەڵدان، دڵداری، شین و لاواندنەوە... هتد).

ئەدەبی کلاسیزمی کوردی – زاری لوڕی

ئـەدەب بـە زاری لـوڕی لـە سـەردەمی سـەلجوقییەکان بـەدواوە بەتـەواوی سـەریهەڵدا، چونکـە لـە سـاڵی حەڤدەیەمـی کۆچـی، بەهـۆی بڵاوبوونـەوەی ئایینـی پیرۆزی ئیسـلامەوە، زمانـی عەرەبـی باڵادەسـتی خۆیـی سـەپاند بەسـەر زمانـی هەمـوو گـەل و نەتـەوە موسـڵمانە ناعەرەبەکانـدا.

بۆیـە سـەردەمی سـەلجوقییەکان لـەڕوی سیاسـی و مێژووییـەوە؛ پشـتیوانێکی گـەورە بـوو بـۆ زیندوکردنـەوە و بوژانـەوەی زمـان و ئـەدەب، کوردیـش وەک نەتەوەکانـی تـر گەڕایـەوە سـەر زمانـی زگماکـی خـۆی و وردە وردە شـاعیرانی کـورد دەسـتیانکردووە بـە زیندوکردنـەوە و بوژانـەوەی ئەدەبـی کـوردی، کۆنتریـن شـیعری کـوردی لـە دوای سـەردەمی سـەلجوقییەکان، کـە مابێتـەوە و نەفەوتابێـت شـیعرکانی (بابـا تاهیـری هەمەدانییـە)، کەبـە زاری لـوڕی نوسـیویەتی.

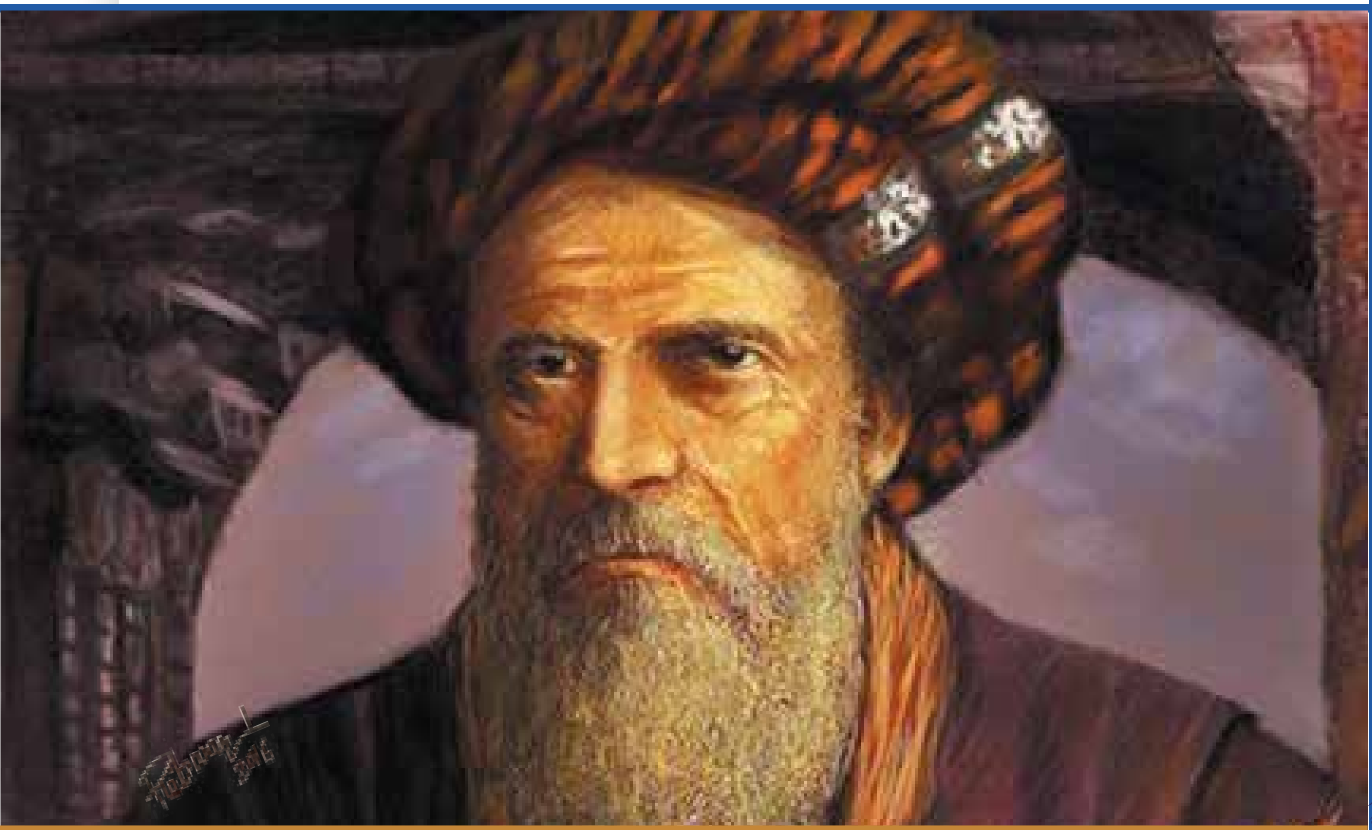

بابا تاهیری هەمەدانی

بابا تاهیری هەمەدانی لە ساڵی (٩٣٧)ز لە دایکبووە و لە ساڵی (١٠١٠)ز کۆچیکردووە، خەڵکی شاری هەمەدانە و سەر بە ناوچەی لوڕستانە. چوارینەکانی بە زاری لوڕی نوسیوە، پیاوێکی سۆفی و خواناس بوو، لە خەڵکی دوورکەوتووەتەوە و گۆشەگیری لەلا پەسەند تربوو، بۆئەوەی بگاتە خۆشەویستەکەی. هەر لە هەمەدان کۆچیکردووە و گۆڕەکەی لەسەر گردێکە کەوتووەتە باکوری خۆرئاوای شاری هەمەدان.

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

موئان بە حروم کە دەر زەرف ئامەدەستوم
موئان نوقتە کە دەر حەرف ئامەدەستوم
بەهەر ئەلفی ئەلف قەدی بەرئایو
ئەلف قەدوم کە دەر ئەلف ئامەدەستوم

(بۆ لەبەرکردنە)

بەرهەمەکانی بابا تاهیری هەمەدانی:

١- بابا تاهیر هەشتا چوارینی نوسیوە، بەڵام نزیکەی پێنج سەد چوارین بە ناوی ئەوەوە بڵاوکراوەتەوە.

٢- کتێبێکی بەناوی (كلمات القصار) بە زمانی عەرەبی نوسیوە.

٣- کتێبێکی بەناوی (الفتوحات الرباني في اشارات الهمداني) بە زمانی عەرەبی نوسیوە.

ڕوخساری شیعرەکانی بابا تاهیری هەمەدانی:

١- ئەو ڕێچکەیەی گرتوویەتی لە شیعر نوسیندا، سادە و بێگەردبوو.

٢- شیعرکانی بە زمانێکی سادە و ساکار نوسیوە، هەموو کەسێکی خوێندەوار و نەخوێندەوار لێیتێگەیشتووە.

٣- بە دوای وشەکاری و شێواز و وشەی گران نەگەڕاوە، بەڵکو شیعرکانی بە قاڵبی چوارین داڕشتووە.

٤- شێوازی تایبەتی خۆی هەیە و لاسایی کەسی نەکردووەتەوە.

٥- لەناو کێشی عەروزدا ئاسانترین کێشی بەکارهێناوە، کە لەگەڵ وشە سادە و ساکارەکانیدا گونجاوە.

ناوەرۆکی شیعرەکانی بابا تاهیری هەمەدانی:

١- شیعری بۆ کەس نەگوتووە و ستایشی کەسی نەکردووە، تا بگاتە پلە و پایەیەک، یان هەندێک شتی دەستبکەوێت.

٢- تاکە شاعیری کوردە، کە ڕێچکەی سۆفیگەری گرتووە و لە سەردەمی پەیدابوونی سۆفیگەریدا ژیاوە.

نمونەیەک لە چوارینەکانی:

مو ئان ڕەندم کی نامم بێ قەلەندەر
نە خون دێروم، نە موون دێروم، نە لەنگەر
چو رۆچ ئایۆ بگەردوم گەردی گێتی
چو شەو ئایۆ بە خشتی وانەهەم سەر

(بۆ لەبەرکردنە)

واتە: (من ئەو ڕەندەم کە ناوم قەلەندەرە، نە ماڵم هەیە، نە سامانم هەیە، نە جێگە، کە ڕۆژ دادێت، لە زەوی دەسوورێمەوە کە شەو دەکشێت سەرم لە سەر خشتێک دادەنێم).

ئەدەبی کلاسیزمی کوردی - زاری گۆران

هەندێک لە شارەزایانی ئەدەبی کوردی لایان وایە، ئەگەر چوارینەکانی بابا تاهیری هەمەدانی بخەینە لاوە، کە بە زاری لوڕی نوسراوە، ئەوا دەقی شیعری زاری گۆران کۆنترین دەقن لە ئەدەبی کوردیدا، سرودەکانی کتێبی (سەرەنجام) و شیعرەکانی مەلای پەریشان و ئەدەبی یارسان بە سەرەتای مێژووی ئەدەبی کوردی دادەنێین. شیعر بە زاری گۆران شیعرێکی ڕەسەنە و کێشی خۆماڵی (بڕگەیی) و جووتسەروا (مەسنەوی)ی تێدا بەکارهاتووە. لەڕوی ناوەرۆکیشەوە سێ بابەت لەخۆ دەگرێت:

١- چیرۆکی شیعری (چیرۆکی دڵداری و حیکایەتی ئەفسانەیی).
٢- شیعری گۆرانی (ویژدانی و کەسی و سروشت).
٣- شیعری ئایینی و ئایینزایی.

زاری گۆران لەپێش پەیدابوونی ئایینی پیرۆزی ئیسلامدا زۆر بەڵگە و ئامۆژگاریی ئایینی پێنوسراوەتەوە، هەروەها لە دەوری ئیسلامیشدا گەلێک شیعری ئایینی جیاجیای سەر بە چەند پەیڕەوی ئیسلامی ئایینزایی(مەزهەب)ی پێنوسراوە. پاش بڵاوبوونەوەی ئایینی ئیسلام زۆربەی نەتەوە ناعەرەبەکان دەستیان لە زمانی خۆیان بەردا و بەرهەمەکانیان بە زمانی عەرەبی دەنوسییەوە، بەڵام لە سەردەمی (سەلجوقییەکان) بەدواوە ئەو نەتەوانە گەڕانەوە سەر زمانی ڕەسەنی خۆیان و بە زمانی خۆیان شیعر و ئەدەبییان نوسیوە.

مەلای پەرێشان

ناوی محەمەد ئەبولقاسمە لە ساڵی (١٣٥٦)ز لە شاری دەینەوەری ناوچەی کرماشان لەدایکبووە، نازناوی شیعری (مەلای پەرێشان)ە، بە مەلا پەرێشانی کوردی، یان مەلا پەرێشانی لوڕ ناوبانگی دەرکردووە، کۆنترین شاعیری کوردە، کە بە زمانی کوردی (زاری گۆران) شیعری دانابێ و لە چوارچێوەی شیعری یارسان چووبێتە دەرەوە.

جگە لە زمانی دایک زمانی عەرەبی و فارسی زانیوە. لە ساڵی (١٤٢١)ز کۆچیکردووە.

بۆ دیاریکردنی پایەی ڕاستەقینەی لە ئەدەبی کوردیدا پێویستە بە وردی لەم لایەنانەی بەرهەمی شیعری بکۆڵرێتەوە.

١- یەکەمین شاعیر بووە، کە شیعری بۆ ئاینزای شیعە نوسیوە.

٢- دوور بووە لەلایەنی دەروێشیزمی ئیسلامی.

٣- لە شیعرە پەروەردەییەکانیدا دەردەکەوێت، کە شارەزای ئایینی ئیسلام بووە.

٤- زمانی کوردی بە وشەی بێگانە دەوڵەمەندکردووە.

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

مەلای پەرێشان لە سەرەتای یەکێک لە پاڕانەوەکانیدا دەڵێت:

خودا من بەندەی ناچیز و زەلیل
گونام کەسیرەن تاعەتم قەلیل
چەنیم عەدالەت مەکەر ئەی کەریم
ببەخشەم وە لوتف بە فەزلی عەمیم

(بۆ لەبەرکردنە)

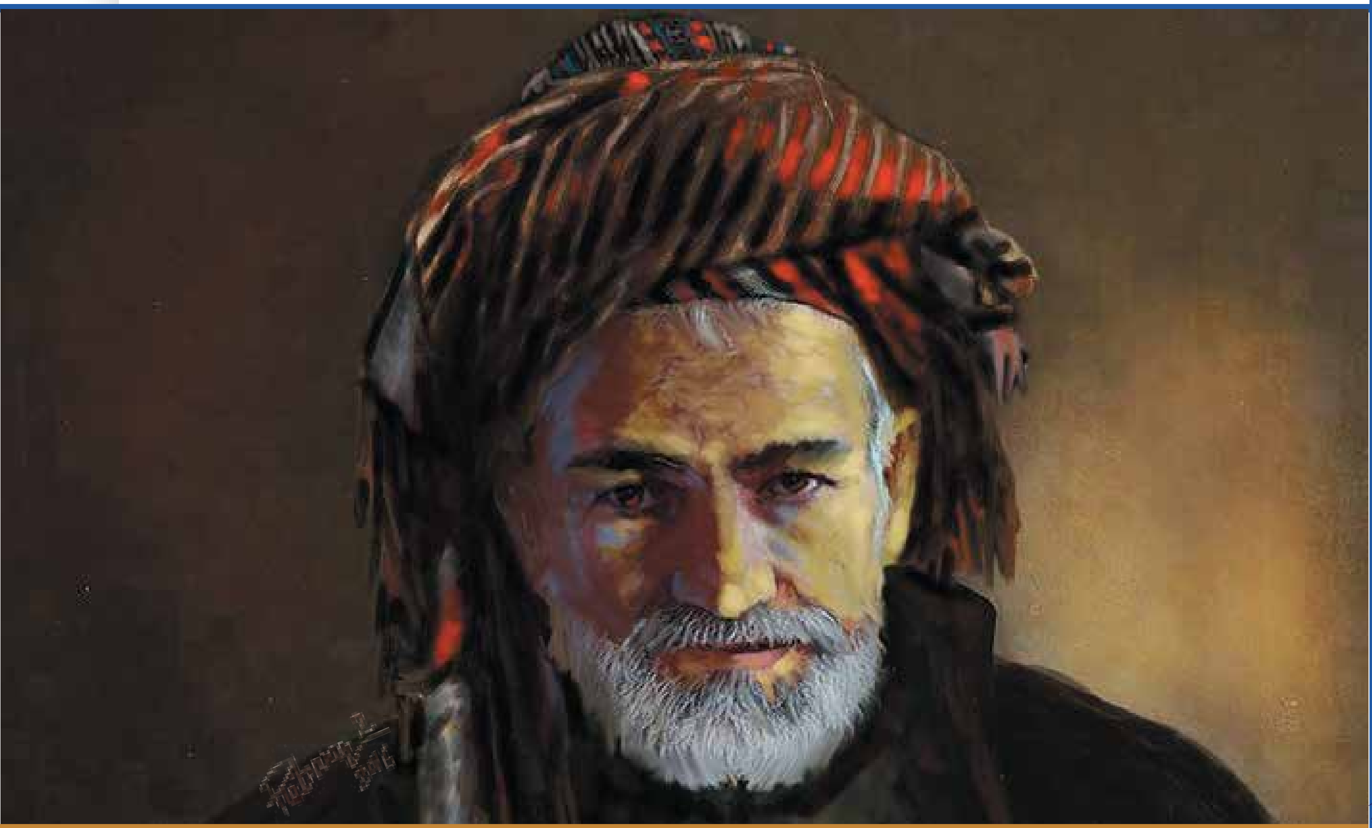

بێسارانی*

بێسارانی ناوی (مستەفا قوتبەدین شەمسەدین)ە، خۆی و باب و باپیرانی مەلازادەن، باوکی بە قوتبەدینی عەرەبی ناسراوە، چونکە عەرەبیزانێکی بەتوانابوو. بێسارانی لە ساڵی (١٦٤١)ز لە گوندی (بێساران) لەدایکبووە، بێساران گوندێکە لەنێوان هەورامانی تەخت و ژاوەڕۆدا و سەر بە شاری (سنە)یە. بێسارانی چووەتە حوجرە بۆ خوێندن و مۆڵەتی مەلایەتی لە سنە وەرگرتووە و بە (مەلا موستەفای بێسارانی) لە ناو کورد ناسراوە. لە ساڵی (١٧٠٢)ز هەر لە جێی لەدایکبوونی خۆی لە بێساران کۆچیکردووە و لە گۆڕستانی پیرەهەژارەدا نێژراوە.

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

ڕوخساری شیعرکانی بێسارانی:

١- شاعیر سەر بە ڕێبازی کلاسیزمە.

٢- شیعرکانی بە کێشی عەروزی عەرەبی و (جوتسەروا) داناوە.

٣- لە شیعرەکانیدا وشەی بێگانە بە تایبەتی (عەرەبی و فارسی) بەکارهێنابوو.

٤- هونەرەکانی ڕەوانبێژی بەکارهێناوە.

شیعرکانی بێسارانی لە ڕوی ناوەرۆکەوە:

١- ئەڤینی و دڵداری:

زۆربەی شاعیرانی کلاسیزم گرنگی زۆریان بەم بابەتە داوە و بێسارانیش بێبەش نەبووە لەم بابەتە. بۆ نمونە:

چراغ وەنەوشە، چنور چەنی ی گوڵ
عەزمێ ڕای وساڵ، تۆشان هانەدڵ
چنور جە سەر کۆ، وەنەوشە جە چەم
گوڵ جە گوڵستان، وە هەم بیەن جەم

(بۆ لەبەرکردنە)

واتە: (خۆشەویستەکەم، وەنەوشە و چنور لەگەڵ گوڵ نیازیانە بێنە دیدەنیت، چنور لە شاخان و وەنەوشەش لە باخان و گوڵیش لە گوڵستان پێکەوە کۆبوونەتەوە.)

٢- خواناسی و سۆفیگەری:

یەکێکی ترە لەو مەبەستە شیعریانەی شاعیرانی کلاسیزم گرنگی زۆریان پێداوە، چونکە زۆربەیان مەلا و مەلازادە بوون و دەرچووی حوجرە بوون.

ئێمەیچ پەروانەی شەم شناسانیم
پەڕ و باڵ سوفتەی دین خاسانیم
میللەتی پاک دین، پێغەمبەرانیم
نەک جە تایفەی کەم نظرانیم

(بۆ لەبەرکردنە)

واتە: (ئێمەش ئەو پەلاتینک و پەروانەین، کە مۆم دەناسن و بەدەوریدا دەسوڕێنەوە و پەڕ و باڵ سوتاوی ئایینی پیاو چاکانن، چونکە شەیدای ئەو ڕوناکییەن و لە سەر ڕێباز و ئایینی پێغەمبەرانین).

۳- کۆمەڵایەتی:

کۆمەڵایەتی لە مەبەستە شیعریەکانی بێسارانی ڕەنگیداوەتەوە، دەڵێت:

ئارۆ وێنەی، دیم خەزانێ زار
بەند بی بە زامەت، جەور و جەفای یار
ئەو جە دەردێ وێش، بێ مەدارا بێ
خار چنگێ زامەت، لێش و یارا بێ

(بۆ لەبەرکردنە)

واتە: (ئەمڕۆ گەڵای زەردی وەک خۆم دیت، کە ئەویش وەک من گرفتاری جەور و جەفای هەڤاڵەکەی خۆی بووە).

لێکدانەوەی ووشەکان:

خار: دڕک

بێ مدارا: بێتاقەت

لێش و یارا: دەوری دابوو

ئەدەبی کلاسیزمی کوردی - زاری کرمانجیی سەرو

شاری جزیرە، پایتەختی میرنیشنی بۆتان بوو، لە سەردەمی خۆیدا چەقی پەرەسەندنی ئەدەبی کوردی بە زاری کرمانجیی سەرو بوو. ئەوەی لەو ئەدەبە مابێتەوە و نەفەوتابێت، بۆ سەردەمی میرنیشینی (بۆتان) دەگەڕێتەوە و زاری ئەم ناوچەیە بۆتە بەردی بناغەی شیعر پێنوسین، تەنانەت نوسەری تریش هەبوو لە دەرەوەی دەسەلاتی میرنیشینی بۆتان هەر بەم زارە نوسیویانە، تەشەنەسەندنی ئەم ئەدەبە وایلێکردوون لە ژێر کاریگەرییەکەیدا بەزاری بۆتانی شیعر بنوسن.

شارەزایانی مێژووی ئەدەبی کوردی بۆیان دەرکەوتووە، کە ئەدەبی کرمانجیی سەرو لە نیوەی دووەمی سەدەی شازدەیەم و سەرەتای سەدەی حەڤدەیەم سەریهەڵداوە.

شاعیرە دیارەکانی، کە بەم زارە شیعریان نوسیوە: (فەقێی تەیران، مەلای جزیری، عەلی حەریری، ئەحمەدی خانی، مەلای باتێ، شاپرتەوی هەکاری، مەلا مەنسوری گرگاشی و شێخ محەمەدی مەغریبی). لێرەدا تەنیا باسی (مەلای جزیری و ئەحمەدی خانی) دەکەین.

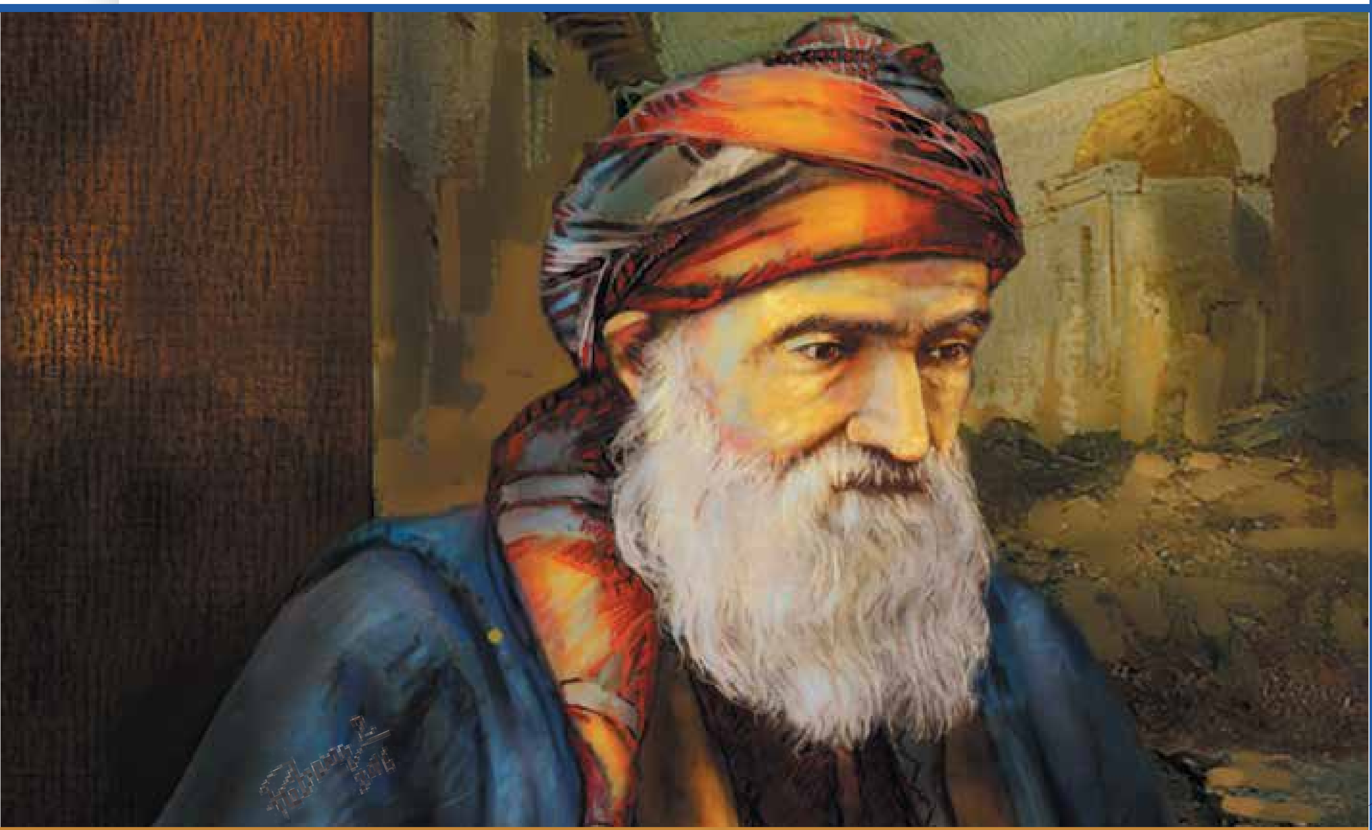

مەلای جزیری

مەلا ئەحمەد یان شێخ ئەحمەد بە (مەلای جزیری) ناسراوە ، چونکە لە شاری جزیرەی پایتەختی بۆتان ژیاوە. لە ساڵی (١٥٦٧)ز لەدایکبووە. وەک مەلا گەورەکانی کوردستان فەقێیەتی و خوێندنی لە زۆر شوێنی کوردستاندا بردووەتە سەر، لە چەند شوێنێک مەلایەتی کردووە، دواجار لە (مزگەوتی سور) جێگیربووە، ئەم مزگەوتە لە ڕۆژانی دەسەڵاتی میرەکانی بۆتاندا شوێنی خوێندن و پێگەیشتن بوو. سەدان فەقێی تێدا بووە و میر خۆی خەرجییەکانی بۆ دابینکردوون.

نازناوی شیعری (مەلا، یان مەلێ) بوو، هەندێک جار (نیشانی)ی بۆ خۆی کردووە بە نازناو، چونکە دڵی خۆی بە نیشانی تیری خۆشەویستی و ئازار داناوە. جزیری بە دامەزرێنەری ئەدەبی کلاسیزمی کوردی بە زاری کرمانجیی سەرو دادەنرێت، چونکە لە سەردەمی خۆیدا، بەرهەمێکی ئەدەبی نوێی هێناوەتە کایەوە، کە پێشتر نەبوو، واتە تازەگەری بوو بۆ سەردەمەکەی خۆی. لە ساڵی (١٦٤٠)ز کۆچیکردووە، هەر لە (مزگەوتی

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

سور) بە خاک سپێردراوە، تا لە ژیاندا بوو ئاواتی گەورەبوونی میرنیشینی بۆتان بوو شیعرەکانی لە سنوری جزیرە چوونەتە دەرەوە. وەک دەڵێت:

گوڵی باغی ئیرەمی بۆتانم   شەب چراغێ شەبی کوردستانم

(بۆ لەبەرکردنە)

واتە: (گوڵی باخی ئیرەمی بۆتانم و شەو چرای شەوی کوردستانم. ئیرەم باخێک بوو لە خۆشیدا وەک بەهەشت وابوو).

بەرهەمەکانی مەلای جزیری:

دیوانێکی گەورەی شیعری کوردی هەیە. لە چەند شوێنێکی وەک: (هەولێر، بەرلین، ئەستەنبۆل، قامیشلو، بەغدا و تاران) چاپکراوە، لە چاپەکەی قامیشلودا بە عەرەبی لێکدراوەتەوە. خۆرهەڵاتناس و کوردناسی بەناوبانگ (ڤلادیمیر مینۆرسکی)، دەڵێت: (ئەگەر خۆرهەڵاتناسی ئەوروپایی کەسێکی چنگ نەکەوێت، دیوانی مەلای جزیری بۆ وەربگێڕێتە بۆ زمانەکانی ئەوروپا، ئەوا بە ڕاستی لە نرخی ئەدەبی کوردی و بەرزیی زمانی کوردی تێناگات). تا سەردەمی مەلای جزیری خوێندەوارانی کورد خەریکی خوێندنەوە و چێژوەرگرتن لە ئەدەبی خۆرهەڵاتی بوون، بەڵام مەلای جزیری توانی ئەو چێژ و خۆشییەی لە مۆسیقای شیعری خۆرهەڵاتیدا هەیە، بخاتە قاڵبی شیعری کوردییەوە و لە نوسینی شیعر بە زمانی کوردی بەرجەستەی بکات.

ئەدەبناسان پەیوەندیی نێوان (مەلای جزیری) و (حافزی شیرازی) دەخەنە ڕو، حافز زۆر کاریکردووەتە سەر مەلا، بەڵام ئەم کارتێکردنە هەرچەند بێت، هێشتا بەشی تازەگەری و ڕابەری بۆ مەلا دەمێنێتەوە.

ڕوخساری شیعرکانی مەلای جزیری:

١- وشەی فارسی و عەرەبی و تورکی تێکەڵ بە زمانی کوردی کردووە.

٢- بەکارهێنانی ئەو کێشە عەروزیانەی، کە لە شیعری عەرەبی و فارسیدا هەن.

٣- یەکێتیی سەروا و دوا پیت (ڕەویە)ی لە شیعردا پاراستووە.

٤- پاراستنی بابەتی (غەزەل و قەسیدە) لە شیعردا. دەتوانرێت شیعری مەلای جزیری بە چەشنێک لەو وشەکارییە دابنرێت، کە لە هەموو شیعری کلاسیزمیدا هەیە.

٥- مەلای جزیری گرنگی بە هونەرەکانی ڕەوانبێژی داوە.

ناوەرۆکی شیعرکانی مەلای جزیری

ئەدەبناسان، بە درێژی لەوە دواون، کە دیوانی جزیری، دیوانێکی عیشقی تەسەوف بوو. شیعری جزیری وەک شیعرەکانی (حافز) و (جامی) و (ابن الفارز)، عیشقی ئاسمانی، یان عیشقی سۆفیانە و خواییە، ئەمەش کاتێک شاعیر لە شێوە مەعشوقەکەی سەر زەمین سەرکەوتوو نابێت، ڕێگادەباتە بەر هیوایەکی دورتر، بە ئاواتی ئەوەی لەو دنیا لەگەڵ مەعشوقەکەی یەکبگرنەوە.

جزیری یەکێکە لەو شاعیرانەی، لەبەر جیاوازی کۆمەلایەتی و چینایەتی نێوانیان بەعیشقەکەی نەگەیشتووە کە(سەلما)ی خوشکی میری بۆتان بوو، لەبەرئەوە خۆشەویستیەکەی گواستەوە بۆ ڕێبازی تەسەوف وخواپەرستی. تایبەتمەندییەک لە شیعری مەلای جزیریدا هەیە، کە دوای خۆی لای هەندێک شاعیری تری تەسەوف دیارە، کە دەیخوێنیتەوە، وەک ئەوەی پەیکەرێکی جوان لە بەردەمی شاعیردا دانرابێت، دووبارە بە وشەی جوان و هەستی ناسک، سەرلەنوێ نیگاری بکێشێتەوە، بەڵام وردە وردە وشەکانی دەبێتە وەسفی خۆشەویستی خودایی و لە میحرابی ئەودا بە سەرسامی دەوەستێت. جزیری بەدەم ئەم دڵدارییە ڕاستەقینەوە، ستایشی هەندێک لە میرەکانی جزیرە دەکات و بە ئاماژەی شاعیرانە هێرشی مەغۆل و تاتار و وەسفی گشتیی سروشتی جوانی کوردستان باسدەکات. نمونەیەک لە شیعری مەلای جزیری:

ئیرۆ ژ ڕەمزا دێم دوڕێ
مینەت کو من مەسروورە دل
دلبەر ب فنجانا سوڕێ
مەی دامە و مەخموورە دل

(بۆ لەبەرکردنە)

واتە: (سوپاس بۆ خوا ئەمرۆ ، دلبەری من کە شا و شازادەی جوانانە، زۆر دلشادە ڕوخساری وەک مرواریییە، لە شەرابی دلڕفێنی خۆی، فنجانێکی بۆ تێکردم، کاتێ بادە و شەراب گەیشتە دلم، لە ڕازی نهێنی و گرنگ ئاگاداربووم.)

لێکدانەوەی ووشەکان:

ئیرۆ: ئەمڕۆ، ئەڤرۆ

دێم: ڕوو دم و چاو

دوڕی: وەک دوڕ

(سوڕ) یا (سڕ): نهێنی دل، دلڕاکێشان، جەزبی دل

مەی: بادە، شەراب

مەخمور: سەرخۆش

ئەحمەدی خانی

ئەحمەدی خانی یەکێکە لە شاعیرە گەورەکانی کورد، بە لوتکەی شیعری کلاسیزمی کرمانجیی سەرو دادەنرێت، ناوبانگی لە شاکاری (مەم و زین)دا سنوری وڵاتی بڕیوە و بە جیهاندا بڵاوبووەتەوە. خانی لە دێرە شیعرێکدا خۆی ساڵی لەدایکبوونی خۆی تۆماردەکات بەپێی ساڵنامەی کۆچی دەڵێت:

لۆ ڕا کو دەما ژ غەیب فەک بو
تائریخ هەزار و شێست و یەک بو

(بۆ لەبەرکردنە)

واتە: ئەوکاتەی لە نەبوونەوە پەیدابووم و لەدایکبوم ساڵ (١٠٦١)ی کۆچی بوو.

ساڵی (١٠٦١) کۆچی بەرامبەر بە ساڵی (١٦٥٠)ز هاتووەتە دنیاوە. خانی بە توندی بەستراوە بە جزیرەوە، ڕوداني چیرۆکی مەم و زین هۆکار بوو بۆ ئەوەی پەیوەستی

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

بە جزیرە بێت، زۆر تێیدا ژیاوە . لە خودی مەم و زینەوە بۆمان دەردەکەوێت، کە خانی زانایەکی گەورە و شارەزای فەلسەفە و گەلێک زانستی تر بوو. لە زۆر کتێبدا دەربارەی خانی نوسراوە، کە لە زۆر شوێن خوێندوویەتی و مەلایەکی گەورە بوو، لە جزیرە و بایەزیددا وانەی گوتوتەوە، چەندین مەلا و زانای پێگەیاندووە، لە ساڵی (١٧٠٨)ز کۆچیکردووە.

بەرهەمەکانی ئەحمەدی خانی:

١- مەم و زین
٢- عەقیدا ئیمان
٣- نۆبارا بچوکان
٤- غەزەل و قەسیدە

١- مەم و زین:

بەسەرهاتی پڕ لە ئازار و مەرگی ناکامانەی مەم و زین بوو بە داستان و پشتاوپشت دەگوترایەوە. خانی هات سەرلەنوێ زیندوویکردنەوە و بە ناوی ئەوانەوە کۆمەڵێک بیروڕای فەلسەفییانەی خۆی دەربڕیوە، وەک دەڵێت:

شەرحا غەمێ دل بکەم فەسانە
زین و مەمێ بکەم بەهانە

(بۆ لەبەرکردنە)

واتە: (دەمەوێت بە بەهانەی مەم و زینەوە غەمی دڵی خۆم دەرببڕم)

نوسینی چیرۆکێکی دڵداری و خۆشەویستی خولیا و حەزی خانی بووە، بەڵام پێگەی ئایینی ئەو جۆرە ڕێگرییەی بۆ دروستکردووە، کە چیرۆکێکی لەو جۆرە بنوسێت، بۆیە مەم و زینی کردووە بە بیانو بۆ دەربڕینی ئەو حەز و خولیایەی ناخی و پشتی بەستووە بە داستانی (مەم و زین) یا (مەمی ئالان)ەکەی، کە لە ناو خەڵکی بۆتاندا بڵاوبووە.

خانی لەلایەک شانازی دەکات، کە توانیویەتی بە زمانی شیرینی کوردی چیرۆکەکەی بنوسێتەوە و زمانەکەی بباتە ئاستی زمانی فارسی، لەلایەکی تریش باسی ئەو ماندووبوون و جەفایە دەکات کە لەپێناو خزمەتکردنی نەتەوەکەیدا لەو بوارەدا بینیویەتی هاتووە شتێکی نوێی لە بەرگێکی تازەدا نوسیوە، وەک دەڵێت:

سافی شمڕاند ڤە خوارد دووردی
مانەندی دەری لیسانی کوردی
ئینانە نیزام و ئینتیزامی
کێشایە جەفا ژ بۆ وی عامی

(بۆ لەبەرکردنە)

واتە: (بەسەرخەڵتەی شەرابدا تێپەڕیم و گەیشتم بە شەرابی بێخەوش و خواردمەوە، وەک چۆن بەسەر زمانی دەریدا (فارسی کۆن) تێپەڕیم و زمانی کوردیم هێنایە سەر شێوە و سیستەمێکی ڕێکوپێک و نارەحەتی و جەفای زۆرم بینی لەپێناو ئەو خەڵکە سادەیەدا)

(مەم و زین)ەکەی خانی، وەک (مەم و زین)ە فۆلکلۆرییەکەی ناو خەڵک نییە، کە تەنیا چیرۆکی دڵداری بێت، بەڵکو خانی شاعیرانە چەند شتێکی لێکداوەتەوە و شتێکی نوێی دارشتووە. وەک:

هەندێک ژ فەسانەیێد بوهتان
هەندەک د بەهانە هەن د بوهتان

(بۆ لەبەرکردنە)

واتە: (بەشێکی مەم و زین چیرۆکی ئەفسانەیی جزیرە و بۆتانە و بەشێکی بەهانەیە، واتە بیروڕای خانی خۆیەتی بۆ نوسینی چیرۆکێکی دڵداری و بەشێکیشی بوهتان و خەیاڵە، کە مەبەستی لەو کەسایەتییانەی نێو چیرۆکەکەیە، کە خانی خۆی دروستیکردوون، تا چیرۆکەکە لەسەر زاریان بگێڕێتەوە)

پوختەی ئەو دەربڕینەی خانی، کە بۆچی مەم و زینی کردووەتە بەهانەی:

ئـ- بـە ستایشــی ناوی خـودا و پەیامبـەرەوە چووەتە نـاو گفتوگـۆی فەلسـەفەوە، گەلێگ لـە بیـروڕای فەلسـەفەی ئیسـلام و یۆنانـی دەردەبڕێـت و گفتوگۆیـان دەکات، وەک فەیلەسـوفێک و سـۆفیەکی گـەورە خـۆی دەنوێنێـت.

ب- یەکـەم شـاعیری کـوردە هانـی بیـری کوردایەتـی داوە داوای لێکـردووە لـە قاڵبێکـی دیاریکـراودا یەکبگـرن و بەرانبـەر هێرشـی داگیـرکاران بوەسـتن.

پـ - دڵدارییە بە سـۆزەکەی (مەم و زین) بە ڕێبازێکی تەسـەوفدا دەبـات، کردوونی بە دوو خوداپەرەسـت، تا پلەی فەنابوون.

بـەم خاڵانـەی سـەرەوە توانیویەتـی مـەم و زین بـکات بـە گەورەترین بەرهەمـی ئەدەبیی کوردیـی سـەردەمی خـۆی و لـە ڕێـرەوی ئەدەبـی کـوردی و ئەدەبـی خۆرهەڵاتـدا جێگایەکـی بـەرزی بـۆ تەرخانبکرێت.

ڕوخساری مەم و زین:

ئـ- مـەم و زینـی بـەزاری کرمانجیـی سـەرو نوسـیوە. هەوڵیشـیداوە وشـەی زۆر لـە زارەکانـی تـر بەکاربهێنێـت.

ب- لـە سـەر پەیـڕەوی زمانـی ئەدەبیـی ئـەو سـەردەمە ڕۆیشـتووە، وشـەی فارسـی و عەرەبـی و تورکـی تێکەڵکـردووە.

پ- کێشی عەروزی عەرەبی بەکارهێناوە.

ت- لـە (یەکێتیـی سـەروا) لایـداوە، هاتووەتـە سـەر (جـووت سـەروا)، کـە پێـش ئـەو لە داسـتانە فارسـییەکاندا بەکارهاتـووە، ئەمـەش بۆ کرمانجیی سـەرو شـتێکی نـوێ بوو.

٢- عەقیدا ئیمان:

کتێبێکی بچوکی عەقایدی ئیسلامە، یان چەند وانەیەکی زانستی (کلام)ە، خانی بە شیعر پێشکەشی فەقێی کوردی کردووە، وەک مامۆستایەک خۆی دەنوێنێت و نەچووەتە کۆڕی کفتوگۆ و لێکدانەوەی ئاینزاکانی ئیسلامەوە. کتێبێکی خوێندنە و پێشکەش بە فەقێ و قوتابییانی کوردی کردووە.

٣- نۆبارا بچوکان:

خانی هاتووە بە شیعری کوردی فەرهەنگێکی (عەرەبی - کوردی)ی پێشکەش بە منداڵانی کورد کردووە، بۆ ئەوەی زمانی عەرەبی فێرببن. وەک کوڕی گەل خۆی دەنوێنێت. گوتویەتی ئەم نۆبەرەیە پێشکەش بە میر و خاوەن دەسەڵات ناکات، بەڵکو بۆ منداڵانی کوردی نوسیوە. دەڵێت:

نە ژ بۆ ساحیب ڕەواجان
بەلکی ژ بۆ بچوکێد کرمانجان

(بۆ لەبەرکردنە)

واتە: (ئەم بەرهەمە بۆ میر و دەسەڵاتداران نییە، بەڵکو بۆ منداڵە بچوکەکانی کورد داماناوە)

٤- غەزەل و قەسیدە:

لە م دواییەدا هەندێک شیعری خانی دۆزرایەوە، ئەوانیش بەشێکی تر لە دەست ڕەنگینی خانی پیشاندەدەن و لە ڕوی بیر و فەلسەفەی خانییەوە تەواوکەری مەم و زین. لە شیعرێکدا دەڵێت:

میری مەجلیس نەکەنت موتریب گویا چ بکەت
غونچەی خەندان نەبتن بولبولی شەیدا چ بکەت

(بۆ لەبەرکردنە)

واتە: (ئەگەر میری دیوان دڵخۆش نەبێت و پێنەکەنێت، گۆرانیبێژ دەبێت چی بکات؟ خونچە نەپشکوێت و دەمنەکاتەوە بولبولی شەیدا و عاشق چی بکات؟)

ئەدەبی کلاسیزمی کوردی - زاری کرمانجیی خوارو

دوا زاری زمانی کوردی، کە بوو بە بناغەی زمانی ئەدەبی ئەو سەردەمە، زاری کرمانجیی خوارو بوو، لە سەردەمی فەرمانڕەوایی بابانەکانەوە وەک زمانی ئەدەبی چاوی هەڵهێنا و تا ئێستاش لە گەشەسەندن و فراوانبوون و پەرەسەندندایە و وای لێهاتووە، کە ببێت بە زمانی ئەدەبی سەردەم و زمانی خوێندنی قوتابخانە و کاروباری فەرمی لە کوردستانی عیراقدا.

قەڵاچوالان، یەکەم پایتەختی میرنشینی بابان بوو، بەپێی هەڵکەوتەی جوگرافی شارەکە لە توانایدا نەبوو پێویستی هەلومەرجی پەرەسەندنی مێژوویی و کۆمەڵایەتی و ئابوریی میرنشینەکە پڕبکاتەوە، بۆیە دروستکردنی شارێک لە ئاست ئەو پەرەسەندنانەی میرنشینی پێویستییەکی حەتمی بوو، لەبەر ئەوە ئیبراهیم پاشای بابان لە ساڵی (١٧٨٤)ز بەردی بناغەی شاری سلێمانی دانا، شارەکە لە ماوەیەکی کەمدا بوو بە مەڵبەندێکی گەورەی پیشەسازی و بازرگانی و پەیوەندیی بازرگانی لەگەڵ پایتەختە گەورە نزیکەکاندا پەیداکرد و وردە وردە گەیشتە هەندێک شاری ئەوروپایی، خوێندن و خوێندەواری وەک هەر بوارێکی تر گەشەی بەخۆوە بینی و برەوی پەیداکرد. بنەماڵەی بابانەکان هاندەرێکی سەرەکی بوون و پشتیوانی تەواوی خۆیان لەم بوارەدا خستەڕوو، ئەدەبیش وەک بەشێکی دانەبڕاو لە ڕۆشنبیریی سەردەم گەشەی زیاتری بەخۆوە بینی و بزوتنەوەیەکی ئەدەبی تازەش بەرپابوو، کە زۆرێک لە ئەدەبناسان بە قوتابخانەی شیعری بابان ناویدەبەن.

سەرەتا و دەستپێکردن:

نالی شاعیر وەک ڕابەر و دامەزرێنەری قوتابخانەی شیعری بابان بە دیارکەوت، ئەگەر بەرهەمەکەی لەڕوی ناوەرۆکەوە تەواو تازە نەبێت و لە ناوەرۆکی شیعری کلاسیزمی زارەکانی تری کوردی و شیعری کلاسیزمی خۆرهەڵاتی بچێت، ئەوا لەڕوی زمانەوە تازەیە، دیارە ئەم تازەییە ئەوە ناگەیەنێت، کە پێش نالی هیچ جۆرە شیعرێک بەو زارە نەگوترابێت، بەڵکو بە چەشنێک خۆیگرتووە و جێی خۆی کردووەتەوە، کە لە پەیویدا ببێتە بناغەیەکی ئەوتۆ، کە لێلادانی نەبێت و شاعیرانی تر پەیڕەوییکەن

و نەچنەوە سەر شێوەکانی تر، یان سەر ئەو زمانانەی تری خۆرهەلات، کە هەندێک شاعیری کورد شیعریان پێنوسیوە بەتایبەتی (فارسی).

باری داکەوتە و مێژوویی کورد وایکردووە، کە بەرهەمی گەلێک شاعیری ناودار و بێناومان ونببێت، لەبەرئەوە زۆر بەڵگە و نمونەمان بۆ نەماوەتەوە ناویانبنێین سەرەتای ساکاری قوتابخانەی شیعری بابان، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا هەندێک نمونە هەن، کە دیارترینیان ئەمانەن:

١- ئەگەر بە وردی لەو بەرهەمانەی ئەدەبی فۆلکلۆر بکۆڵینەوە، کە تا ئێستا تۆمارکراون، یا بە دوای بەرهەمی تۆمارنەکراوی فۆلکلۆردا بگەڕێین، ئەوا گەلێک بەرهەمی وامان دەستدەکەوێت بڕیاری ئەوەیان لێبدەین، کە بەرهەمی پێش (نالی)ن و هەر بە ئەو زارەی ئەویش نوسراوە.

٢- هەرچەندە تا ئێستا بە تەواوی ساڵی لەدایکبوون و مردنی (عەلی بەردەشانی)مان بۆ ساغنەبووتەوە، بەلام هەموو بەڵگەکان لەگەڵ ئەوەدان، کە (عەلی بەردەشانی) پێش نالی لە ژیاندابووە و ڕەنگە ماوەیەک ژیانیان پێکەوە بووبێت، لەبەرئەوە دەتوانین بەرهەمی عەلی بەردەشانی بە سەرەتایەکی سادەی نالی دابنێین.

٣- (مەولوودنامە)ی (شێخ حسێنی قازی) بە یەکەم بەرهەمی پەخشانی کوردی دادەنرێت، کە بە زاری کرمانجی ناوەڕاست نوسراوە، ئەگەر بە سەرەتا دانەنرێت بۆ شیعری نالی، ئەوا بە دیاردەیەکی ئەدەبی وا دادەنرێت، کە لەو باردۆخە مێژووییەدا کە شیعری نالی تێدا پەیدابووە.

نــالی

نــاوی (مــەلا خدری ئەحمــەد شاوەیســی ئالّی بەگــی میکایەڵییــە)، لە ســاڵی (١٨٠٠)ز لە گونــدی (خــاک و خــۆڵ)ی دەشــتی شــارەزور لەدایکبــووە، بۆ خوێنــدن چووەتــە ناوچەی قــەرەداغ و پاشــان خوێندنــی فەقێیەتی لە ســلێمانی لــە (خانەقای مەولانــا) تەواوکردووە و مۆڵەتــی مەلایەتیــی وەرگرتووە.

هەروەهــا بــە چاوی خۆی لوتکەی گەشەســەندن و پەرەســەندنی فەرمانڕەوایی بابانی دیتــووە، چۆتە ســەفەری حەج لە ڕێگای گەڕانەوەدا لە شــام هەواڵی ڕوخاندنی میرنشــینی بابــان و هێرشــی عوســمانییەکان و داگیرکردنــی ســلێمانی دەبیســتێت، ئیتــر بڕیــاردەدات نەگەڕێتــەوە و ڕودەکاتــە ئەســتەنبوڵ. لــە کتێبــی (نالــی لــە بەڵگەنامەکانــی عوســمانیدا) ئــەوە ســاغبووەتەوە، کــە نالی لە(١٨٧٧)ز لــە ئەســتەنبۆڵ کۆچیکردووە و بــە داخی دوری نیشتمانەوە ســەریناوەتەوە.

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

بەرهەمی:

نالی هێز و توانای فراوان و داهێنەرانەی زمانی کوردی لە دەربڕیندا دەرخستووە و لە ناو کوردیشدا بە پیت و پتەوی وشەی زارەکەی خۆی بەجۆرێک پیشانداوە، کە ببێت بە بناغەی یەکگرتنی زمانی ئەدەبی کوردی.

وشە لای نالی گەلێک مانای هەبووە، ئەویش وەک هەموو شاعیرانی کلاسیزمی خۆرهەلاتی خەریکی وشەکاری و ڕازاندنەوەی وشە و بە چەند مانا بەکارهێنانی وشە بووە، بەلام ئەگەر ئەم وشەکارییە لای شاعیرانی تر چەشنێک، یان دیمەنێک بووبێت لە دیمەنەکانی توانای ئەدەبی خۆیان، یان ئەدەب بەلای ئەوانەوە ڕێگایەکی کات بەسەربردن بووبێت، ئەوا لای نالی مانا و مەبەستێکی قوڵتر و ئاسۆیەکی فراوانتری هەیە.

لە هەموو سەردەمێکدا بەرەی کۆن بە چاوی سەیر و نارەزاییەوە تەماشای بەرەی تازە دەکات. لە ڕۆژانی نالیشدا زۆر کەس بە نارەزایی و سەرسوڕمانەوە تەماشای ئەم چەشنە تازەی شیعر و ئەم زمانە تازەی (نالی)یان کردووە، یان لایان سەیر بووە، کە بە کوردی شیعر بنوسرێت، نالی لە وەڵامی ئەمانەدا دەڵێت:

تەبعی شەککەر باری من کوردی ئەگەر ئینشادەکا
ئیمتیحانی خۆیە مەقسودی، لە عەمدا وا ئەکا
یا لە میدانی فەساحەتدا بە مسلی شەهسوار
بێ تەئەمول بم هەموو نەوعە زمانێ ڕائەکا

(بۆ لەبەرکردنە)

واتە: (سروشتی شیرینی من بەلای ئەوەدا دەچێت بە کوردی شیعر بڵێ، لەبەر ئەوە نییە، کە کوردییەکە ئاسانە و دەسەڵاتی بە سەر عەرەبی و فارسیدا ناشکێت، بەڵکو لەبەر ئەوەیە خۆی تاقیدەکاتەوە، بۆ ئەوەی بزانێت شتێکی تازەی لەدەست دێت، کە لەمەوپێش کەس نەیکردووە، کە شیعر گوتنە لەسەر عەروزی عەرەبی بە زمانی کوردی. مەبەستی نالی لە زمانی کوردی، زاری کرمانجی خواروە. یاخود مەبەستی خۆ تاقیکردنەوە نییە، سروشت و ئارەزوی نوسینی شیعری ئەوەندە سوارە، بێ گوێدانە ئەوە، کە مەیدان مەیدانی فارسی، یان عەرەبی، یان تورکییە، ئەو هەر لە خۆیەوە بە هەموویاندا غاردەدات، یان لە هەموویاندا خۆی ڕادەهێنێت).

لـه کۆنـدا مـەرج بوو شیعرنوسـین بـە چەند زمانێـک بۆ دەرچوونی شـیعر بنوسـرێت شـاعیر لـە تاقیکردنـەوە و پیشـاندانی توانـای شـیعری. نالـی زۆر بێباکانـە چووەتـە ئەو تاقیکردنـەوە و بـە چەند زمانێک شـیعری نوسـیوە و لـەم مەیدانەدا بە شـانازییەوە دەڵێت:

فارس و کورد و عەرەب هەر سێم بە دەفتەر گرتووە
نالـی خاوەنـی سـێ موڵکـە ئەمـڕۆ دیوانـی هەیـە

(بۆ لەبەرکردنە)

ناوەڕۆکی شیعری نالی:

١- دڵداری:

یەکێکـە لـە ئەو شـاعیرانەی جوانترین شـیعری دڵداری نوسـیوە و بەشـی هـەرەزۆری بەرهەمـی نالـی پێکدێنێـت، لەپـاڵ سـۆزی ڕاسـتەقینە و ڕاسـتگۆیی و دەربڕینـی هەسـتی ناسـکی دەروونـدا، هـەر بەدەم هەسـت دەربڕینـەوە بە وەسـفێکی بەرز و جـوان و وردی ئافـرەت هاتووەتـە ناو شـیعری کوردییـەوە، وەک دەڵێت:

زوڵفـت بـە قەدتـدا، کـە پەرێشـان و بـــڵاوە
ئەمـڕۆ لـە منـی شـیفتە، ئاڵـۆز و بـــەداوە
بۆچـی نەگریـم، سـەد کەڕەتـم دڵ دەشکێنـی
بـۆ مـەی نـەڕژێ، شیشـە لـە سـەد لاوە شکاوە

(بۆ لەبەرکردنە)

شیفتە: دڵداری کەیار دڵی بردبێ.
بەداو: سەربەگۆبەند. دەم بەبیانو

واتـە: (زوڵفـە درێـژ و شـۆڕەکانت، کـە بەقـەد و باڵاتـدا بڵاوبوونەتـەوە، دڵـی دڵـدار ڕادەکێشـن بـۆ لای خۆیـان، ئەمـڕۆ لـە منیش ئاڵـۆزە و سـەربەگۆبەند و دەم بـە بیانـوون و بـە دەسـتیانەوە گیرمخـواردووە، ڕۆژی سـەد جـار دەسـت بـە ڕومـەوە دەنێیـت و دڵـم دەشـکێنیت، ئیتـر چـۆن نەگریـم؟ شـەرابی خوێنـی دڵـم چـۆن لـە چاوەکانمـەوە نەڕژێـت و سـەرنەکات، مـادام شوشـەی دڵمـت لـە سـەد لاوە شـکاندووە).

٢- ئایینی:

ئەم چەشنە شیعرە لە بەرهەمی نالیدا شێوەیەکی تری هەیە، ڕێگای ستایشی پێغەمبەری گرتووە، هەستی خۆشەویستیی خۆی بەرانبەر پێغەمبەر و خاکی مەکە و مەدینە دەربڕیوە و دەگاتە ئەوەی، کە خۆی بە سەگی بەر ئەو ئاستانە بزانێت، وەک دەڵێت:

ئەگەر چی کوردی دەوری شارەزوری قەسوەتم ئەما
وەسیلەم تیبە و حیلمی شەفیع و فەضلی مەننانە
بەسەر هاتومە ئەو خاکەی کە هەر مسقالە زەڕێکی
بە میزانی شەفاعەت کێوی حیلم و بەحری غوفرانە

(بۆ لەبەرکردنە)

لەگەڵ سۆزی قوڵی ئەم ستایشانەدا لە بەرهەمی نالیدا ناتوانین لە لێکۆڵینەوەدا بگەینە ئەو ئەنجامەی کە نالی سۆفی بووە، یا خۆی بە ڕێبازێکی تایبەتی سۆفیگەری بەستبێتەوە، بەڵکو ئایین و موسڵمانێتی لە شیعری نالیدا هەستێکی گشتی و خۆشەویستییەکی فراوانی موسڵمانانەیە.

٢- نیشتمانپەروەری:

لە شـیعری نالیـدا نیشـتمانپەروەری دەچێتە قاڵبـی کلاسـیزمی نیشـتمانپەروەرییەوە، واتە هەسـتی قوڵـی خۆشەویسـتیی خاکی نیشـتمان و پەیوەندیی شـاعیرە بە هەموو بسـتێک و کونجێکی خاکی نیشـتمانەوە، نالـی دەڵێت :

دڵ سیاسـەنگ نەبـێ مائیلـی خاکـــی ووطەنـە
خاڵـی لەعلـی حەبەشـە، سـاکینی بـوردی یەمەنـە

(بۆ لەبەرکردنە)

واتـە: (دڵ ئەگـەر ڕەق و بێڕەحـم نەبێت، حـەزی لـە نیشـتمانی خۆیەتـی، بۆیـە دڵـی منیش هەمیشـە حـەزی لـە ئەوەیـە لای یـار بێـت و لەگـەڵ بیـرەوەری ئـەودا بێـت، بۆیـە حـەزم لـە ژیانی ئـەو نیشـتمانەیە کـە تیایـدا هاتوومەتـە دنیـاوە، ئەوەتـا خاڵـی یـار، کـە وەک لەعلـی حەبەشـە، ڕەشـە لـە بـوردی یەمـەن نیشـتەجێبووە.

هەروەهــا لە وەسـفی هێـز و سـوپای میرنشـینی بابانەکانـدا، بەتایبەتی پاسـەوانەکانی ئەحمەد پاشـای بابان، کە جل و بەرگیشـیان جیاوازبووە لە بەشـەکانی تری سـوپا، دەڵێت:

ئـەم تاقمـە مومتـازە کـەوا خاسـەیی شاهـن
ئاشـووبی دڵـی مەملەکـەت و قەلبـی سـوپاهن

(بۆ لەبەرکردنە)

واتـە: (ئـەو کۆمەڵـە دەستەبژێرە، کـە دەست و دائیرەی تایبەتـی پاشـان لـە جوانیدا بوون بـە مایـەی هـەرا و ئاشـوب لـە هەمـوو لایەکـی وڵات و لەنـاو جەرگـەی سوپاشـدا، یـان بـوون بـە مایـەی وەرگێڕانـەوەی سـوپا و لەکارخسـتنی، یـان دڵـی سـوپا و خۆشویسـتنی)

لێکدانەوەی وشەکان:

سیاسەنگ: بەردی ڕەش.

بوردی یەمەن: جۆرە قوماشێکی خوریيە لە یەمەن دروستدەکرێت.

ناوەرۆکی قوتابخانەی ئەدەبی بابان:

لەڕوی ناوەرۆکەوە گەلێک لە ناوەرۆکی شیعری کلاسیزمی خۆرهەلاتی تێدایە.
هەروەها باسی ژیانی کوردەواری و دیمەنی نیشتمانپەروەریشی تێدایە.

ڕوخساری شیعرەکانی قوتابخانەی ئەدەبی بابان:

١- بەکارهێنانی کێشی عەروز.
٢- هەموو پارچە شیعرەکە یەک (ڕەویە)یان هەیە، واتە هەموو دێرەکان بە (یەک پیت) کۆتاییان دێت و یەک سەروایان هەیە.
٣- یەکێتیی دێر لە شیعری قوتابخانەی باباندا بە ڕونی دەبینرێت، واتە هەر دێرێک مانای تەواوی خۆی هەیە، لە کاتێکدا لە شیعری تازەدا بە هەموو پارچەکە واتا تەواودەبێت.
٤- بەکارهێنانی هەموو ئەو (وشەکاری)یانەی لە ڕەوانبێژیدا بەکارهێنراون لە قوتابخانەی شیعری باباندا دەبینرێت، لەم وشەکارییەشدا گەلێک مەبەستی هەبووە، یا شیعرەکانی وەها دارشتووە، کە بیری خوێنەر بەلای چەند لێکدانەوەیەکدا ببات، ئەمەش دیمەنێکی تری توانای شیعر نوسینە.

قوتابخانەی شیعری بابان بە هەموو ڕوخسار و ناوەرۆکییەوە، تا سەرەتای سەدەی بیستەم بەردەوامبووە و لە ڕووی زمانیشەوە تا ئێستا بەردەوامە.

سەرەتای سەرهەڵدانی پەخشانی کوردی

ئەدەب، دەکرێت بە دوو بەش کە شیعر و پەخشانە. لەبارەی مێژووی پەیدابوونی ئەم دوو چەشنە ئەدەبەش بیروڕای جیاواز هەیە، بەڵام لای زۆربەی گەلانی دونیا کۆنترین دەق تا ئێستا دۆزرابێتەوە شیعرە، بۆیە شیعر لە پەخشان بە کۆنتر دادەنرێت، وە نەبێ لە ئەدەبی کوردیدا بە جۆرێکی تر بێت، بەڵکو شیعر زۆر لە پێش پەخشانەوەیە.

کۆنترین پەخشانی کوردی، تا ئێستا دۆزرابێتەوە و لە بەردەست بێت ئەمانەن:

یەکەم: کتێبەکەی (عەلی تەرەماخی): بەناوی(صەرفا لسانی کوردی) بە زاری کرمانجی سەرو لە سالی (١٥٩١)ز دایناوە، ناوەرۆکی کتێبەکە فێرکردنی زمانی عەرەبییە لە (٢٣) وانە پێکهاتوە ،

دووەم: مەولودنامەی شیخ حوسینی قازی(١٧٩١–١٨٧٠)ز کە بەزاری کرمانجی ناوەڕاست نوسراوە باسی لە دایکبونی پێغەمبەر (د.خ) دەکات، چیرۆکێکی کورت دەربارەی سود و گەورەیی مەولود خوێندنەوە دەگێڕێتەوە لە ڕوی زمان و ڕوخسارەوە نرخی ئەم کتێبە لەوەدایە:

١- بە پەخشان نوسراوە.

٢- نمونەیە لە(سەجع)ی کوردی.

٣- بەجۆرێکی سادە حیکایەت، یان چیرۆک دەیگێڕێتەوە.

٤- زمانە کوردییەکەی هەر ئەو زمانە تێکەڵەیە، کە ئەدەبی قوتابخانەی کلاسیکی پێنوسراوە، کە زاری کرمانجی ناوەڕاستە هەرچەندە لە زۆر شوێندا نوسەر سەرەتایەکی بۆ نوسینی کوردی پەتی داناوە، پەیدابونی پەخشان لە شاری سلێمانیدا بەبەشێک لەو تەوژم و ڕاپەڕینەی ئەو سەردەمە لە میرنیشنی باباندا دادەنرێت، واتە هەر ئەو هۆ و بارودۆخەی قوتابخانەی شیعری بابان هێنایەکایەوە، هەر ئەوەش بوو بە هۆی پەیدا بوونی پەخشانی کوردی.

ڕۆڵی ڕۆژنامەگەریی کوردی
لە جێگیرکردن و گەشەسەندنی پەخشانی کوردیدا

١- ڕۆژنامەی کوردستان

دەتوانین سالانی کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم بە قۆناغی جێگیربوونی پەخشانی کوردی ناوببەین، دەرچوونی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی بە ناوی (کوردستان) لە (١٨٩٨/٤/٢٢)ز لە قاهیرە لەلایەن (میقداد مەدحەت بەرخان)ەوە، بەردی بناغەی ئەو جێگیربوونەیە.

پەیدابوونی ڕۆژنامە بە زمانی کوردی لەو سەردەمەدا قۆناغێکی نوێی بزوتنەوەی ڕۆشنبیری و سیاسی بوو، هاوکات هۆکاری سەرەکیی جێگیربوونی زۆربەی بەشەکانی پەخشانیش بوو. ڕۆژنامەی کوردستان لە (قاهیرە و فولکستۆن) چاپکراون و (٣١) ژمارەی بەزاری کرمانجی دەرچوێنراوە.

٢- گۆڤاری ڕۆژی کورد و گۆڤاری هەتاوی کورد:

کۆمەڵەی هێڤی، کۆمەڵەیەکی خوێندکارانی کورد بوو لە ئەستەنبۆل، لە (١٩١٣/٦/١٩)ز گۆڤاری (ڕۆژی کورد)یان دەرکرد، یەکەمین چیرۆکی کوردی بەناوی (شەویش)، کە هی (فوئادی تەمۆ)یە بە دوو بەش لە ژمارە (٢) و ژمارە (٣)ی ئەم گۆڤارەدا بڵاوکراوەتەوە. لە پاش دەرچوونی (٤) ژمارە، ئیتیحادییەکان ئەویشیان داخست. دوای داخستنی ڕۆژی کورد، هەر ئەم کۆمەڵەیە لە (١٩١٣/١٠/٢٤)ز گۆڤاری (هەتاوی کورد)یان دەرکرد و لە ماوەی ساڵێکدا (١٠) ژمارەی لێدەرچوو.

٣- گۆڤاری بانگی کورد:

لە ویلایەتی بەغدا، کە ئەو کاتە عێراق (دەوڵەت نەبوو)، بەڵکو سێ ویلایەتی سەر بە دەوڵەتی عوسمانی بوو، یەکەم بڵاوکراوەی کوردی گۆڤاری (بانگی کورد) لە (١٩١٤/٢/٨) ز لە لایەن جەمالەدین بابان بە هەردوو زمانی کوردی و تورکی لە بەغدا دەرچوێنراوو، ئەم گۆڤارە تەنیا (٥) ژمارەی لێدەرچوو.

ڕۆژنامەگەریی کوردی لەنێوان هەردوو شەری یەکەم و دووەمی جیهانیدا

شەری یەکەمی جیهان لە (١٩١٤/٨/١)ز هەڵگیرسا و دەوڵەتی عوسمانیش دوای ماوەیەک چووە پاڵ ئەڵمانیا و تێکەڵاوی شەڕ بوو، ئەمجارەش دەرفەت نەڕەخسا کورد بە ئازادی پەرە بە چالاکییە ڕۆشنبیری و سیاسییەکانی بدات. ئەم بڵاوکراوانەی خوارەوە لەنێوان ئەو دوو شەرەدا دەرچوون و ڕاژەیان بە پەخشانی کوردی کردووە.

١- ڕۆژنامەی تێگەیشتنی ڕاستی:

بە سەرپەرشتی (مێجەرسۆن)و بە هاوکاریی(شوکری فەزڵی) لە بەغدا و بە زمانی کوردی لە (١٩١٨/١/١)ز تا (١٩١٩/١/٢٧)ز دەردەچوو. ئەم ڕۆژنامەیە وەکو بەشێک لە پروپاگەندەی شەر کاربەدەستانی ئینگلیز، تا تەواوبوونی شەر دەریانکردووە. لەژێر ناوەکەیدا نوسراوە (ڕۆژنامەیەکی سیاسی و ئیجتیماعی و خادیمی یەکبوون و سەربەستی کوردانە.)، گەلێک باس و بابەتی ئەدەبی، سیاسی، مێژوویی و شیعری شاعیرانی کوردی تێدا بڵاوکراوەتەوە و (٦٧) ژمارەی لێدەرچووە.

٢- گۆڤاری ژین:

دەوڵەتی عوسمانی وەک دۆڕاوی شەڕ ناچاربوو ئاگربەستی (مودروس) لە کۆتایی مانگی یەکی (١٩١٨)ز لەگەڵ ئینگلیز مۆربکات. هاوپەیمانان بەڵێنی ئەوەیان بە نەتەوە ناتورکەکانی دەوڵەتی عوسمانی دابوو، کە شەڕ تەواوبوو مافی ئازادیی بڕیاردانی چارەنوسیان بۆ بسەلمێنن. کوردەکانی ئەستەنبۆل سەرەڕای جیاوازیی ناوچە و بیروبۆچوونی سیاسی، کۆمەڵەیەکیان ڕاگەیاند بە ناوی (جەمعیەتی تعالی کوردستان) بە سەرۆکایەتیی شێخ عەبدولقادری شەمزینی و کۆمەڵەکەش بلاوکراوەی (ژین)ی لە (١١/٧/ ١٩١٨)ز دەرکرد. بایەخێکی زۆری بە هەواڵی سیاسی و ڕۆشنبیری و بابەتی ئەدەبی و مێژوویی و کۆمەڵایەتی داوە. (٢٥) ژمارەی لێدەرچوو.

٣- ڕۆژنامەی پێشکەوتن:

دوای ئەوەی(مێجەرسۆن) یەکەمین چاپخانەی هێنایە سلێمانی دەستیکرد بە بلاوکردنەوەی ئەم هەفتەنامەیە و یەکەم ژمارەی لە (١٩٢٠/٤/٢٩)ز دەرکرد و ڕاستەخۆ خۆی سەرپەرشتی دەکرد و (٤٦) ژمارەی لێدەرکرد. دواتر (مێجەر گۆڵد سمیسی) حاکمی سیاسیی بەریتانی لە سلێمانی ئەرکی سەرپەرشتیکردنی گرتە ئەستۆ و تا (١٩٢٢/٧/٢٧)ز توانی (١١٨) ژمارەی لێدەربکات. لە ڕوی هەواڵی سیاسییەوە لە ڕۆژنامەکانی پێش خۆی پێشکەوتووتر بوو.

ئەم بلاوکراوەیە ڕۆڵی هەبوو لە چەسپاندنی زمانی کوردی لە نوسراوەکانی دامودەزگاکانی دەوڵەتدا، لەلایەکی تریش هەوڵی زۆریدا بۆ پاککردنەوەی زمانی کوردی لە وشەی بێگانە.

بابەتی پەخشان گەشەی بە خۆیەوە بینی، هەرچەندە هونەری نوسینی چیرۆک تا ئەو کاتە برەوی ئەوتۆی نەبوو، بەڵام هەندێک نوسین بلاوکراوەتەوە لە شێوەی حیکایەت و کورتەچیرۆکدا. لە نوسەرە دیارەکانی پێشکەوتن: (شێخ نوری شێخ ساڵح، جەمال عیرفان، حەمدی، مستەفا سائیب، زێوەر، بێخود، ئەسیری، سەعید کابان، تۆفیق وەهبی، ڕەفیق حیلمی و عەلی کەمال...هتد).

٤- ڕۆژنامەی بانگی کوردستان:

مستەفا پاشای یاموڵکی دوای گەڕانەوەی لە ئەستەنبۆلەوە بۆ سلێمانی، ئینگلیزەکان لە سلێمانی ڕێگایاندا کۆمەڵەیەک دابمەزرێنێت بە ناوی (جەمعیەتی کوردستان) و لەبری (پێشکەوتن)یش، ڕۆژنامەیەک بە ناوی (بانگی کوردستان) دەربکات. لە دوا ژمارەی (پێشکەوتن)دا نوسراوە: (لەم ڕۆژانەدا بۆ خزمەتی وڵات و بەرزکردنەوەی مەعاریف جەمعیەتێک بە ناوی (جەمعیەتی کوردستان) تەشەکولی کردووە. بە ناوی (بانگی کوردستان)ەوە ئیمتیازی غەزەتەیەکیش وەرگیراوە، کە ئەم جەمعیەتە ئیدارەی دەکات و جەنابی حاجی مستەفا پاشا مدیری مەسئولیەتی. ئەو غەزەتەیە لەمەولا هەفتەی جارێک دەردەچێت.)، بانگی کوردستان لە خولی یەکەمی دەرچونیدا لە سلێمانی تەنیا (١٤) ژمارەی لێدەرچووە، یەکەم ژمارەی لە (١٩٢٢/٨/٢)ز و دوا ژمارەی لە (١٩٢٣/٦/٨)ز دەرچووە. سیاسەتی ئەم بڵاوکراوەیە زیاتر دژایەتیکردنی لکاندنی کوردستان بووە بە عێراقەوە.

٥- ڕۆژنامەی ڕۆژی کوردستان:

لەو کاتەی شێخ مەحمود حکومەتی کوردستانی ڕاگەیاند و خۆیشی وەکو مەلیکی کوردستان ناساند و هەر بەو چاپخانەیەی ئینگلیز هێنابوویە سلێمانی ڕۆژنامەی (ڕۆژی کوردستان)ی دەرکرد، کە یەکەم ژمارەی لە (١٩٢٢/١١/١٥)زدا دەرچوو. شێخ نووری شێخ ساڵح خاوەنی ئیمتیاز و عەلی کەمال سەرنوسەری بوو، ئەم ڕۆژنامەیە چەندین وتاری سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابوری و ئەدەبی بڵاوکردۆتەوە.
ژمارە (١٥) کە دوا ژمارەی (ڕۆژی کوردستان)ە لە (١٩٢٣/٣/٣)زدا دەرچوو.

٦- ڕۆژنامەی بانگی حەق:

بەرەبەیانی (١٩٢٣/٣/٤)ز شێخ مەحمود لە سلێمانی چووە دەرەوە و ڕوویکردە ناوچەی سورداش و چاپخانەکەشی لەگەڵ خۆی بردە دەرەوە و لە ئەشکەوتی (جاسەنە) دایمەزراند و لە (١٩٢٣/٣/٨)زدا یەکەم ژمارەی (بانگی حەق)ی پێدەرکرد و لەژێر ناونیشانەکەیدا نوسراوە (ناشکێ بە تۆپ و بۆمبا سەر ئەفرازە بانگی حەق) لەبەر ئەوەی هێزی ئینگلیز بەردەوام بەدوایدا دەگەڕان و بۆمبارانیان دەکردن و (ڕەواندزیشیان) داگیرکرد. شێخ مەحمود لە ئەوە زیاتر نەیتوانی لە ناوچەکەدا بمێنێتەوە و خۆی بۆ شەڕی پارتیزانی ئامادەکرد و چووە ناوچە سنورییەکانی پێنجوێن. بۆیە ئەم بڵاوکراوەیە تەنیا (٣) ژمارەی لێدەرچوو. دوا ژمارەی لە (١٩٢٣/٤/١٢)ز دەرچووە.

٧- ڕۆژنامەی ئومێدی ئیستیقلال:

ئینگلیزەکان پاش ماوەیەک لە ڕاوەدونانی شێخ مەحمود وازیانهێنا و بۆ ئەوەی توشی زیانی گیانی نەبن شاری سلێمانیان ڕادەستی هێزی عێراق کرد، بەڵام تا ئەو کاتە عێراق هێزێکی وەهای پێکەوەنەنابوو، کە بتوانێت لە سلێمانیدا بمێنێتەوە و بەرگرییبکات، بۆیە زۆر تکایان لە هێزی ئینگلیز کرد سلێمانی چۆڵنەکات، بەڵام بێسود بوو. لە (١٩٢٣/٦/١٧)ز هێزی ئینگلیز لە سلێمانی کشانەوە، دوای یەک ڕۆژ هێزی شێخ مەحمود هاتنەوە ناو شاری سلێمانی و لە (١٩٢٣/٩/٢٠)ز دا یەکەم ژمارەی هەفتەنامەی (ئومێدی ئیستیقلال)یان دەرکرد، ئەم بڵاوکراوەیەش (٢٥) ژمارەی لێدەرچوو و دوا ژمارەی لە (١٩٢٤/٥/١٥)ز دەرچوو.

٨- ڕۆژنامەی ژیانەوە و ڕۆژنامەی ژیان:

نەخشەی سیاسیی ناوچەکە بەرەو جێگیربوون دەچوو، دروستکردنی دەوڵەتی عێراقی پاشایەتی و بەزۆر لکاندنی باشوری کوردستان بەم دەوڵەتە و پشتیوانی دەسەڵاتی ئینگلیزەکان بۆ عێراق و وەدەرنانی شێخ مەحمود لە سلێمانی خەونی کورد بۆ سەربەخۆیی ڕۆژ لەدوای ڕۆژ کاڵتر دەکردەوە. حکومەتی عێراق بۆ ڕاگرتنی باڵانسی (سونە – شیعە) زۆر پێویستی بە کورد بوو، هاوکات دەبوو هەندێک ئازادی بۆ کورد دەستەبەربکات، تا لە ژێر بەندی ئینتیدابی بەریتانی دەربچێت و سەربەخۆیی وەربگرێ. (ڕێگەدرا خوێندن بە زمانی کوردی بێت و دەرکردنی بڵاوکراوە و نوسینی فەرمی فەرمانگەکان و تەنانەت دادگاش هەر بە زمانی کوردی بێت).

هەفتەنامەی (ژیانەوە)، کە بڵاوکراوەیەکی حکومی بوو لە چاپخانەی شارەوانیی سلێمانی چاپدەکرا و ژمارە (١)ی لە (١٩٢٤/٨/١٨)ز دەرچوو، دوا ژمارەشی کە ژمارە (٥٦)ە، لە (١٩٢٦/١/١٤)ز دەرچوو. دوای ڕاگرتنی (ژیانەوە) لە (١٩٢٦/١/٢١)ز ڕۆژنامەی (ژیان) دەرچوو، کە درێژەپێدەری ڕۆژنامەی پێشوو بوو، ئەم ڕۆژنامەیە چەند کەسێک بەرپرسی بوون، بەڵام لە ساڵی (١٩٣٢)ز، پیرەمێرد بەڕێوەبەر و بەرپرسی بووە تا ژمارە (٤٠٦). لێرە بەدواوە پیرەمێرد چاپخانەکەی لە شارەوانی بە کرێگرت و ئیمتیازی ڕۆژنامەکەشی لە حکومەتی بەغدا کرد بە ناوی خۆیەوە و تا ژمارە (٥٥٣)ی ساڵی (١٩٣٨)ز خۆی خاوەن و بەرپرسی ڕۆژنامەکە بوو. پارێزگاری ئەو کاتەی سلێمانی بەهانەی بە پیرەمێرد گرتووە و سیاسەتی ڕۆژنامەکەی بەدڵ نەبووە و بڕیاری داخستنیدا.

٩- ڕۆژنامەی زبان:

ڕۆژنامەی زبان یەکەم ژمارەی لە (١٩٣٧/٩/١١)ز دەرچوو و کۆتا ژمارەشی (٩٤)ە لە (١٩٤١/١/١٨)ز دەرچوو. ئەم ڕۆژنامەیە شارەوانیی سلێمانی دەریکردووە و سالح قەفتان بەڕێوەبەر و سەرنوسەری بووە و زۆر دژایەتی پیرەمێرد و ڕۆژنامەی ژیانی پێکراوە، چونکە پارێزگاری سلێمانی پێی وابوو پیرەمێرد ڕۆژنامەی ژیان بۆ بەرژەوەندی نەتەوەیی بەکاردەهێنێت و دژی خواستەکانی حکومەت دەجولێتەوە، نەشیاندەتوانی ئیمتیازی ڕۆژنامەکە لە پیرەمێرد وەربگرنەوە، چونکە پیرەمێرد لە بەغدا بە ناوی خۆی کردبوو.

١٠- گۆڤاری دیاریی کوردستان:

ئەم گۆڤارە لە بەغدا دەرچوو و بە هەر سێ زمانی کوردی و عەرەبی و تورکی دەرچوو، هەر سێ بەشەکەی بەسەر یەکەوە (٤٠٦) لاپەڕەیە. لەماوەی دەرچوونیدا (١٦) ژمارەی لێدەرچووە و یەکەم ژمارەی لە (١٩٢٥/٣/١١)ز دەرچوو و دوا ژمارەشی لە (١٩٢٦/٥/١١)ز دەرچوو.

١١- گۆڤاری زاری کرمانجی:

خاوەنی ئیمتیازی حوسێن حوزنی موکریانی بوو، بەڕێوەبەری کارگێڕی گیوی موکریانی بوو. لە ڕەواندز و لە چاپخانەی زاری کرمانجی و هەر بەناوی (زاری کرمانجی)دەرچووە، یەکەم ژمارەی لە (١٩٢٦/٥/٢٥)ز دەرچوو و دوا ژمارەی، کە ژمارە (٢٤)ە، لە (١٩٣٢/٧/٢٣)ز دەرچوو، ئەگەرچی گۆڤارەکە مانگانە بووە، بەڵام نەتوانراوە لە کاتی خۆیدا دەربچوێندرێت.

١٢- گۆڤاری ڕوناکی:

لە شاری هەولێر دەرچووە و لەژێر ناوەکەیدا نوسراوە (کۆوارێکی هەفتەیی عیلمی ئیجتیماعی ئەدەبی کوردیە) پارێزەر(محەمەد شێت مستەفا) بەرپرس و بەڕێوەبەری بوو، حوسێن حوزنی موکریانی سەرنوسەری بوو. لە ماوەی دەرچوونیدا

لە (١٩٣٥/١٠/٢٤)ز تا (١٩٣٦/٥/١٦)ز، (١١) ژمارەی لێدەرچووە. ژمارە (١) و (٢)ی لە چاپخانەی (موصل الحديثة) چاپکراوە و ژمارە (٣ تا ٧) لە ڕەواندز چاپکراوە، بەڵام لە ژمارە (٨ تا ١١) حوسێن حوزنی موکریانی چاپخانەکەی لە ڕەواندزەوە گواستەوە بۆ هەولێر و لە چاپخانەی زاری کرمانجیدا لە هەولێر بە چاپی گەیاندووە.

١٢- گۆڤاری هاوار:

جەلادەت بەدرخان ئیمتیازی دەرکردنی گۆڤارێکی کوردی بە ناوی (هاوار)ەوە وەرگرت و ژمارە (١)ی لە (١٩٣٢/٥/١٥)ز لە شام بلاوکردەوە و تا (١٩٤٣/٨/١٥)ز بەردەوام بوو. لە ماوەی دەرچوونیدا (٥٧) ژمارەی لێدەرچوو، هەرچەندە کۆمەڵێک نوسەری وەک(کامەران بەدرخان و عوسمان سەبری و جگەرخوێن و قەدری جان) لە نوسینەکانیدا بەشداربوون، بەڵام نوسەری سەرەکی جەلادەت بەدرخان خۆی بوو. ئەم گۆڤارە هەر زوو ژمارەکانی گەیشتنە باشوری کوردستان؛ شاعیران و نوسەران سەرەڕای دڵخۆشییان بە دەرچوونی ئەم گۆڤارە بابەتەکانی خۆیان دەنارد بۆ بلاوکردنەوە .

خونوی ئورەب

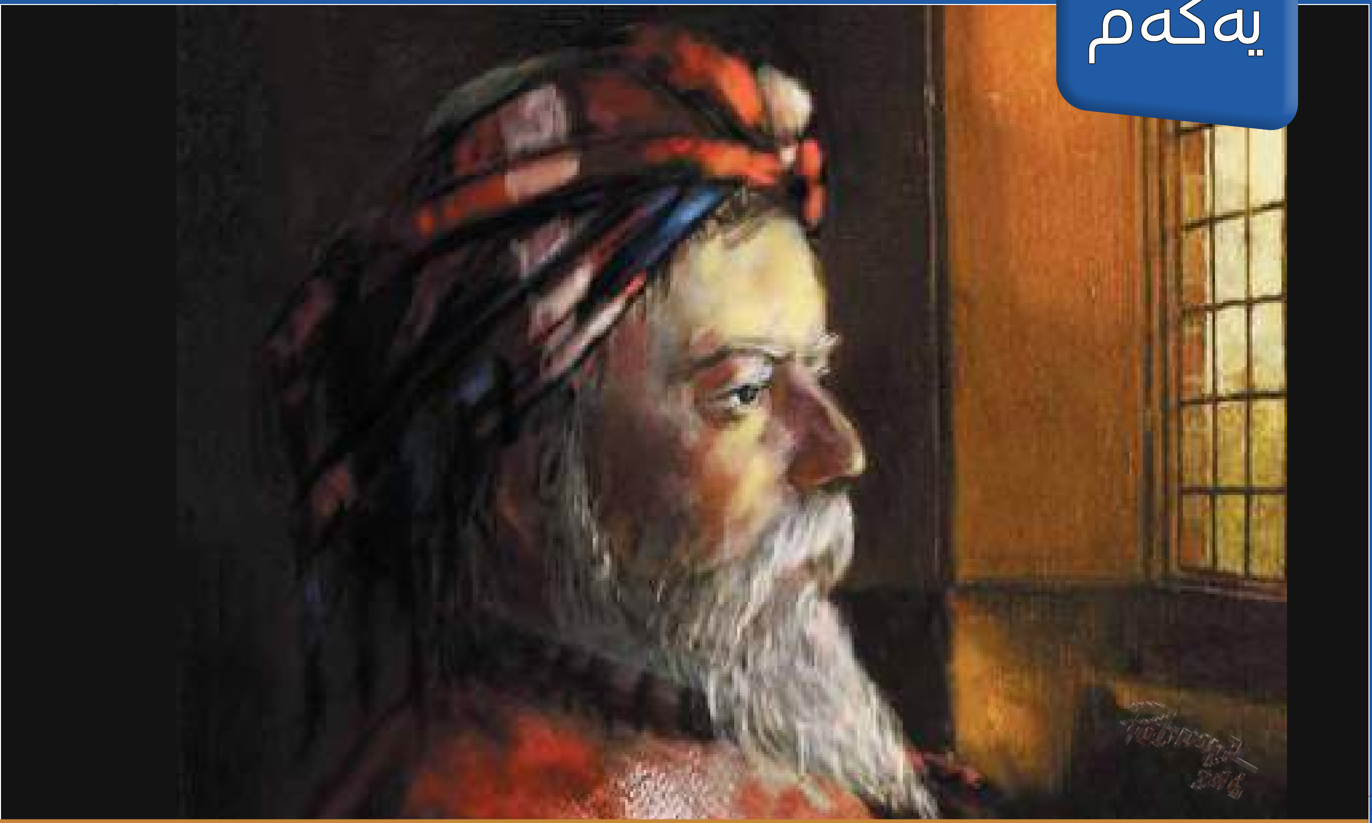

مەلای باتێ

مەلای باتێ ناوی (حوسێن)ە، لە گوندی (باتێ)ی ناوچەی هەکاری لە سەروی کوردستان لەدایکبووە، خوێندنی حوجرەی تەواوکردووە و مۆڵەتی مەلایەتی وەرگرتووە، هەموو ژیانی بە مەلایەتی بردووەتە سەر، وانەی ئایینی گوتووتەوە و شیعری نوسیوە. هەندێک لە نوسەران لەو باوەڕەدان لە ساڵی (١٦٧٥)ز لەدایکبووە و لە ساڵی (١٧٦٠)ز لە گوندی باتێ کۆچیکردووە.

مەلای باتێ یەکێکە لە بەناوبانگترین شاعیرانی کلاسیزمی کوردی، کە بە زاری کرمانجیی سەرو شیعری نوسیوە. لە مەلا ناودارەکانی کوردە و (مەولودنامە) لە دیارترین بەرهەمەکانیەتی، کە بۆ لەدایکبوونی پێغەمبەر (د.خ) نوسیویەتی. خاوەنی زمانێکی پاراو بوو، هەندێک جار شیعری ئاینی، شیعری و دڵداری و شادی نوسیوە. لە شیعرەکانیدا پەیڕەوی کێشی عەروزی عەرەبی کردووە و بایەخێکی زۆری بە سەروا و هونەرەکانی ڕەوانبێژی داوە، گەلێک وشەی بێگانەی

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

لە زمانەکانی تر(بەتایبەتی عەرەبی) لە شیعرەکانیدا بەکارهێناوە.

شیعرەکانی مەلای باتێ دەکرێتە دوو بەش:

١- ليريكی (غەزەل و قەسیدە)

٢- ئیپیک (چیرۆکەشیعر)

ناوەرۆکی شیعرەکانی مەلای باتێ:

١- شیعری ئایینی و سۆفیگەری:

زۆربەی شیعرەکانی مەلای باتێ لەم چەشنەیە و گرنگی تایبەتی بە ئەم لایەنە داوە. ئەم شیعرەی لە شاری مەدینە و لە سەر ڕەوزەی پیرۆزی پێغەمبەر (د.خ) نوسیوە.

هلۆ ڕابە ئەبولقاسم
هلۆ ئەی قاسیدێ ئەکبەر
هلۆ فەخرا بەنی هاشم
هلۆ ڕابە تویێ ڕەهبەر

(بۆ لەبەرکردنە)

٢- ئەوین و ئەویناداری:

ئەم مەبەستە شیعریەش لە شیعرەکانی مەلای باتێدا بەرچاودەکەوێت، بەڵام گرنگیەکی زۆری پێنەداوە و بەشێکی کەم لە شیعرەکانی دەچنە چوارچێوەی ئەم مەبەستەوە. لە یەکێک لە ئەو نمونانەدا دەڵێت:

عاشقێ زولفا ڕەشم
عاشقێ شەیدایە زولف
بێ بادە لەو سەرخوەشم
سەرخوەش و سەودایە زولف

(بۆ لەبەرکردنە)

٣- وەسفی شوێنەواری کوردستان:

سروشـــتی ڕەنگینی کوردستان کاری زۆری لە مەلای باتێ کردووە و یەکێکە لەو شاعیرانەی دەســـتێکی باڵای لە وەســـفی ئەو سروشـــتە جوان و ڕازاوەدا هەبووە، کە وەرزەکانی ســـاڵ هـــەر جـــارە و جوانییەکی تایبەتی پێدەبەخشـــن. لە شـــیعرێکدا بەم شـــێوەیە وەســـفی وەرزی زستان دەکات و دەڵێت:

زڤستانێ ئەڤـــی بۆلێ
ل ڤێ بەریێ ل ڤێ چۆلێ
مـژێ هاڤێتـە دا هۆلـــێ
کـە ڕۆڤێ گـــرتی زۆزانـە

(بۆ لەبەرکردنە)

٤- ساز و مەی و بەزم:

ئـەم مەبەســـتەش بەشـــێکی کـــەم لە شـــیعرەکانی مەلای باتـــێ پێکدەهێنـــن، کە لـــە بنەڕەتدا بەشـــێکە لـــە شـــیعری و ئەوینداری. شـــاعیر دەڵێت:

مەجلسا بـــێ ساز هەی هەی
مـــن نـــەڤێت و نـــاچمێ
بێ دەف و بێ چـەنگ و بێ نەی
مـــن نـــەڤێت و نـــاچمێ

(بۆ لەبەرکردنە)

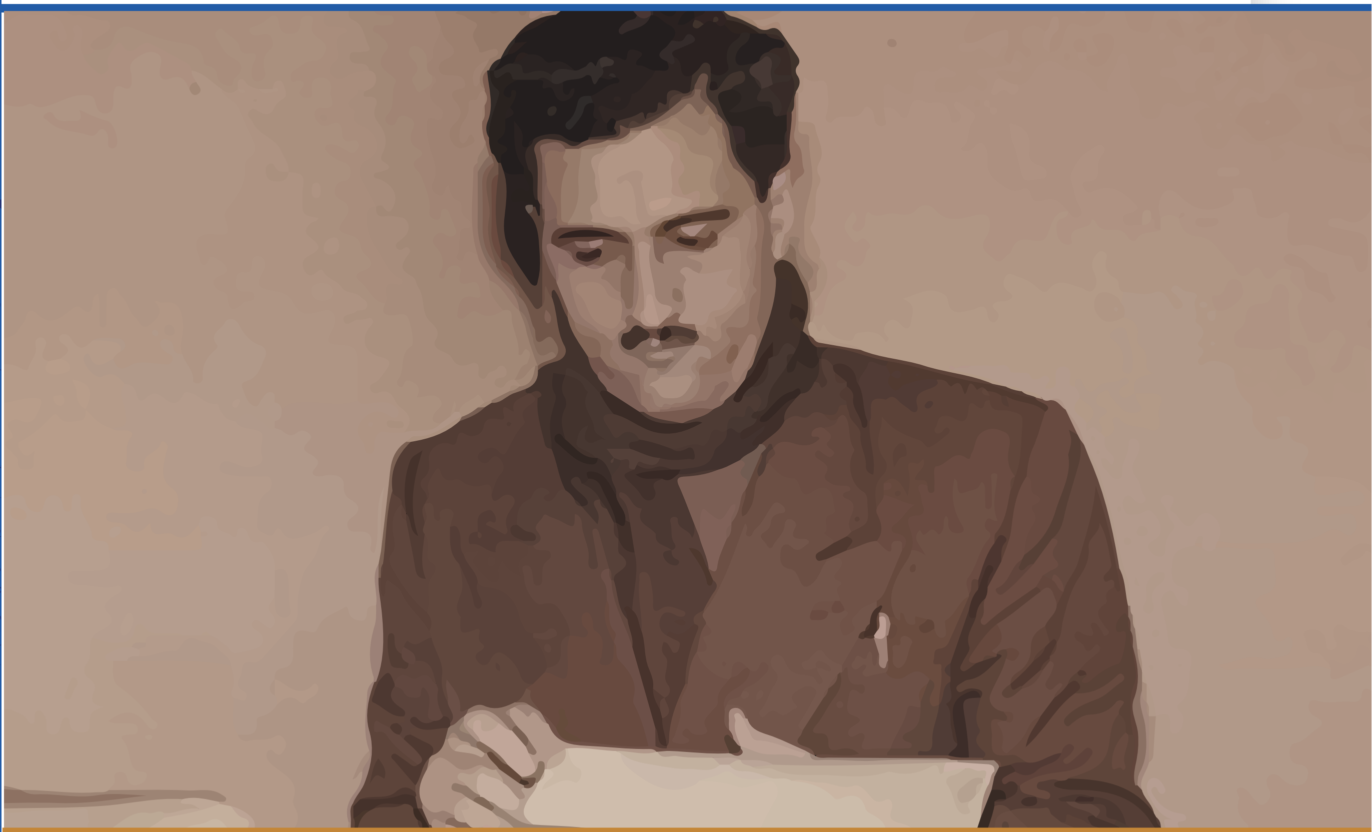

حەسیب قەرەداغی

ناوی تەواوی (حەسیب شێخ عەلی عەبدولڕەحمان)ە، لە ساڵی (١٩٢٩)ز لە گوندی (سۆڵەی چرچەقەڵا)ی قەرەداغ لەدایکبووە، بنەماڵەکەیان گەلێک زانای ئایینی و خوێندەواریان تێدا هەڵکەوتووە، (حەسیب قەرەداغی) پیاوێکی نیشتمانپەروەر بوو و لەسەر پرسی کوردایەتی گەلێ جار ئازاردراوە، لە کودەتاکەی ساڵی (١٩٦٣)ز لەگەڵ کۆمەڵێک تێکۆشەری تردا خرانە بەندیخانەوە و لە کارەکەی دورخرایەوە. لە ساڵی (١٩٩٧)ز کۆچیکردووە و لە گردی سەیوان بەخاکسپێرراوە.

ئـەو هۆکارانـەی وایانکرد، کە حەسـیب قەرەداغی مەیلی بەلای شـیعردا بڕوات:

١- هـەر لـە منداڵییەوە پەروەردەی مزگەوت بووە و گوێی لە زیکـر و تەهلیلە و موناجات گرتووە.

٢- گۆرانـی و سـۆز و مەقـام و دەنگـی دەف و شمشـاڵ و نـەی کاریان تێکـردووە، لە لایەکـی تریـش شـیعری شـاعیرانی وەکـو (نالـی، سـالم، مەحـوی، حافزی شـیرازی و سـەعدی) زیاتـر حەسـیب قەرەداغیـان بەلایی شـیعردا بـردووە.

٣- خەمی هەژاران، سروشت و ئاووهەوای ناوچەکە کاری لە بیروهۆشی کردووە.

حەسـیب قەرەداغی بۆ زۆر مەبەسـت شیعری نووسـیووە لەوانە: (دڵداری، تەسەوف، سیاسـی، کوردایەتی، وەسـفی سروشتی کوردسـتان و شـیعری منالان...هتد). (فەرهەنگی خـەم)، لە بەرهەمە دیارەکانی شـاعیرە.

ئەم دەقەی خوارەوەش چەند دێرێک لە قەسیدەی (ناکۆکەکان):

کـە ئـەم دەسـتم ئـەو دەسـتی کەم بۆ بشـکێنێ
هـەردوو دەسـتم لـە مـل دەکـەم
کـە ئـەم چاوم ئـەو چـاوی دیـم بـۆ هەڵکۆڵێ
هـەردوو چـاوم پـڕ گـڵ دەکـەم!
ئـەم ئاگـرە بکوژێنـەوە ... نـەکوژێتەوە
نالـی دەڵێ: مـن کـورد نەبـووم!
حـاجی دەڵێت: مـن لە کۆیـەدا نەژیـاوم
قەت دیمەنی هەیبەسوڵتان وەکو گوڵاو نەکراوەتە نێو چاوانم!
خـانی دەڵێت: مـەم و زیـن، مـن نـەم نوسیوە
مـن بە چاوی قەڵەمیشـم میرخاسـی کوردم نەدیـوە!

(دوو دێڕی بۆ لەبەرکردنە)

کوردی

ناوی مستەفا مەحمودبەگی ساحێبقڕانە، لە ساڵی (١٨١٢)ز لە شاری سلێمانی لەدایکبووە، هەر لە ئەویش خراوەتە بەر خوێندن و هەندێک زانستی ئیسلامیشی لە حوجرەی فەقێیان خوێندووە. کوردی یەکێکە لە ئەو سێ شاعیرە کوردەی، کە بە (سێکوچکەی شیعری بابان ناسراون) و ڕۆڵێکی گەورەی هەبووە لە ئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردیدا بە زاری کرمانجیی خوارو، لە ڕەوانبێژیدا شاسوارێکی بێهاوتا بوو، لە ساڵی (١٨٥٠)ز کۆچیکردووە و لە گردی سەیوان نێژراوە.

کوردی دیوانێکی شیعری هەیە، کە تا ئێستا دووجار چاپکراوە، جاری یەکەمیان لە بەغدا لە ساڵی (١٩٣١)ز و جاری دووەمیش لە هەولێر لە ساڵی (١٩٦١)ز. شیعرەکانی زیاتر بە دەوری یەک تەوەردا دەسوڕێنەوە، کە ئەویش شیعری دڵداری و خۆشەویستییە. شیعرەکانی هەڵقوڵاوی سۆزێکی دڵداریی ڕاستەقینەن.

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

نموونەیەک لە شیعرەکانی:

چێشتم ئەمڕۆ ژەهری مار و ڕۆحی شیرینم نەهات
زەخمی کۆنەم هاتە ژان و مەرهەمی برینم نەهات
من غەمم خوارد و غەمیش خوێنی جگەرمی خواردەوە
بۆیە گریام چەند بە چەند فرمێسکی خوێنینم نەهات

(بۆ لەبەرکردنە)

ئەو هۆکارانەی کوردیان بە لای شیعر و ئەدەبیاتدا بردووە:

١- کوردی خۆی لە سروشتی خۆیدا کەسێکی بەهرەدار بووە.
٢- لە بنەماڵەیەکی ئەدەبدۆست و شیعرخواز بووە، ئەو بنەماڵەیە لانکە و بێشکەی شاعیرانی وەک: (سالم) و (حەمدی)یە.
٣- ئاگادارییەکی چاک و تێکەڵاوییەکی زۆری لەگەڵ شیعر و شاعیرانی فارسدا هەبوو.
٤- گڕی دڵداری و خۆشەویستیی ڕاستەقینە بووەتە سەرچاوەی شیعرەکانی.

ڕوخساری شیعرەکانی:

١- لە شیعرەکانیدا کێشی عەروزی عەرەبی بەکارهێناوە.
٢- شیعرەکانی یەک ڕەویە و یەک سەروایان هەیە.
٣- هەموو وشەکارییەکانی ڕەوانبێژیی لە شیعرەکانیدا بەکارهێناوە.

نموونەیەک لە شیعرەکانی:

چاوەکەم زانیوتە بۆچی خەو لە چاوم ناکەوێ؟
چونکە، من پێش خزمەتم، پێش خزمەتان نانون شەوێ
ڕۆژ و شەو دایم لەبەر دیدەی خەیاڵم حازری
سا چ فەرقێکی هەیە بۆ من ئیتر ئێرە و ئەوێ؟!

(بۆ لەبەرکردنە)

کانی

ناوی عەبدولجەبار عەبدولڕەحمان تەها دۆغرەمەچییە، نازناوی (کانی)یە، لە ساڵی (١٨٩٧)ز لە شاری هەولێر لەدایکبووە، لە بنەچەدا دەچنەوە سەر بەگزادەکانی جاف، لە ساڵی (١٩٥٧)ز کۆچیکردووە. هێشتا منداڵ بوو باوکی کۆچیکردووە، بۆیە لەو تەمەنەدا لە هیچ قوتابخانەیەک نەیخوێندووە، لای ئیبراهیمی مامی لە مزگەوتی (قەڵات) فێری خوێندنەوە دەبێت و چەند کتێبێکی ئایینی و زانستی و فەلەکناسی دەخوێنێت.

هەر لە ڕێگای زۆر خوێندنەوەوە شارەزایی لە زمان و ئەدەبیاتی فارسی و کوردی و تورکی پەیدادەکات، پەیوەندی لەگەڵ چەند ناودارێکی ئەو سەردەمە دەبەستێت، وەک: (حوسێن حوزنی موکریانی، گیوی موکریانی، میهری، مەلای گەورەی کۆیە، بێخود و دڵدار).

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

لــە ســەرەتادا بــە بنــزاری هەولیــری تێکــەڵاو لــە وشــەی فارســی و تورکی شــیعری نوســیوە، چونکــە دانیشــتووی قــەڵای هەولیــر بــوو، بــەڵام دواتر لــە ڕێــگای خوێندنەوەی کتێبــی هەمەجــۆر و ڕۆژنامە و گۆڤارە کوردییــەکان و بەهۆی تێکەڵبوونــی لەگەڵ کۆمەڵێک شــاعیر و زانــا و نــاوداری کــورد و هەروەهــا دامەزراندنــی بــە فەرمانبەر لە شــارەکانی ڕەوانــدز و کۆیــە و شــەقڵاوە، زمانــە ئەدەبییەکــەی پاراوتردەبێــت.

کانی کاریگەربوو بە: (نالی، ســالم، کوردی، شــێخ ڕەزای تاڵەبانی و وەفایی)و شــاعیری تورک (فزولی).

داســتانی (لەیــلا و مەجنــون)ی فزولــی بــە کەمێــک دەســتکارییەوە وەرگێڕاوەتە ســەر زمانــی کــوردی. لــە ئەدەبی فارسیشــدا شــیعرەکانی (ســەعدی شــیرازی) بــە دڵ بووە.

کانــی لــە بابەتەکانی:(ســتایش و پێهەڵگوتــن، دڵــداری و خۆشەویســتی، نیشــتمانپەروەری و شــانازی بەخۆوەکردن) شیعری نوســیوە، بــەڵام تەنیا لــە شــیعری دڵداریدا ســەرکەوتوو بووە و هونــەری تێدا بردووەتــەوە. لە شــیعرێکدا شــانازی بە خۆیــەوە دەکات و دەڵێت:

ســەر فرۆنــاکــەم بــۆ عالــەم چونکــە عالــی هیمەتــم
ناچوێنــم بــۆ هەمــوو دنیــا لــە دەستم ڕەغبەتــم
زاهیــرم هــەر مــەردی مەیدانــم وەکــو شــێری دلێــر
گوێــت لــە بەیتــم بــێ دەکا ئیســپاتی نوتــق و قوەتــم

(بۆ لەبەرکردنە)

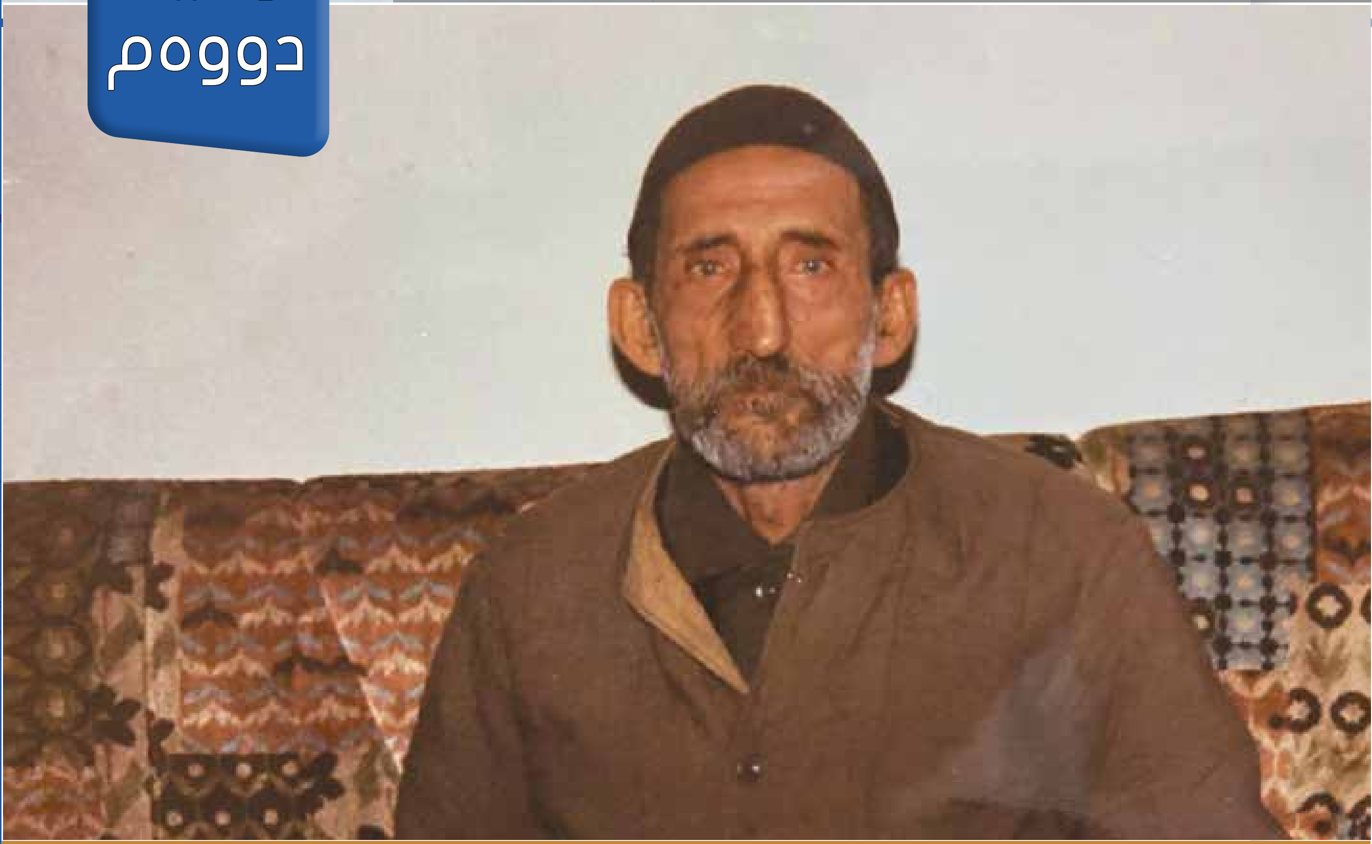

مەلا تەهای مایی

ناوی (تەها مەزهەر تەها)یە، لە شوباتی (١٩٢٤)ز دا، لە گوندی (مایی) لە بنەماڵەیەکی ئایینی و ڕۆشنبیر و کوردپەروەر لەدایکبووە، بنەماڵەکەیان لە بنەچەدا لە میرانی (ئەلکێ)ن. باپیری شێخی تەریقەتی نەقشبەندی بوو. لەو ساڵەی شاعیر لەدایکبووە، گوندەکەیان لەلایەن هێزەکانی ئینگلیزەوە دەسوتێنرێت و کتێبخانەکەی شێخ تەهای باپیری لە کاتی سوتاندنی گوندەکەیاندا دەسوتێت و بنەماڵەکەیان ئاوارە دەبن و بۆ ماوەی سێ ساڵ لە قەزای (چەلێ)ی باکوری کوردستان نیشتەجێدەبن. دوای گەڕانەوەیان بۆ گوندەکەی خۆیان دەخرێتە بەر خوێندن، بەڵام قۆناغی سەرەتایی تەواونەکردووە و دەستی لە خوێندن هەڵگرتوو، لە سەرەتای ساڵی (١٩٤٠) زدا چووەتە ڕیزی (کۆمەڵەی هیوا) و دەستی بە کاری سیاسی کردووە، چونکە ڕەوشی سیاسی و ڕۆشنبیری کاری تێکردووە، زۆر کاریگەری مەلا ئەنوەری مایی لەسەری هەبووە. پاشان چووەتە ڕیزی پارتی دیموکراتی کوردستانەوە.

شاعیر زۆر حەزی لە خوێندن و خوێندنەوە کردووە و نزیکە (١٥٠٠) کتێب لە کتێبخانەکەیدا هەبووە و رۆشنبیرییەکی باشی پەیداکردووە و پەیوەندی و تێکەڵاوی لەگەڵ زانا و رۆشنبیر و ئەدیباندا هەبوو. لە ساڵی (١٩٤٣)ز ئاشنایەتی لەگەڵ بنەماڵەی بەدرخانییەکان پەیدادەکات، ئەو کاتە (جەلادەت بەدرخان) لە شام هەردوو گۆڤاری (رۆناهی) و (هاواری)ی بڵاودەکردەوە، هەموو ژمارەکانی ئەو دوو گۆڤارەی بە رێگای پۆستە لە گوندی مایی بەدەستگەیشتووە. هەروەها دکتۆر کامیران بەدرخان هەردوو رۆژنامەی (ستێر) و (رۆژا نو)ی لە بەیروت بڵاودەکردەوە، دیسان بە پۆستە دەگەیشتنە دەستی مەلا تەهای مایی و ئاشنایەتی لەگەڵ شاعیری ناودار ئەحمەدی نالبەند هەبووە.

شیعرەکانی سادە و رەوان و ناسک و هەمەجۆرن. ئامانجی سەرەکی ئازادی و زانست و رۆشنبیری بوو، رێبواری رێگای کوردایەتی بوو لەو پێناوەدا گەلێ ناخۆشی و دەربەدەری و هەژاریی بینیوە. سروشتی کوردستان زۆر کاری تێکردووە و لە شیعرەکانیدا رەنگیداوەتەوە.

- لە ساڵی (١٩٧٣)ز دەبێتە ئەندامی یەکێتیی نوسەرانی کورد – لقی دهۆک.
- لە ساڵی (١٩٧٩)زبەشداری سێیەم ڤیستڤاڵی شیعری کوردی کردووە لە سلێمانی.
- لە ساڵی (١٩٨٧)ز رووی کردووەتە ئێران و وەک پەنابەر ماوەتەوە، تا راپەرینە مەزنەکەی ساڵی (١٩٩١)ز، ئینجا گەڕاوەتەوە کوردستان و لە دهۆک نیشتەجێبووە.
- لە ساڵی (١٩٩٥)ز بووەتە خاوەنی ئیمتیازی گۆڤاری (پەیڤ).
- لە ساڵی (١٩٩٨)ز دیوانێکی شیعری بەناوی (دل دەرێژن) چاپکردووە.
- فەرهەنگێکی (کوردی– کوردی) داناوە.

لەساڵی (٢٠٠٠)زلە تەمەنی (٧٦) ساڵیدا لە دهۆک کۆچیکردووە.

مەلا تەهای مایی بۆ یادی شەهیدانی دیاربەکر و نسکۆی شۆرشی شێخ سەعیدی پیران و لەسێدارەدانی شێخ سەعید زۆر خەمبار بووە و ئەم پارچە شیعرەی لەژێر ناوی (شیوەن و پرسەی شەهید)دا نوسیوە:

شینی و تازیا شەهیدا

شینی و تازیا شەهیدا ئەم ژ بیر ناکەین چو جار
دێ ڤەکەین تۆلا نەهنگا وەختەکێ زێڕین بژار

وان مەغولا ڕاڤ دبەستن مێر و مێر سەر دهنجنین
توخم و نقشێ وان قەلاندن هەمی گاڤا دپەچنین

تورکا گرتن مێر و مێر چاک دەست و پێ لێ قەیدکرن
کەت بکەت گرتن و کوشتن لبن سێپێکا خڕکرن

ڕستکا شەنقێ بو دانا خەندقاند پارێز ولات
شێخ سەعیدێ جان فیدای مر ڕەشە ڕۆژەک بۆ مە هات

ئەو ڕوبادێ قەبقەبی چوو ئاخ و زاری بوون بلند
چوو دلێ شێری ژ ناڤ مە بێ خودان مان دەشت و گوند

بوو قێری زێمار و شینی کۆ وەلات مابێ خودان
پۆسیدە دلسۆژ و خەمگیر هەر هەوارێ دکەن ئەمان

نێ ژ خەما وە ئەم بهوژتین ئەی شەهیدێن ڕەحمەتی
دێ ئازاکەین ناڤ و دەنگا کوردەوارێن بەر کەتی

با دکەت وە گەلی کوردا شێخ سەعیدێ پڕ هۆنەر
یەک بن بۆ ڤێ وەلاتی دا ژ ژانێ بێتە دەر

ژانەکا قەویا گرانە ئێشەکە بۆ کەڤنەریش
برسی و ڕویسی هەر نیشانە بۆ مە ئەم بێ کار و ئیش

(دوو دێری بۆ لەبەرکردنە)

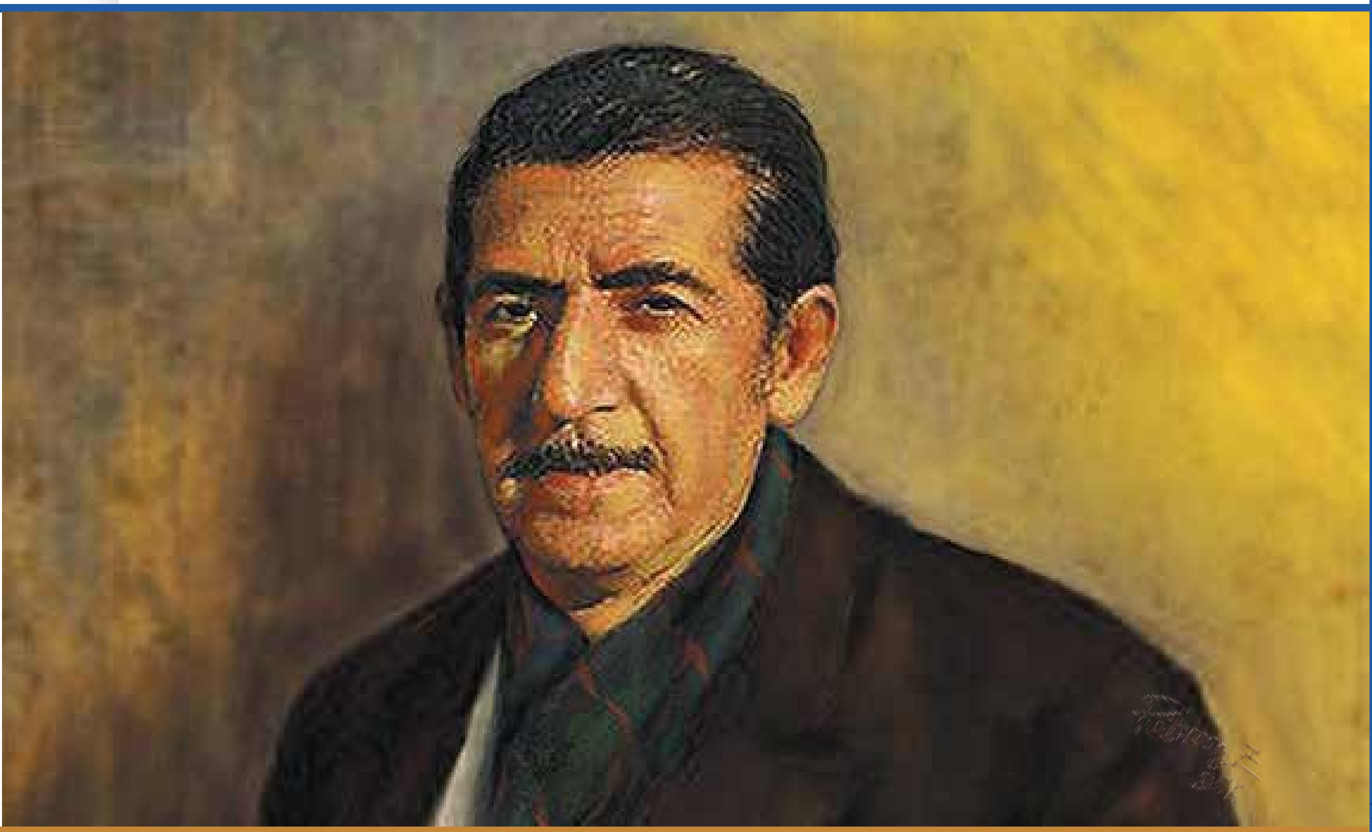

کامەران موکری

نــاوی (محەمــەد ئەحمەد تەها)یە، ناســراوە بــە (کامەران موکری) لە ســاڵی (١٩٢٩)ز لە ســلێمانی لەدایکبــووە، بنەچە و ڕەچەڵەکیــان دەگەڕێتەوە بۆ ناوچــەی موکریان.

قۆناغەکانــی خوێندنــی ســەرەتایی و ئامادەیــی هەر لە ســلێمانی تەواوکــردووە. لە ئەو ســەردەمەدا دەســتی بــە جموجۆڵــی سیاســی کردووە، لــە بــەرەی داواکردنی مافــی کورد بــووە، لــە پێناو کوردایەتیــدا وازی لە خوێندن هێناوە، لە ســاڵی (١٩٤٩)ز دەســتگیرکراوە و شــەش ســاڵ لە زیندانەکانی عێراقــدا ژیانی بەســەربردووە.

لە دوای کودەتاکەی(١٤ی تەموزی ســاڵی ١٩٥٨)ز لەبەغدا دەســتی بە خوێندن کردووەتەوە، لــە ســاڵانی(١٩٦٠– ١٩٦١)زسەرنوســەری گۆڤــاری (ڕۆژی نــوێ) بــوو. (١٩٥٤– ١٩٧١)ز، حەوت دیوانی شــیعری چاپکراوە، دیارترینیان (ئاشــتی، دیاری، ئاگر و ژیلە و گوڵاڵەســورە)ن. دوای مردنیشــی هەمــوو بەرهەمەکانــی بە نــاوی دیوانــی (کامەران موکــری) چاپکراوە، کامەران موکریی شــاعیر، چیرۆکنوســیش بوو.

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

ماوەیەکی زۆر لە زانکۆی سلێمانی و دواتر لە زانکۆی سەلاحەدین مامۆستای ئەدەبی کوردی بوو، لەساڵی (١٩٨٦)ز لە هەولێر کۆچیکردووە و تەرمەکەیان گەڕاندەوە بۆ سلێمانی و لە گۆڕستانی گردی سەیوان نێژراوە.

مەبەستە شیعریەکانی:

١- نەتەوەیی و مرۆڤدۆستی:

شیعرەکانی هەڵوێست لە بەرانبەر چەوساندنەوەی نەتەوەکەی وەردەگرێت و شیعرەکانی نمونەی بەرزی هەستی نەتەوەیین، وەک شاعیرێکی ڕیالیزمی شۆڕشگێڕی کورد و خۆیی نیشانداوە، ژیان لای ئەو تێکۆشان بوو لە ڕێگای کورد و کوردستاندا، دەڵێت:

ژین لەلای دڵسۆز هەر تێکۆشانە
هەوڵە بۆ خاکی ئەم کوردستانە
خۆزگە ئەندازەی ژیان و تەمەن
تێکۆشان بوایە بۆ خاکی وەتەن

(بۆ لەبەرکردنە)

موکری لەپاڵ خەباتی سیاسیی کوردانەیدا، لە ساڵی (١٩٥٨)ز وەسفی (جەمیلە بوحیرد) دەکات، کە کچە قارەمانێکی جەزائیری بووە، دژی هێزی داگیرکاری فەرەنسایی وەستاوەتەوە، ئەمەش هەستی شۆڕشگێڕانەی گەلی کوردی داوەتە پاڵ خەباتی ئەو گەلە لە بەرانبەر ستەمداو دەڵێت:

ئەی جەمیلە
سڵاو، لە ئاگر و ژیلە
لە حەیرانا ، لە لاوکا
کاتێ کچ لە گەڵ باوکا
هەڵمەت ئەبەن بەرەو مردن
بەرەو قەڵای سەختی دوژمن

(بۆ لەبەرکردنە)

٢- خۆشەویستی و ئەڤینی:

مەبەستێکی تری شیعری موکری دڵداری و خۆشەویستییە، بە دەروونێکی بەرز و ناسک و مرۆڤانەوە. دەڵێت:

کە پرچت ئاڵان لە گەردن
گڕت بەردا لە دڵی من
کە پەرچەمت ڕشتە سەر ڕوو
ئاگر لە دەرونم بەربوو

(بۆ لەبەرکردنە)

٣- وەسفکردن:

مەبەستێکی گرنگی شیعری موکرییە، هەستێکی بەهێزی بەرانبەر جوانیی سروشت هەبوو، یەکێکە لەو شاعیرانەی کە سروشتی جوانی کوردستانی زۆر لا گرنگ بووەو، دەڵێت:

کەژ و دارستانی کپی
پۆشی بوویان بەرگی سپی
قوبەی پیرۆزەیی سامال
بە پرشنگی گزنگی ئاڵ
داوێنی کەژی ئەنەخشان
وەک ئەگریجە ئەبوو پەخشان

(بۆ لەبەرکردنە)

ڕوخساری شیعری کامەران موکری:

١- زمانی شیعری کامەران موکری ئاسان و ڕەوانە.

٢- جووتسەروای بەکارهێناوە، ئەمەش یەکێکە لە سیما جیاکەرەوەکانی شیعری کامەران موکری.

٣- لە جیاتی وشەی بێگانە، وشەی ڕەسەنی کوردی بەکارهێناوە.

٤- کێشی برگەی (پەنجە)ی بەکارهێناوە، زیاتر کێشی هەشت برگەی بەکارهێناوە، دوای ئەوەش دە برگە، بەمەش بەرگی تازەگەری کردووە بە بالای شیعردا، خۆیی دورگرتووە لە کێشی عەروزی عەرەبی، بۆیە شیعرەکانی مۆسیقایەکی کوردانەیان پێوە دیارە.

ڕومەتی وەک گوڵی بێگەرد
قژی خاو، ئاوریشمی زەرد
چاوی کاڵ ،ئەگەر چی نەرمە
بەلام نیگای ئێجگار گەرمە

(بۆ لەبەرکردنە)

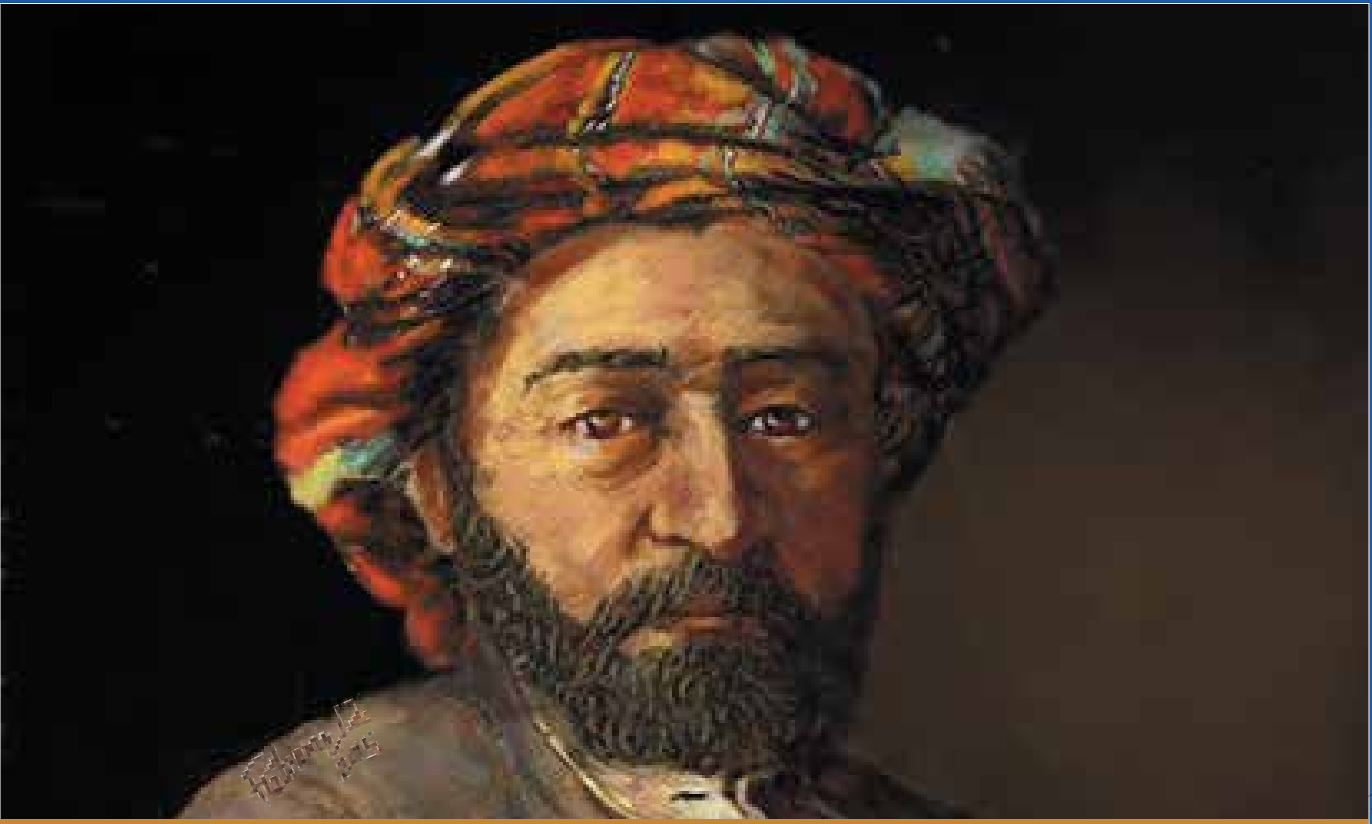

مەلا مەحمودی بایەزیدی

مەلا مەحمودی بایەزیدی لە ساڵی (١٧٩٩)ز لە ناوچەی بایەزید لەدایکبووە. مەلا مەحمود هەر لە منداڵیەوە چووەتە بەر خوێندن و زانستەکانی ئیسلامی لە حوجرەی مزگەوتەکانی بایەزیدا خوێندووە و مۆڵەتی مەلایەتی وەرگرتووە. دواتر سەردانی ئێرانی کردووە و لە ناوچەی (تەبریز) نیشتەجێبووە، دەستی بە خوێندن کردووە و فێری زمانی فارسی بووە و شارەزاییەکی باشی لە زانستەکانی (ئەدەب، مێژوو، فەلسەفە و لۆژیک (منطق) پەیداکردووە. دواتر گەڕاوەتەوە ناوچەی بایەزید و پاشان چوو لە ناوچەی ئەرزەڕۆم و نیشتەجێبووە، بەڵام دیار نییە، کە هەتا کاتی مردنی لەوی ماوەتەوە، یان بەرەو ناوچەی تر ڕۆیشتووە.

مەلا مەحمودی بایەزیدی شارەزاییەکی باشی لە شەریعەتی ئیسلامیدا هەبووە و چەندین فەقێ لەبەر دەستیدا خوێندوویەتی. زمانەکانی (عەرەبی و فارسی و تورکی) بە باشی زانیوە و خوێندنەوەی ئەدەب بەو زمانانە کاریگەریی لەسەر بەرفراوانبوونی لایەنی

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

ڕۆشـنبیری هەبـووە. هەروەهـا شـارەزایی لە مێـژوودا هەبـووە، جگە لـەوەی وەرگێڕێکی بەتوانـا و خـاوەن سـەلیقەش بـووە و چەنـدین بەرهەمی فارسـی و تورکـی وەرگێڕاوەتە سـەر زمانی کوردی.

مـەلا مەحمـودی بایەزیـدی پەیوەندییەکی باشـی لەگەڵ قونسـوڵی ڕوس (ئەلیکسـاندەر ژابـا) هەبـوو، ژابا کوردییەکی باشـی زانیـوە و زۆر چێژی لـە هاوڕێیەتیی مـەلا مەحمود وەرگرتـووە. ژابـا هـەر کتێبێکـی دەسـتنەکەوتبێت، مـەلا مەحمود بـە دەسـتوخەتی خۆی وێنەیەکـی لـە کتێبەکـە بۆ ڕونوسـکردووە. ژابـا زۆرجـار گوتویەتی گەلی کـورد قەرزاری مـەلا مەحمـودی بایەزیدییـە، چونکە زۆر لایەنی ڕۆشـنبیری بۆ پاراسـتوون.

مەلا مەحمودی بایەزیدی لە ساڵی (١٨٦٧)ز کۆچیکردووە.

بەرهەمەکانی مەلا مەحمودی بایەزیدی:

١- کتێبـی (عـادات و ڕسـوماتنامەی ئەکرادیـە): ئـەم کتێبە باسـی هەندێـک داب و نەریتی نەتەوەی کورد دەکات وەک: (شـین، شـایی و شـەر...هتد)، لە سەرەتاشـدا باسـی بنەچە و ڕەچەڵـەک و زمان و نیشـتمانی کـورد دەکات. خۆرهەڵاتناس (م. ڕۆدینکۆ) ئەم کتێبەی وەرگێڕاوەتـە سـەر زمانی ڕوسـی و لە سـاڵی (١٩٦٣)ز لـە مۆسـکۆ بڵاویکردووەتەوە. دکتۆر شـوکریە ڕەسوڵ لە سـاڵی (١٩٨٢)ز وەریگێڕاوەتە سـەر زاری کرمانجی خواروو و لـە بەغـدا بڵاویکردووەتەوە.

٢- بەرهەمێکـی تـری بـە نـاوی (تحفە الخلان فی لسـان الکـرد) دەربـارەی ڕێزمانی زمانی کوردییـە، لـە کتێبخانەی (سـالیکۆف شـیدرن)ی شـاری (پترسـبۆرگ) لە وڵاتی ڕوسـیا پارێزراوە.

٣- کتێبێکـی تـری باسـی مێـژووی نوێـی کوردسـتان دەکات و بـە نـاوی (تاریخـا نویـا کوردسـتانێ) لـە سـاڵی (١٨٥٧)ز.

٤- دەستنوسـێکی تـری بە ناوی (رسـالە فی بعض الفـروق الموجودە بیـن اللهجات الکردیە وبیـان بعـض القواعـد اللازمـە) واتـە: نامەیـەک لـە بـارەی هەندێـک جیاوازیـی نێوان زارەکانـی زمانـی کـوردی و پیشـاندانی هەندێک یاسـای ڕێزمانی پێویسـت.

ئـەم بەرهەمــەش لــە هەمــان کتێبخانەی ڕوســیا پارێــزراوە. دکتۆر مــارف خەزنەدار لە ســاڵی (١٩٨٤)ز وەریگێڕاوەتــە ســەر زمانــی کــوردی و لەگەڵ چەنـد بابەتێکـی تردا لە کتێبـی (دەربــارەی مێژووی ئەدەبـی کــوردی)دا بڵاویکردووەتەوە.

٥- فەرهەنگێکـی بـەراوردکاری لەنێـوان بنزاری هـەکاری و زمانی فەڕەنســی، بە هاوکاری ژابـا ئامادەکـردووە. دکتۆر مــارف خەزنەدار لە کتێبـی ناوبراودا بـڵاوی کردووەتەوە.

٦- چیرۆکـی (مـەم و زیـن)ی بە زاری کرمانجیی ســەرو لە ســاڵی (١٨٥٦)ز نوســیوە، ژابا خســتوویەتە ســەر ئەلفبێـی لاتینـی و پاشــان وەریگێڕاوەتە ســەر زمانی فەڕەنســی.

٧- چیرۆکـی (لەیـل و مەجنون) لە ســاڵی (١٨٥٨)ز نوســیوە و بە هەمان شـێوەی چیرۆکی پێشــوو ژابا خســتوویەتە ســەر ئەلف و بێی لاتینی و پاشــان وەریگێڕاوەتە ســەر زمانی فەرەنسی.

٨- کتێبـی (جامعەیـێ رســالیان و حکایەتــان) لە چل چیرۆکـی کوردی پێکهاتـووە و دەبێتە یەکەمیـن کۆمەڵـە چیرۆک لــە مێژووی ئەدەبی کوردیـدا، ژابا وەریگێڕاوەتە ســەر زمانی فەرەنسی.

هەروەهــا چەندیـن چیرۆکـی تری نوســیوە وەکـو (یوســف و زولەیخا) و (داســتانی قەڵای دمـدم) و گەلێـک بەرهەمـی تر، کـە ژمارەیــان دەگاتە بیســت و شــەش بەرهەم.

پارچەک ژ چیرۆکا مەم و زینێ

میر زەینەدین نێزیکی ئێڤارێ ژ نێچیرێ زڤرِی وها ڕاست هاتە باغێ، ل بەر دەرێ وێ قەسرا مەعلوم ژ هەسپی پەیابوو، ل ڤرِ شەربەت و قاوەیەکێ بخۆن و دگەل غولام و ئولداشێد خووە وها ژ نشکێڤە هاتنە دەرێ قەسرێ کو مەم و زین تێدا بوون، زین وی وەقتی کو دەنگێ برایێ خوە بیهیست هۆش هاتە سەری و گۆت مەمۆ چە دبێژی و چە دکەی؟ ئەڤە میرهات؟ کۆ ئەڤ خەبەرا گۆت، ئێدی ناچاری، مەمی زین ئەستاندە بنێ عەبایێ خوە و ڤەشارت و ل گۆشەیەکی قەسرێ قەلبەخی و ڕوینشت د نێڤ دوو بالگیاندا وها ب وێ حالێ، میر دگەل قەرەبالغا خوە هاتە هندرِی قەسرێ و دیت کۆ مەم خوە ل عەبایێ پێچایە ل گۆشەیەکی ڕونیشتییە. میر سلاڤ دا، مەم سلاڤ ئەستاند ئەمما قەت ژ جهێ خوە نەبزافت، میرم معزور بدیرین ئەڤ بەنی نەخۆشم هاتمە ڤرِاو من تا گرت قەت مەجالا لیات و حەرەکەتی نادیرم ل ڤرا وها مام. میر گۆت کۆ زەرەر نینە ل کەیفا خوە نێرِن. میر ڕوینشت و هەر کەسەک جێ بەجێ ڕوینشتن، دیوانخانە تژی بوو. میر شەربەت و قەهوە ئەمر کر، ئێشەڤ ل ڤرِا کەیفێ بکن.

ژهەر تەرەفەکی دەست ب کەلام و خەبەردانێ کرن، مەجلیس کەملی و گەرم بوو. تاجدین دوێ مەجلیسێدا حازر بوو، ل حالێ مەمۆ نێرِی، زانی کو ژ ئەحوالەکی عەجیبە. خالی نینە، کو مەم وەها نوقمێ بەحرا غەمان بوویە، تاجدین ڕابوو هاتە نێزێکی مەمۆ و ب ئیشارەت ئەحوالێ وی ژێ پرسیار کر، مەم ژی دوو کەزی ژ پۆرێد زینێ ژ هۆ چکا عەبایی ب خەف دەرئانی و نیشانی تاجدینیدا.

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

لێکدانەوەی وشەکان:

پەیڤ: وشە

خەف: نهێنی، بەدزیەوە

هۆچک: قۆڵ

لپات: جولانەوە

کرن: جار

بەنی: کوهر ، کۆیلە ، کولەدار

هێسای: راحەت ، حەسانەوە

پەیا بوو: دابەزی

لەڤر: لێرە

ئەستاندە: ستاند

ڤەشارت: شاردەوە

هندرِ: ناوەندی ، ژوورەوە

سلاڤـ ئەستاند: سلاڤ وەرگرت

نەبزاڤت: نەجولایەوە

نێڕی: سەیری کرد

خاڵی نینە: والا نیە

کەزی: گێسو

پۆر: پرچ

بالگی: بالگۆک ، سەرین ، بالیفک

ڕەوشا سیاسی: باری سیاسی، ڕەوشی سیاسی

نیڤائێکێ: نیوەی یەکەمی

هەڤرکی: ڕکابەری

هەردووئالییان دا: هەردوولایاندا

جڤاکی:	کۆمەڵایەتی
لـ زارۆکینیاخوە:	لەوکاتەی کەزارۆ (منداڵ) بووە
ڤەگەڕیا:	گەڕایەوە
بەرەڤ:	بەرەو
مفا:	سود
بەرفرەه بوونا:	فراوان بوونی
خودان شیانبوو:	بە توانابوو
ژ نێچیرێ زڤڕی:	لە ڕاو گەڕایەوە
هاتەباغێ:	هاتە ناوباغ
ل هەسپی پەیابوو:	لەئەسپی پیادەبوو: واتادابەزی
ئۆلداشێدخوە:	وەلداشەکانی(هەڤاڵەکانی)خۆی
ژ نشکێڤە:	لەناکاو: لەپڕ
هۆش هاتەسەری:	هاتەوە هۆش خۆی: بەئاگاهاتەوە
ڤەشارت:	شاردیەوە
دگەل قەرەبالغاخوە:	لەگەڵ ئەوخەڵکە زۆرەی کەلەگەڵی بوون
هاتە هندرێ قەسرێ:	هاتە ناو قەسر
قەلبەخی:	سەکنی، مات بوو
تژیبوو:	پڕبوو
ئیشەڤ:	ئەم شەو

میر جەلادەت بەدرخان

ئەم زانا مەزنە، لە کەسایەتییە دیارەکانی بنەماڵەی کوردپەروەر و ڕۆشنبیری بەدرخانە و یەکێکە لە گەورە کەسایەتییەکانی نەتەوەی کورد، کە لەبواری نەتەوەیی و ڕۆشنبیریدا کاریکردووە. لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا و لە ساڵی (١٨٩٣)ز لە ئەستەنبۆل لەدایکبووە و کوڕی میر ئەمین عالی بەدرخانە. خوێندنی سەرەتایی و دواناوەندی لە شارەکانی ئەستەنبۆل و ئەنکەرە و سالۆنیک و ئەدرنا تەواوکردووە. لە ساڵی (١٩١٩)ز لەگەڵ (مێجەر نوئێل)ی ئینگلیزدا سەردانی کوردستانیان کردووە بەمەبەستی ڕێکخستن و بەرپاکردنی شۆڕش لە دژی کەمالییەکان لە تورکیا، بەڵام ئەم هەوڵەیان سەرینەگرت و کاتێک کەمالییەکان دەسەڵاتیان گرتە دەست، فەرمانی لەسێدارەدانیان بۆ میر جەلادەت و باوک و براکانی دەرکرد، لەبەر ئەوە ناچار بوو پەنا بباتە بەر وڵاتی ئەڵمانیا و لەوێ درێژەی بە خوێندن دا و لەبواری یاسادا خوێندنی تەواوکرد.

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

لە ساڵی (١٩٣٢)ز لە شاری دیمەشق گۆڤاری (هاوار) و لە پاشان گۆڤاری (ڕوناهی)ی بە زمانی کوردی دەرکردووە.

میر جەلادەت بەدرخان بەوە بەناوبانگە، کە (ئەلفبێ)ی کوردی لە ساڵی (١٩١٩)ز بە پیتی لاتینی داناوە، لە سەرەتادا ژمارەی پیتەکانی (٣٦) پیت بووە، پاشان لە ساڵی(١٩٢٤)ز پێداچوونەوەیەکی زۆری بۆ کردووە و ژمارەی پیتەکانی کردن بە (٣٤) پیت، تا لە ساڵی (١٩٢٨)زدا بۆ جاری دووەم پێداچوونەوەی بۆ کردەوە و ژمارەی پیتەکانی کەمکردەوە بۆ (٢٥) پیتی لاتینی. ئەم (ئەلفبێ)یە بووە بنەما بۆ ئەو (ئەلفبێ)یەی، کە لە ساڵی (١٩٣٢)زدا لە سەر لاپەڕەکانی گۆڤاری هاوار بڵاوکردەوە. ئەم زانا مەزنە لە (تەموزی (١٩٥١)ز دا کۆچیکردووە.

ژ جەمشید و سینەم خانێ وە ل
بێروتێ، مێڤانێن مامێ خووە

(بۆ لەبەرکردنە)

زارۆ نۆ!

ئەڤ بوونە دەهـ پازدەهـ ڕۆژ وە تەرکا مالا باڤێ خوە داو هۆن چوونە بێروتێ، نک مامێ خووە، باوڕ بکن ئیدی وەختا کۆ ئەم لسەر ڤێ چوونێ هەنەک خەبەر بدن، بڤێ نەڤێ هۆن ژ هۆنێ بخوازن بزانن دپەی وەرە و پەیی وەبەر گەهێ.

مالا باوێ وە چەوان دخویا بە وە د پر گارا مالا وەدە هاتییە گوهەرتن و ئەڤ چاوان گۆهێرِیە و ب ڤێ گوهارتنێ گەلۆ ئەم رازینە، ئان ئەم بیریا وەختێ بەرێ، وەختێ کو هۆن ل مال بون دکن هۆن ب خووە ژی دزانن کۆ ئیشێ وە زەهمەتە، تەشغەلەکە.

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

بەشی خوێندنەوە

لاوکێ دەروێشێ عەڤدی

دەروێشێ عەڤدی لاوەکی ژێهاتی و بەرکەفتی بوو، ژ ئویجاخەکا ئێزدیا بناڤ و دەنگ بوو. ناڤ و دەنگێ شوّخ و شەنگیا (عەدلەخان) کچا (زۆر تەمەرپاشایێ مللی) گوه لیدبیت، مالّ و کەس و کارێن خۆ دهێلیت، دچیت و دبیتە قەهوەچیێ کۆچکا (زۆر تەمر پاشایێ مللی) ژبۆ مەرەما خاستنا عەدلە خانی.

شا دوی دەمیدا ئێک ژ حاکمێن وی وەلاتی لەشکرێ خوە دهنێریتە سەر (زۆر تەمەر پاشا) ی تا باج و دراڤێن سالەکێ ژێ دخوازیت، ئەو ژی کورِ و برازا و زەلامێن خۆ کۆدکەت و پرسیار وان دکەت، کا باج و دراڤی بدەن یان شەرِی بکەن؟ هەمی دبێژن: ئەم نەشێین شەرِی بکەین دێ باجێ و دراڤی دەین.

دەروێشێ عەڤدی رابوو سەرخۆ و گۆت : ئەم چ تشتی نادەین و دێ شەرِی کەین. چوو مەیدانێ و سواران دەست دا چەکی و د شەرِێ لەشکرێ وی حاکمی کر و شکاند و بسەرکەفتن. عەدلەخانێ مێرانیا دەروێشێ عەڤدێ دیت و چوو دلی حەژێ کر، بابێ وێ ژی ژبەر مێرخاسیا وی، کرە ئێک ژ سیارێن خۆ.

هندە بسەرڤە نەچوو ناڤودەنگێ ئەڤینی و حەژێک کرنا عەدلە خانێ و دەروێشێ عەڤدی کەڤتە دەڤێ خەلکی. برا و پسمامێن عەدلە خانێ زانی و چوونە نک بابێ وی گۆتێ:

(دەروێشێ عەڤدێ) وێ لدویڤ ناموسا مە دگەڕت، ئەڤینیا وی و عەدلەخانێ بۆ گۆتن. مە دڤێ تو دەستویرا مە بدی، حەتا ئەم وی بکوژین. بابێ عەدلەخانێ دەستویرا وان دا، بە لێ وان دخۆڕا نەددیت کو بشێن بکوژن چونکی گەلەکێ مێرخاس و عەگید و ئازابوو، لەوا تەگبیرا خۆکر، کو ب فێڵ بکوژن، دگەل خۆ ببنە نێچیرێ و ل دەمێ خارنێ کۆ چەکێ خۆ دانیت پێکڤە دانێ.

(عەدلە خانێ) ب هندێ زانی و خۆگەهاندە (دەروێشێ عەڤدی) بەلێ مخابن گوهێ خۆ نەدایێ، چونکی یێ ژ خۆ ڕازیبوو، باوەڕ نەدکر کودێ کەس شێتێ. ڕادبن خوارنا هەفتەیە کێ بەرهەڤدکەن، هەمێ پێکڤە سیاردبن دچنە (چەمێ گرزونێ) بۆ نێچیرێ کۆ ئەڤ چەمە یێ کویر و بسەهمە، ل دەمێ دەروێشێ عەڤدی یێ ب خوارنێڤە مژویل و چەکێ خۆ داناى... هەمیا پێکڤە هێرش برە سەر و کوشت و لەشێ وی هاڤێتە ناڤا چەمی و زڤڕینەڤە.

(عەدلە خان) هەڕۆ دچوو سەربانێ کۆچکا بابێ خۆ و بەرێ وێ ل ڕیێ بوو کادێ کەنگی نێچیرڤان زڤرنەڤە گەلەک، د ترسانە کۆ (دەروێشێ عەڤدی) نەزڤڕیتەڤە. دەمێ نێچیرڤان زڤڕینەڤەو(عەدلە خان)ێ دیتی (دەروێشێ عەڤدی) دگەل نینە، دلێ وێ لێدراو جەرگێ وێ سۆت، ئەڤینا خۆ دیارکر و ئەڤ لاوکا ب خۆ و دەروێشێ عەڤدێ گۆت:
(دەروێشێ عەڤدی) دگۆ:

من نەڤێ مالەکێ تێری تژی، من دڤێ ئەوەل دین و ئیمان، ژنەکێ جوان، ماهینەکێ ب بلەز تاژییەکێ بکوژ، کۆنەکێ ڕەشێ حەلەبی، مێکوتەکێ ل داری داربناڤێ. ئەزێ ڕابم بەرێ کۆنێ بدمە چیایێ (قەرەچ داغێ) پشتا کۆنێ بدمە تیرێژا تاڤێ.
(عەدلێ دگۆ):

ئەزێ ڕابم سینگێ خۆ بکەمە سێنێ، ڕابم خوە ب گولاڤێ بڕەشینم میسالا گولان و گولبەندان، بچم پێش کورە دەروێشێ عەڤدی هاتڤە لگەل سەلەفەکێ عەگیدانو مێرخاسان، ئەزێ ڕابم جەلەبا ماهینا کورە دەروێشی خۆ بگرم.

(عەدلێ دگۆ):

لێ مـن دڤـێ قومەکـی ئاڤـێ ژ ئاڤـــا فەریتـو. ئـەزێ ڕابـم هنگـێ دەسـتێ خـوە ژ دەرویشـێ عەڤدی هلگرم، حەتا وێ ڕۆژێ یا (زۆر تەمەر پاشایێ مللی) دادنی دارەکێ ل داری د جەلێتـۆ ...

(عەدلێ دگۆ):

ئەز نە ب مالم نە ب مێرم، بەرێ خودانا حەفت براو دوازدە پسمامێن وەکو شێرم. ئەز ڕۆژێ سێ جاران کورە دەروێشـێ خۆ نەبینم ل گەڕێ دیلانـێ، ل حاویا گۆڤەندێ، ل حوبا شاهێ مەیتێ هەر حەفت برا و دوازدە پسمامان ل زیارەتێ بەرێ مالێ ب دەستێ خۆ ڤەشێرم.

(عەدلێ دگۆ):

منێ نە (کیکیمـە) نـە (ملیمـە) کچکا (زۆر تەمـەر پاشـایێ) مللیمـە، دەزگرا دەروێشێ عەڤدی مـە لسـەر چیـای (قـەرەچ داغـێ) ڕۆنشـتیمە، ب کراسـەکی کتانـی (مەگرووميمـە)، ب سـۆلەکی زەری ڕەق ڕەقیمـە، کلـێ چاڤـێ (دەروێشـێ عەڤدی)مـە.

(عەدلێ دگۆ):

سـەحەرا سپێدێ، کزە بایەکێ شـەمالێ ساردێ، کچکێ هوین بـە عـام ڕابن بچینـە سـەرێ چیـای (قـەرەچ داغـێ) زێهنـا خـۆ بدینـە تیـرا بنـێ بەڕیـێ (دەشـتا عۆگنـێ) وەکـی تێتـە حیيلێنـا سـواران، چرکێنا ڕکێبـان، وەشـیرمان، دەنگـێ (گورزەمیسـرییان)، شەقەشـەقا ئەنگوسـتیلا (دەروێشـێ عەڤدی) ل سـەردارا (ڕمـێ)ل گوییـنا مـن چ خـۆش تـێ! ئـەزێ ڕابـم نیڤا شـەڤێ لگـەل (دەروێشـێ عەڤـدی) ب کراسـەکی مەلـەزێ کتانـی مەگروومـی بنڤـم ل خیڤەتـێ... کـوڕۆ دەروێشـۆ وێ گاڤـێ دێ مرنـێ مـال و وێرانیـێ ژبیرکـی...

(عەدلێ دگۆ):

بەژنـا دەروێشـێ عەڤدی میسـالا شـەنگە بیەکـێ د گەلیدا، ئەمـان کوڕۆ دەروێشـۆ، تۆ ڕابـە تەمدەوانیەکـێ سـپی لەسـەرێ خـۆ گرێـدە.

هەرگاڤەکـێ (دەروێشـێ عەڤدی) بێت ل گـەل سـەلەفەکی عەگیدان و عـەدوان، یـا ژمـن ڤـە شـێخەکی کامیلـە، تەریقدارە، لەگـەل مریدان.

کوڕۆ دەروێشۆ تۆ سوار بە ل جانی ماهینەکا شینکی کەزانی، ئەمان ل گەڕێ دیلانێ ل

حاویا گۆڤەندێ، نەکە تەڕاد و مەترود نەدغارێ، نەکو ل شینکێ جەدەلانی بکەڤی خوارێ، نەکۆ خەلک و عالەما گوندێ مە بێژن: (عەدلە خاتون) عاشقا تۆینەکی نەی سوارە...

(عەدلێ دگۆ):

سەرێ منێ گەلەکێ دێشی، دلێ منێ گەلەکێ ڕەقە، میسالا بزمارێ سەرێ پەرچە حەتەبێ سۆلا دەوارێ تەیە.

(عەدلێ دگۆ):

ئەڤرۆ مالا دەروێشی عەڤدی لێدناو دچوو سەربەرەو خوارە، دچوو حاویا (مەلامحەممەد) چەمێ(گرزونێ) جهێ شێران و پلنگان دەحل و داران، ئەزێ ڕابم چەهڤێ خوە ل سەر دارێ دووربینێ بینم و بشدینم، سەلەفەکێ ژ سوارێن کیکان و مللاە بینم وبگەڕینم .ئەمان گەلەکی حەیفا من دمینی ئەڤرۆ کورە (دەروێشی) من ل ناڤ تیپەکێ سیاران نایێ و نەدیارە....

(عەدلێ دگۆ):

داوەتەک دگەڕا لگەڕێ دیلانێ، حاویا گۆڤەندێ، حوببا شاهیێ ئەزێ ڕابم گاڤەکێ بچمە دەستێ دەروێشی عەڤدی خەلک و عالەمێ گوندێ مە بلا بێژن بەژنا (عەدلێ) چەند شیرین لگەل بەژنا (دەروێشی) دێ.

(عەدلێ دگۆ):

کورۆ دەروێشۆ.....تۆ وەرە ڕاموسە سەرێ ڕومەتا سۆرا گولگولی خۆشترە ژ تەمرا (بەغدایێ) ژ تریێ (باکورمانێ)، ژ هنارا (شەقلاوە)یاکۆ بێ ناڤک وبێ بەرکە*.

* بە دەستکاریەوە لە کتێبی (کۆمەڵێک لاوک و حەیران) لە کۆکردنەوەی مامۆستا محەمەدی مەلا کەریم وەرگیراوە.

وشــــــە	مـــانـا
حەژێ کر:	عاشقی بوو
ئەڤینی:	خۆشەویستی
پسمام:	ئامۆزا
دڤێت:	دەمێت
دخوە ڕانەدیتن:	نەیانتوانی، لەخۆیان ڕانەدیت
ساناهی:	ئاسانی
مژویل:	خەریک
تێری تژی:	زۆرو پڕ
کۆن:	ڕەشماڵ
تاڤ:	هەتاو
گاڤەکی:	نەختێ، تاوێک
بسەکنم:	ڕاوەستم
سەلەفەک:	تاقمێک
ڕامووسان:	ماچکردن
فەریتۆ:	فوڕات
جەلیتۆ:	جەلاد، زەلام سەربڕ
نیلاە:	ی شایی
لحاویا گۆڤەندێ:	لەمەیدانی هەڵ پەڕکێ
لحوبیا شاهیێ:	لەناو گرمێنی شایی
مەیتێ:	جەنازەیێ
کیکانو فلان:	دووعەشیرەتی کوردن

بەنداڤا دوكان

بۆ پێشكەڤتنا وەلاتی و گوهۆڕینا بارێ ئابوری و گەشەدانا جۆرا چاندنێ ملـ ب ملێ پیشەسازی و بازرگانیڤە، گەلەک تشت یێن هەین ب هیڤیا حكومەت و گەلی ڤەنە، ژوان: ساناهیكرن و بەرهەڤكرن و بجهینانا ئاڤو ئاڤدێریا وان دەڤەران ئەوێن چاندن لێدهێتەكرن و هاندان و هاریكاریا خەلكی، نەخاسمە جوتیاران ژلایێ زانستا چاندن و ئاڤدان و بەرهەڤكرنا ماكینە و تۆڤ و گەلەک تشتێن دی ڤە.

هەروەكی ئەم دزانین ئاڤدێری و ئاڤدان شادەمارا چاندنێیە و دبیتە ئەگەرا پێشڤەچوون و چەند جارەكرنا بەرهەمی.
وەلاتێ مە... گەلەک ڕوبیارو زێیێن پڕ ئاڤ تێرا دبورن، كۆ وەكی دەمارێن لەشێ مرۆڤی زەڤیو زارێن كوردستانا خۆشتڤی تێر ئاڤ و بەراڤ دكەن.

د کەڤندا جوتیارو ڕەزڤانێن لدیڤ پێڤە هاتنا خۆ جۆک و دەراڤک بۆ ئاڤدانێ چێکرینە، بەلێ ئەو هەمی ئاڤا ڕوبیبارێن مە شوّڕ دبیتە خرێ و بەرەڤ دەشتێ دچیت و دڕژێتە دیجلێدا، ژبەر کۆ هاڤینان رویێ ئاڤێ نزم دبیت و جوتیار ل گەلەک جهان نەشێن ڤێ ئاڤێ بگەهیننە زەڤیێن خۆ، زڤستانان ژی ئاڤا زێدە دبورین و مفای ژێ وەرناگرن، ژبلی کۆ ترسا هندێ ژی هەیە، باژێرێن ناڤەڕاستا عیراقێ بە تایبەتی (بەغدا) ببەر لەهیێ بکەڤن.

حکومەتێ هزرا هندێ کر بەنداڤەکی لسەر زێیا بچویک دروستبکەت، دا ئاڤا زێدە بپەنگینیتو ل دەمێ پێدڤێ مفای ژێ وەربگریت، ئەڤ هزرە سالا (١٩٥٤)ز ێ بجە هات و ل پشت چیاییێن دەڤەرا (پیرە مەگرون) ل جهەکێ کۆ دبێژنێ (دۆکان) بەنداڤەک ب ڤێ ناڤێ هاتە چێکرن گۆمەکا مەزن ژێ چێبوو کۆ نێزیکی (٦/٨ ملیار مێترێن سێجا) ژ ئاڤێ تێدا پەنگاندنو چەند دەرگەهەک بۆ چێکرن دا ئاڤا وێ کۆنترۆل بکەتو لدویڤ پێداڤیا خۆ بەردەتو بگریت.

بەنداڤا دۆکان، ژبلی ئاڤدانێ و پاراستنا باژێرێ بەغدا و بنێن دەشتان ژ لێڤانا دیجلە و پەنگاندا ئاڤێ بۆ وەرزێ هاڤینێ، چەند مەفایەکێن دی ژی هەنە وەکی ئەڤ بەنداڤا یا بوویە سەیرانگەهەکا خۆش و حوکمەتا هەرێما کوردستانێ لبەر، بکەتە ماکا بخودانکرا ماسییان، ڕێکا هاتن و چونێ و گەشتکرنا ب بەلەمانە. ئەڤە ژبلی کۆ ژێدەرەکا مەزنە بۆ کارەباییێ، ئەڤ بەنداڤە دگەل بەنداڤە زێیا سیروان ل دەڤەرا سلێمانیێ کۆ دبێژنێ دەربەندیخان هەوایێ وێ دەڤەرێ ل هاڤینێ خۆش و هین دکەن و هەلما ئاڤێ و شەهێ ل زڤستانێ پەیدا دکەن.

وشــــە	واتـــا
سانا	ئاسان، ساناهی
بەرهەڤکرن	ئامادەکردن
لەهی	لەی، لێفان، لافاو
نەخاسمە	بەتایبەتی
تۆڤ	تۆو
ئەگەر	هۆ
تێڕابورن	پێدا تێپەڕدەبن
تێڤە هاتن	دەستهەلات
بەرەڤ	بەرەو
پێدڤی	پێویست
لێفانە	لافاو
پەنگاندنێ	گلدانەوە ، پونگاندنەوە
مفا	سود ، فایدە
دی ژی	دیش، تریش، دیکە
لبەرە	نیازیەتی، لەبەردایە
ماک	دایک
هین	فێنک

دارستان و پاراستنا وان

دارستان ل کوردستانێ جهەکێ بەر فرە ژ دۆلّ و شیڤێن کوردستانێ ڤە دگریت و شینی و کەسکاتیا وان شەڕێ دگەل ئاسمانێ ساهیێ و تەڕاتیا بهارێ دکەن، گەرچی ماوێ ڤان سی چل سالێن بۆری هندە گرنگی و پیتە نەهاتیەدان ب دارستانا و ئەڤ دارستانە بەرەڤ سۆتن و نەمان دچن، ئەگەر یاسایێ پارستانا نەهاتبا گۆڕێ، دارستانێن مە کۆ دپرن ژ دار و تراشێن بەردار یان بێبەر، ژ (بەڕوی و کەزان و هنار و گویز و مازی و کاژ و سەرو) گەلەکێن دی، ئەڤ هەمی سامانێ وەلاتی پێکدئینن ئەڤ دارستانە ژبلی جوانی گەلەک مفایێن خۆ هەنە، ئەگەر ب ئاوایەکێ باش و ل پەی یاسایێ مفا ژێ بهێنە وەرگرتن. ژبلی ڤێ چەندێ دارستانێن مە جهێ حەواندنا بالندا و گیانەوەرێن کیڤینە، کو ئەو ژی پشکەکن ژ سامانێ ل هاڤینێدا وهۆیێ پاراستنا ئەردییە ژ لەهیێن ئاڤا زڤستانێ و بەهارێ داکۆ چیا و جهێن بلند ڕانەمالیت.

ئا دارستان ژ تشتێن باش و ب مفایێن وەلاتییە ژ بەرکو ژبلی وان مفایێن هاتینە باسکرن دبنە هۆیێ جوانی و قەشەنگی یا وەلاتی و جهێ دروست بوونا هاڤینگە و سەیرانگەهایە:

وەلاتی ب ڕەنگەکێ وەسا پێویستی پێ هەیە، کو نهو ل زۆر جهێن وێ حکومەت دەست ب درووستکرن و پەیداکرنا دارستانێن ب دەست چاندی دکەت هەروەکی هەتا نهو ژێ کار دڤی بیاڤیدا دهێتەکرن.

ئانکو پێویستە ل سەر مە هەمیا بزاڤێ بکەین ژ بۆپاراستن و نەبڕینا دارو تراشێن دارستانێن مە و خەلکی هاندەین ژ بۆچاندنا داروباران، وەک خۆیایە دهەمی جیهانێدا و وەلاتێ مە ژیدا ڕۆژەک ل دەستپێکا بەهارێ هاتیە تەرخانکرن ب ناڤێ (جەژنا داروبارا) د مەها نەورۆزێدا کو تێدا خەلک بهێتە هاندان بۆچاندنا داروبارا و پاراستنا وان ژ بڕین و سۆتنێ، پێتڤیە ب دل و جان هەمی تشتەکی وەلاتێ خۆ بپارێزین ژوان داروبار و دارستانێن مە ژبەر هەندێ دبینین حکومەتا هەرێما کوردستانێ زۆر پویتەی ب دارستان و پتر کرنا دارستانا دەت، هەتا کو ببنە جهێ جوانی و خەملاندنا وەلاتی و ئەڤەژی تنێ ئەرکێ حکومەتی نینە، بەلکی پێدڤییە هەڤوەلاتی ژی دگەل دام و دەزگەهێن حکومەتی د هەڤکاربن ژ بۆ پاراستنا دارستانا و دروشمێ وان ببیتە (بچینەونەبڕە).

وشـــە	واتـــا
شیڤ	دۆڵ ، شیو
ساهی	ساماڵ
پویتە	گرنگی، بایەخ
تراش	دەوەن
مفا	سود
هینکاتی	فێنکی
لەهی	لێی لافاو، لێفان
بیاڤ	بوار
گرنگی و پیتە	گرنگی و بایەخ
کەزان	قەزوان
ل پەی یاسایێ	بەپێی یاسا
دروشم	نیشان
هەڤوەلاتی	هاووڵاتی
ژ بلی	جگە لە، بێجگە
ل پەی	بەپێی

نڤیســین

ئـەم پشـت ڕاسـتین، ئەگـەر نهـۆ ئێـک بێژیتـە تـە: (بـێ زەحمـەت وێ کتێبێ بکـە د وێ تەنویرێـدا بلا هشـک ببیت وسـۆر ببیت). دێ ب مەندەهۆشـی ڤەلێ نێڕی، لـێ نە کاکە گیان مەندەهۆش نەبە، ژبەر کو بەری هزاران سـالا نڤیسـین ب تیرۆژکێن ڕۆژێ و ئاگری هشـک و سۆردکرن.

بابلـی و میسـرییا نڤیسـینێن خۆیێن تایبەت هەبـوون، بۆ هەر پەیڤەکـێ، یان ناڤەکێ، یـان مەرەمەکـێ، یان پیتەکێ نیشـانەیەک دانابوو، کۆ نڤیسـینا وان ژنڤیسـینا مە یا نهۆ زۆر گرانتـر بـوو، ژ بلـی نەبوونا پێنڤیس و کاغەزا.

بابلییا هـەڕی دئینا وەکی قالبەکێ ڕێکوپێک د بڕێ و پاشـی ب تشـتەکێ سـەر تیژ چ ڤیابـا دا ل سـەر وێ قالبی دنڤیسـن، پاشـی ئەگـەر تیرۆژکێـن ڕۆژێ زۆر د گـەرم بانـە دا داننـە بـەر تاڤێ هەتا ئـەو بخـۆ هشـک و سـۆر دبوو، یـان د تـە نویرێدا جوان سـۆر دکر، مێژوونڤیسـان زۆر ژوان قالبان ڤـە دیتینە، کۆ هندەک ژوان پێشـی دووهـزار و پێنج سـەد سـالا ل سـەر هاتینـە نڤیسـین.

ئەگەر تشتەک ل جەم وان زۆریێ گرنگ با وەکی (یاسا) یان (ئاینی) داب پارچە کانزایەکی ل سەر کەڤرێن مەزن کۆلن.

وەک یاسایا (حەمورابی) یێ فەرمانداریێ بابلییا کۆ بەری(٤٠٠٠) سالا د کەڤرەکی کۆلایە، نهۆژی ئەگەر لێ نێری ئەو نڤیسین ب باشی یا دیارە و شارەزا ب سانەهی دشێن بخوینن، میسرییا ژی ل دەستپێکێ هەر ل سەر کەڤرا دنڤیسی ، پشتی هینگی بەلگێن دارێن تایبەت کۆل دۆلا (نیل)دا شین دبوون د ئینان ول سەر دنڤیسین. میسری دڤی بیاڤیدا زۆر هۆستا و شارەزا بوون، ب خامێن قامیشو مەڕەکەبی ل سەروان بەلگا دنڤیسی، یۆنانی ژی ژ میسرییان فێری نڤیسینێ بوون و لسەر ڤان بەلگا دنڤیسی دەمێ عەرەب ل سەردەما ئیسلامێ چووینە میسرێ ئیدی نڤیسین، ل سەروان بەلگا نەما و دەست بە نڤیسینێ ل سەر پیستەکێ تەنک دکر، نهۆژی بۆ هندەک مەرەمێن تایبەتی ل سەروان ڕەنگە پیستا دهێتە نڤیسین ڕۆمانییا ل سەر قورمێن دارا دنڤیسی، بە مەرجەکی تەختەکا شەمیێ د وی قورمێ دارێ د داو پشتی هەنگی ب پارچە کانزایەکی تیپ تێ دکولا.

هەتا نهۆژی ل وەلاتێن خۆرهەلاتێ پێنڤیسێ قامیشی دهێتە ب کارئینان، لێ ل ئاڤای پاش سالا ١٨٠٠ زاینی ئێکەمین نکلی کانزایێ هاتە دروستکرنو وب کار ئینان . ل دەستپێکێ زۆر ب قەتلازی ب دەست دکەفت هەتا سالا١٨٢٠ز کۆ(جێمس بری) دەست ب دروست کرنا نکلێن کانزایی کر، هەرچەندە هوستایەکێ باش بوو و نکلێن چاک دروستدکرن لێ زۆر دگران بها بوون.

هند پێنەچوو کابرایەکێ دی ئینگلیز (جۆسیا ماسۆن) پەیدابوو ئامیرەکێ دروستکرنا نکلا چێکر، خویایە بەرهەمێ ئامیری ژ بەرهەمێ دەست زۆرتر و ئەرزانترە لەورا ب زۆری کەفتنە بازاریو مشەبوون

قوتابییا ل قوتابخانێن جیهانێ هەتا سالا ١٨٤٠ز ژی هەر ب قامیشی یان بە پەڕی بالندە (دنڤیسی) لێ نهۆ پتر ژسەد هزار جۆرێن نکلێن کانزایی بۆ نڤیسینێ هەنە، ئەڤ نکلە ژی هەروەسا ب سانەهی و خوشنڤیس نەبوون بەلکی شازدە جارا دەستکارییا وان هاتیە کرن هەتا هوساب ڕێکوڕوانی بنڤیسن.

نکلێن زێڕی ژی هەنە کۆ هەتا چل جاران پتر دەستکارییا وان هاتیە کرن. پێغەمبەرێ ئیسلامێ(د.خ) چەند نڤیسەرەک هەبوون دەمێن قورئان بۆ دەهاتە خوارێ داخاز ژ وان نڤیسەرا دکر بنڤیسن، هەروەها مەرجەک دانا بوو بۆ ئازاد کرنا دیلێن شەڕێ (بەدر) کۆ هەر ئێک ژوان دیلا دە زارۆکا فێری خاندن و نڤیسینێ بکەت دێ هێتە ئازاد کرن.

وشـــە	واتـــا
مەدەهوشی	سەرسوڕمان
هەڕی	قوڕ
تاڤ	خۆر ، هەتاو
ل جەم	لەکن
کەڤر	بەردی گەورە
قورمێن دارا	قەدی دار
تەختەیەکا شەمایێ	چینێکی مۆم
نکل	نوک
دم	دەنوک
مشە	زۆر
لێ نێڕی	دەینۆڕییێ، تەماشای دەکات
ترۆژکێن رۆژی	تیشکی هەتاو
دڤی بیاڤیدا	دڤی بواریدا ، لەم بوارەدا
دهۆستا	وەستا
تیپ	پیت
تێدکۆلا	دەیان کۆلا
بەقەتلازی	بەزەحمەت

هـەزارمێـرد

لـه بەرەبەیانـی میـژووەوە، مرۆڤایەتـی بە گەلـێ چاخـدا تێپەڕیوە... بۆ ئاسـانی و لێـدوان، مێژوونوسـەکان کردوویانـە بـە دوو بەشـەوە.

یەکەمیـان: چاخەکانـی بـەر لە مێژوو، کـە دێرینێکی زۆر کۆن و دور و درێـژی ئادەمیزاد و مرۆڤایەتی بووە، تاکو سـەردەمی بەکارهێنانی (نوسـین).

کۆنتریـن چاخـەکان چاخی (بەر لە مێژوو) پێیئەگوترێت (سـوڕ، یـان چاخی بەردی ئەمانـەش دابەشـکراون بـە چاخـی بـەردی کـۆن و چاخی بەردی نـوێ، کە درێـژ ئەبنەوە تـا چاخەکانـی دووەمـی (مێژوو)، کە بـە نوسـین و تۆمارکردنـی ڕوداوەکانـی مرۆڤایەتی دەستپێدەکات...

چاخـی بـەردی کـۆن ماوەیەکـی زۆر دورو درێـژە و هەزارەها سـاڵی خایاندووە... ئادەمیـزاد بـە سـادەیی و سـاکاری تێیـدا ژیـاوە.

پشـکێنەرو مێژوونوسـەکان، بەهـۆی گـەڕان بـەدوای پاشـماوەی کـۆن و دێرین و کەلوپەلـی یەکـەم جـار لـە بـەرد دروسـتکراو و هەڵکۆڵیـن و هەڵکەندنی ئـەو وێنانەی، کە

لەســەر دیوار و بنمیچی ئەشکەوتەکاندا داتاشراوون و ماونەتەوە ......یان بەهۆی دۆزینەوەی ئێســقانی ئادەمیزاد و ئــەو ئاژەڵانەی، کە ڕاویانکردوون، مێژووی ئەو ســەردەمانە و جۆری ژیانیان بــۆ دەرکەوتووە.

پاشــماوەی چاخــی بــەردی کــۆن، لــە گەلــێ جێــگای گێتیــدا دۆزراوتــەوە، بەتایبەتــی لــە خۆرهەڵاتــی ناوەڕاســت و لە هەرێمی کوردســتانی عیــراق..... لە نزیک ســلێمانی و کەرکوک و چەمچەمــاڵ...

پاشــماوەی ئێســک و کاســەی ســەری ئادەمیــزادی کــۆن لــە شــێوەی ئێســک و کاسەســەری مرۆڤــی ئێســتاکە نەچووە، زۆر جیــاوازە، لەبەرئەوە بە ئادەمــی چاخی بەردی کۆنیــان گووتووە (نیاندرتاڵ)، بەناوی ئەو شــوێنەی کەلە (ئەڵەمانیــا) بۆ یەکەمجار، پەیکەری ئێســکی ئــەو جــۆرە ئادەمیزادانەیــان لێدۆزیوەتەوە...

هەروەهــا بــە دەرکەوتنــی کەلوپــەل و شــتی دروســتکراو و هەڵکەندراوی ســەربەرد و دیــواری پاشــماوەی کۆنی ئــەو ئادەمیزادەی کە بــە (نیاندرتاڵ) ناو نرابوون، لە ئەشــکەوتی هەزارمێــرددا دۆزراوەتــەوە، کە نزیــک گوندی (جێشــانەیە)، کەواتە (هەزارمێرد) شــوێنێکی مێژوویــی زۆر کۆنــە و جێــگای دیاریکــراوی ئادەمیــزادی (نیاندرتــاڵ) بــووە کــە لە چاخی بەردیــی کۆندا ئــەوە ئەگەیەنێــت، لە هەرێمی کوردســتانی عێراقــدا ئادەمیــزاد ژیاوە ...

ئەگەر لە(تاســلوجە) بپەڕینەوە ڕووە و ســلێمانی، دوای کەمێک، ســەرنج بەلای ڕاســتدا بدەیــن بۆ ڕیزە چیــای گڵەزەردە، لای (بەرانان)، دەمی ئەشــکەوتی هەزارمێرد بەدی ئەکەین، کــە نزیکــەی (١٣) کیلۆمەتر لە خۆرئاوای ســلێمانییەوە دوورە....... ئەتوانیــن لاڕێ بگرین، لە دامێنــی خــواروی کێڵگەی (بەکرەجــۆ) وە بە ئۆتۆمۆبێــل بگەینە گوندی(هەزارمێــرد)، ئەمجا بەپــێ، یان بەســواری بە چیاکــەدا هەڵبگەڕێین بە ماوەی ســەعاتێک دەگەینە ئەشــکەوتەکە...

ئــەم ڕێگایــا نوێیــە، لــە کاتــی خۆیدا یەکێ لە پشــکنەری جێمــاوە دێرینــەکان کەناوی (ســپایزەر) بــوو، لــە ســاڵی(١٩٢٦)ز، لە شــاری ســلێمانییەوە چووەتــە گوندی (جێشــانە)، لەوێوە بە ڕێچکەیەکی ســەرەولێژ و پێچاوپێچدا گەیشــتۆتە کەندەڵانێکــی گەورە، کە نزیکەی یــەک میــل لە جێشــانەوە دورە ...ئەم کەندەڵانە ڕێگایەکی ســەرەوژورە بۆ ئەشــکەوتەکە، لە دامێنــی ئــەم ڕێگایادا قــەڵای هەزار مێــرد هەیە ...

ئـەم قەڵایــە بریتییــە لە گابەردێکی ئێجگار گــەورە، پڕیەتی لە دۆڵــی بەردین کە لەکاتی خۆیـدا وا دەرئەکەوێـت هەڵکەندرابێـت بۆ ئـەوەی بیکەن بە ئەسـتێڵی ئـاو، زۆرتریش لەوە دەچـێ، کـە لــە ســەردەمی ساســانییەکان دا هەڵکەندرابــن ....دوای ئــەوەی نیــوەی ڕێگاکە دەبڕیـت، ئەگەیتــە جیمــاوە دێرینەکان.

هەزارمێـرد بـە مانـای هـەزار پیاودێـت، کـە ڕەنگە ئەم ئەشـکەوتانە جێـگای هەزار کەسـی تیـا بووبێتـەوە، یان مەبەسـت لە هەزارمێـرد ئـەوە بووبێت، جێگەی سـەرکردەی هەزار سـەربازی سـوپا بووبێت لەو سـەردەمەدا.

زۆرکەسـیش هەیە دەڵێن، کە گوایە (زەردەشت) لە ناوچەی (هەزارمێرد) لە دایکبووە، لەم شـوێنەدا شـەش ئەشـکەوتی بە تەنیشـت یەکەوە هەیە، یەکێکیان لە هەرە گەورەکانە و لــە دوورەوە بەدیدەکرێـت، بـەرز و پانە بەڵام قوڵ نییە، یەکێکی کە لە ئەشـکەوتە بچوکەکان بریتییــە لــە کونێکی گەورە لە شــاخەکەدا زۆر تــون و تاریک و درێژە، هەتــا بڕۆینە ناوەوە پتــر تەسـکدەبێتەوە، گەلێـک جۆر ڕەگ و قەدی ڕوەکــی کۆنی تێدایە....گەلێـک وێنە و کۆلین لەسـەر بـەرد و دیوار و بنمیچـی هەڵکەندراوە، کە ئادەمیـزادی نیاندەرتـاڵ چوونەتە ناوی، لە سـەرما و تۆف و بەسـتەڵەکی زسـتان و لە ترسـی ئاژەڵی دڕندەی ئەو سەردەمە خۆیان تیـا پاراسـتووە و شـاردۆتەوە. ئـەو جـۆرە ئادەمیزادانـە دەم و چاو ناشـیرین و لچ و لێو ئەسـتور و چاو بە قوڵا چووی برۆ پەیوەسـت بوون، قاچیان نوشـتاوە بـووەو باڵا ڕێکییان ناتەواوە.

لـە ئەنجامـی ئەو پشـکنینانەی، کە لە سـاڵی(١٩٢٨)ز دا لەم ئەشـکەوتانەدا کراون زۆر کەلوپەلـی لـە بەرد دروسـتکراوی خولـی کۆنی چاخـی بەردی سـەردەمی (ئەلمیسـتری) پەنجـا هەزارسـاڵ لەمەوبـەر دۆزراوەتەوە، کە هەر لـەدوای ئەمە هەمان چەشـن کەلوپەلی ئەو سـەردەمەیان لە ئەشـکەوتەکەی (شـانەدەر) دا دۆزیەوە...

هەروەها لە ئەشـکەوتەکانی (هەزار مێرد)دا شـتومەکی پاش سـەردەمی (ئەلمیسـتری) شـیان دۆزیەوە، کە شـان لە شانی شتومەکانی ئەشـکەوتەکانی زەرزێ و شانەدەر ئەدەن لە نـرخو بایەخدا ...

بـەڵام لـە ئەشـکەوتەکانی (هەزار مێرد)دا، هەتا ئێسـتا، هیـچ پەیکەرێکی ئێسـکیی ئەو دوو سەردەمە نەدۆزراوەتەوە...

ئیسماعیل بێشکچی

ئیسماعیل بێشکچی ساڵی (١٩٣٩)ز لە (ئیسکلیب) لە نزیک پارێزگای (کۆرم)، لەدایکبووە، خوێندنی سەرەتایی و دواناوەندی هەر لەو شارە تەواوکردووە.

بڕوانامەی لیسانسی لە زانکۆی ئەنقەرە و دکتۆراشی لە زانکۆی ئەتاتورک لە ئەرزرۆم وەرگرتووە، بێشکچی لەکاتی خزمەتی سەربازیدا لەنێوان ساڵەکانی (١٩٦٤ - ١٩٦٢)ز لە ناوچەکانی (هەکاری) و (بەدلیس) کوردی ناسیووە، بێشکچی دەڵێت: کە گەیشتینە خواروی خۆرهەڵاتی تورکیا بۆ تەواوکردنی خزمەتی سەربازی، بە چاوی خۆم نەتەوەیەکم دی، کە زمان و مێژوو و دابونەریتیان لە ئێمەی تورک جیاوازە ئەو ناوە هەڵناگرێت کە ئێمە لێمان ناون ئەوان بەخۆیان ناڵێن (تورکی چیا) بەڵکو دەڵێن: ئێمە (کوردین).

لەو دەمەوە بێشکچی هەموو توانای هزری و چالاکیی زانستی خۆی تەرخانکردووە لە پێناوی گەلی کورد بە لێکۆڵینەوە و توێژینەوە و داکۆکیکردن لە مافی نەتەوایەتی

و دیموکراتیـەت و تایبەتمەندیـی شارسـتانیی کـورد و هەوڵیـداوە، کە ڕۆشـنبیرانی تورک لـەو ڕاسـتییە بگەیەنێـت، کـە زۆرینـە نکولی لێدەکـەن، وەک چـۆن دەوڵەتـی تورکی دژی دەوەسـتێت، بە ئاگر و ئاسـن بۆ زیاتر لەسـەدەیەک دەچێت بەڵام بێ سـودبوو... تا ئێسـتا لـەو ڕێگایـەدا (٣١) توێژینـەوەی بڵاوکردۆتـەوە و زۆر لـە کتێبەکانی لەکاتـی چاپکردنیاندا دەسـتیان بەسـەردا گیراون و قەدەغەکراون.

ئـەو کتێـب و توێژینەوانـە، وای لـە بێشـکچی کردووە، کە کۆنترین (زیندانی سیاسـی) نـاو دەوڵەتـی تورکیـای سـکولار و دیموکراتـی بێـت، چونکـە بـەوە تاوانبارکـراوە، کە بە نوسـینەکانی دەستدرێژی کردووەتە سـەر کەرامەت و شەرەفی دەوڵەت و داکۆکی لە دۆزی کـورد کردووە، کە تورکیا دۆزی کورد بەکارێکی دژە یاسـا دەیداتـە قەڵەم، نابێت دەربارەی بدوێـت، بـەڵام بێشـکچی دەڵێـت من خەباتـی ئاشـتیانە دەکەم، تا ڕێـم پێبـدەن بەگفتوگۆی زانسـتی دژی ئەو کارە نایاسـاییانە دەوەسـتم کە سانسـۆری لەسـەرە لە پێناو پاراسـتنی شـەرەفی تورک، ئەویش بە پشتبەسـتن بە دەربڕینی سەربەسـت و پاراسـتنی مافی مرۆڤ.

بێشـکچی چەنـد سـاڵ لـە تەمەنـی لـە پشـت دەرگای ئاسـنی بەندیخانەکانـەوە ژیانی بردۆتەسەر.

بێشـکچی بەهـۆی نوسـینەکانییەوە پاداشـت و خەڵاتێکـی زۆری، لەلایەن وڵاتانـی دەرەوە وەرگرتووە، بەڵام زۆری ئەو پاداشـت و خەڵاتانـەی ڕەتکردۆتەوە، وەک خۆی دەڵێت چونکە ئـەو وڵاتانە چەک دەفرۆشـن بـە تورکیا و تورکیـاش دژی کـورد بەکاریدەهێنێت، هەروەها دەڵێـت باشـترین ڕێگا بـۆ کۆلۆنیاڵکردنـی میللەتێک، ڕێگاگرتنـە لەو میللەتە، کـە کەلەپور و زمانەکەی گەشـەبکات و بەکاریبهێنێت.

وشـە	واتـا
نکوڵی:	ئینکارکردن
لیسانس:	بڕوانامەی بەکالۆریۆس
سانسۆر:	چاودێریکردن، ڕێگاگرتن لە بڵاوکردنەوە.
سکولار:	سیاسەتی جیاکردنەوەی دین لە دەوڵەت، عەلمانیەت
دۆز:	مەسەلە - پرس
کۆلۆنیال:	داگیرکردن، سڕینەوەی ناسنامەی میللەتێک

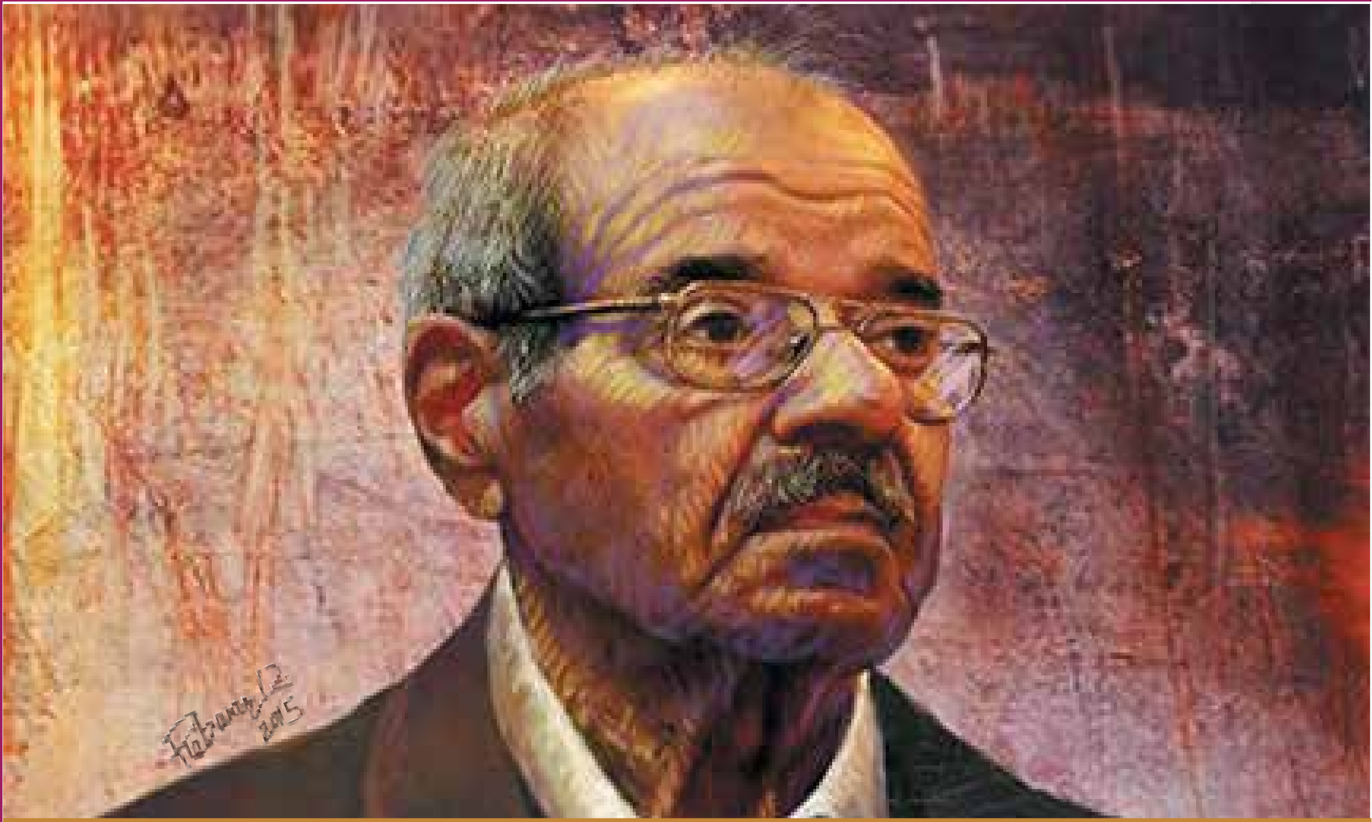

چیـرۆکی
(نـان و کـەوەری خـوێنـاوی)

دوا فـەردە گەنمـی لەسـەر کۆڵی خـۆی، فڕێدایە سـەر ئەوەکانی تر پاش ئـەوەی کەمێک هێنـای و بـردی و خسـتیە سـەر باری ڕێکـی خۆی. ئیتـر کۆپانەکـەی لە شـانی داماڵی و بـە کەمتەرخەمییەکەوە، هاویشـتیە سـوچێکی عەلافخانەکەوە، ئەمجا کەوتـە خۆتەکاندن لەو تـۆز و خۆڵەی لەسـەر جلەکانـی کەڵەکە ببوو، دەستەسـڕە چارۆکەییەکەی بەر باخەڵیشـی دەرهێنا و ماوەیەکی زۆر سـەرو چاو و شـانو ملی خۆی پێ پاککردەوە و دواجار ئاخنیەوە بـەر باخەڵی، ئەوسـا بە بێدەنـگ، لەبەردەم حاجی عەبدولی سـەرتاش وەسـتا، ئەویش هەر زوو، چارەکـە دیناریکـی بۆ ڕەتکـرد و پێی گوت:

– ئادەی ... دەڕابەکانیشم بۆ دابدەرەوە.

حاجـی چاکـەی زۆر بەسـەریەوە هەبـوو، زۆر جـار لەکاتـی تەنگانـەدا بـە فریـای کەوتبوو، بـە خۆشـحالیەوە دەڕابەکانی بۆ دادەدایەوە و قفڵەکانـی بـۆ تـێ قایم کرد لێشـی پرسـی:

---

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

– قوربان فەرمایشتێکی ترت نییە؟!

حاجی لە وەڵامیا بەدڵسۆزییەوە گوتی:

نەخێر کورِم ... لەشت ساغبێ ... فەرمو خوات لەگەڵ.

ئیتر خواحافیزی لە حاجی کرد و رِوویکردە ناو بازارِ، لە نانە ساردەکانی سەر سەبەتەی دەستگێرِەکان، شەش دانەی بە پەنجا فلس، لە دوکانێکی سەوزە فرۆشیش سێ دەسک کەوەری هەڵگرت و بەرەو ماڵەوە، ملی رِێگەی گرتەبەر.

(مارف)ی کوڵهەڵگر، ئەو ئێوارەیە گەلێک دڵخۆش و ئاسودە بوو، دەسکەوتی ئەو رِۆژەی خۆی دابوو لە سێ چارەکە دینار، بگرە بەدرێژایی هەفتەی رِابردووی، دەسکەوتی هیچ رِۆژێکی لە نیو دینار نەهاتبووە خوارەوە، لە رِاستیا، لەم چەند مانگی دواییەیدا ئەمەی بە دەگمەن بۆ هەڵئەکەوت، وەیا لە سێ چوار پەنجایی تێپەرِی نەئەکرد، کە مەمرە و مەژی ژیانی پێ بەسەر ئەبرد، بۆیە ئێستا بەدەم رِێگاوە، بەئاسودەگییەوە لەگەڵ خۆیا ئەدوا و ئەی گوت:

بەوەی ئەمرِۆ، کە پێم ماوە، ئەکاتە سێ دینار و چارەکێک، وا زستانیش نزیک بۆتەوە، دینار و نیوێکی ئەوانی پێ پۆشتە ئەبنەوە، خۆشم بەڵکو بتوانم، قاپوتێکی فەردەی لێبکرِم، خوا ماڵی ئەو کەسە ئاوا بکات، کە جلوبەرگی فەردەی داهێنا، بەرِاستی شتی وەهای تیا هەڵدەکەوێت، کە ئەگەر بە دروستکردنی بدەی، پارەیەکی بێشماری تێ ئەچێ، خوا سەرفرازیان کا ... سبەینێ دینار و نیوێک ئەدەم بە (خەجە)، با بچێت بەئارەزووی خۆی کام جلوبەرگ گەرم و قایمە، بۆخۆی و منالەکانی هەڵگرێ، خۆشم بەم رِۆژگارە لەناو بازارِم، خۆم ئەنێمەوە بۆ قاپوتێک لە قوماشە ئەستورە توکنەکان، خۆ بەخوا بە چوارده پانزە پەنجایی، دەستیشم ماچ ئەکەن، ئینجا ئەو حەلە، زستان با هەر زوقم و بەفر و بارانی خۆییم بەسەرا ببارێنێ.

ناسیاوێکی وەک خۆی حەماڵ بوو، بەلایا رِابردوو سڵاوێکی گەرمی لێکرد، ئەمیش، زنجیرەی ئەو خەیاڵە خۆشەی خۆی پچرِاند و گەرمتر وەڵامی دایەوە، تا وردەوردە، بەدەم رِۆیشتنەوە چووە وە سەر هەمان باسو خواز:

ئەگەر وەهابێ، من هێشتا دینارێکم لە قاپییا ئەمینێ، لام وایە ئەویش بدەم بە زەخیرە بۆ زستانەکە، لە هەموو شتێکی تر باشترە، ئەیدەم بە نیسک و نۆک و رِبەیەک

گەنم و لە ماڵەوە دایدەنێم بۆ کاتی تەنگانە، گەلێک باشترە، کێ چوزانێ!... دوورنییە سبەینێ، وەزعەکە ئاڵۆزبێتەوە و هەمیسان بقڵیشێتەوە!... لە ڕاستیا، (مارف)ی کۆڵهەڵگر لەم بەرچاو تاریکیەدا ناهەقی نەبوو، باری ناو شار، هەردەم لەسەرپێبوو بۆ ئاڵوگۆڕێکی ئەوتۆ، کە بە بیری هیچ مرۆڤێکا نەیەت و هیچ کەسێک نەتوانێ، خۆی لە کارەسات و بەسەرهاتی لە ناکاوی بەدوور بگرێت و دواجار خۆی لە دەرد و مەینەتی و بەڵای ناگەهانی بپارێزێت، ئەو کە بە پیاچوونەوەیەکی خێرا، گشت ڕووداوەکانی پێشووی ناو شاری هێنایەوە پێش چاوی خۆی و، ئەو سزا و ئازاری نەبوونی و برسێتییەی هێنایەوە یاد، کە لە ئەنجامی ئەو ڕووداوانەدا چەشتی، لە دڵی خۆیا بە ڕەزامەندییەوە گوتی:

– کە ڕبە ئاردەکەم لە ماڵەوە هەبوو، بەس نییە ئەم جارە خوانە خواستە ئەگەر قڵیشایەوە، لەماڵەوە خۆم مت ئەکەم و بەنانە وشکییەکەش بێت ڕۆژ بەسەرئەبەین، هەتا خوا سەرلەنوێ دەروویەکی ڕەحمەتمان لێ ئەکاتەوە.

باسی قڵێشانەوە و کارەساتی سامناکی، ڕستێک پرسیاری لەمێشکدا بزوان، لەدڵی خۆیا وتی: باشە ئەمە بۆ؟!...
ئەم گەڕە لاوژە تاکەی درێژە ئەکێشێ؟!...

من لەم کارە سەرم ئەماسێ!... هەر هێندە ئەزانی و لەناکاوێکا ئەقلێشێتەوە!... لەناو شارا ئەبێتە تاقوتۆق و بگرە و بەردەیەک، ئەوسەری دیارنەبێ!... دواییش کە گەردەلولەکە کپ ئەبێتەوە و سەراپای ناو شار، وەک شاری مردوان خامۆش ئەبێ، سەیر ئەکەی لەم سەرجاردە، یا لەو ناو کۆڵان، لەناو فلان ماڵا، چەند لاشەیەکی خلتانی خوێنن و لە حەوت ساڵان ڕاست بوونەتەوە سەیرە!... بەڕاستی سەیرە!... ئەمە بۆچی ڕووئەدا و لەپای چی؟!.. ئینجا دوای ئەوەی کەمێک خۆی خەریک ئەکرد و بیری لێئەکردەوە، هەر لە دڵی خۆیا بە بێزارییەوە ئەی گوت:

– ئەمە لەخۆڕایی نییە ... ئەبێ شتێک لە ئارادا هەبێ، ئەوەی ڕاستی بێت، من تێیناگەم و سەری لێدەرناکەم!...

کە بیری لێکردەوە و سەری لێدەرنەکرد، وازی لەو باسە هێنا و بیری ئەچووەوە بۆ ماڵەوە ... بۆ ژنەکەی و منداڵە وردەکانی ... گوتی:
بەس نییە من خوا ژنێکی کارامە و سێ منداڵی جوان و ساغ و سەلیمی داومێ، کە ژیانک

ڕۆشـن ئەکەنـەوە و تینـم ئەدەنە بەر، بۆ ئـەم ڕەنجی فەرهادەی ئەیدەم!.. من چیمە بەسـەر ئەم باسـو خوازانەوە؟!.

گوتراوە (نان بۆ نانەوا گۆشـت بۆ قەسـاب).. دیارە ئەوانەی لەو ڕێگای قلێشـانەیەوە ئـەڕۆن، ئەبـێ نە ژنیـان هەبێ و نە منالـی وردا! ئەی ئەگینـا چۆن زات ئەکـەن. ئەو ڕێگایە ئەگرنەبەر؟. ماوەیەکی تر بەدەم ئەم باس و خوازانەوە ڕۆیشـت، شـەش نان و سـێ دەسک کەوەرەکـەی لەبـن دەسـتی تونـد کردبوو، بـێ ئەوەی هەسـت بەخۆی بکات دەسـتی درێژ کـرد، پارچەیەکـی لـە نانەکـە پچـڕی و نایە نـاو دەمی ماوەیەک جـووی زۆر بـە تاموکام قوتی دا، ئەوە هەسـتی برسـێتی لێبزوان و لەدڵی خۆیا گوتی: تۆ بڵێی (خەجە)، شـۆربایەکی گـەرم و گـوڕی نەرمـە قوتـی لێنەنابێ، کە ئێسـتا بڕۆمـەوە و زۆر بە تامـوکام ورگمی لێ پڕبکەم؟...

خۆزگە ئەو شـۆربایەش، لەپە سـاوەرێکی ئاوداری هەریسـەیی دەبوو .. ئەزانم لەپە سـاوەر بـە گۆشـتی چەورەترە ... ئەشـزانم کـە ئێمە ئەمـڕۆ وەک زۆربەی ڕۆژانـی تر، نە گۆشـتی چـەور و نەبـێ چەوریمـان نەبوو... بـەڵام هەر قایلـم... بە ڕۆنیش بێ هـەر قایلم... بـە ڕۆنیـش بـێ هەر قایلـم ... کورە بگـرە بەبێ ڕۆنیـش بێ هەر کـرە ئەکـەم، تەنها باش کوڵابێتـو وەک کەشـکەک لیقـاوی دابێتـەوە بەمەرجێکیـش ئاوداربێت... ئای کـە لەگەڵ ئەم نانـە و کـەوەرەی بن دەسـتما بەتامـە ... ئای کـە بەلـەزەت و بەتامە ... ئـای کە .....

ئا لەم سـاتەدا، لەبن دەسـتی مارفی کۆڵهەڵگرا قلێشـایەوە ... زۆر ناڵەبار قلێشایەوە .. لە سـەرەتادا، سـێ تەقەی لەسەریەک شـڵپەیان هات، دوایی چەن دەسـت ڕێژێک کرا، ئینجا خـرم و هووڕ دەسـتپێیکرد، ئەمـە هەمووی لـە چەند سـاتێکدا ڕوویدا، مارفی بەسـەزمان، هـەر لـە تەقـەی یەکەمـەوە وەک هـەر جارێکی تـری لەوەبـەر، خورپەیەک دای لـە دڵی و بروسـکەیەک بـە هەناویـا ڕابـورد، وەک هەمـوو جارەکانـی تـر، تەکانـی دایـە خـۆی، کە بەخێرایـی هەنـگاو هـەڵ بێنێتەوە... هەتا هێـزی تیایە، هەڵبێت و خۆی قورتـار کات، تەنانەت بەبێ ئەوەی هەر هیچ سـەیری دەوروپشـتی خۆی بکات و بزانێت چ باسـە؟.. کەچی مارفی کۆڵهەڵگری بەسـەزمان، سـەرەڕای ئەو هەموو وریایی و دەسـت و بردەی، بەفریا نەکەوت!.. کار لـەکار ترازابـوو!... گوللـەی وێڵ، گەلێک لەو دەسـت و بـردە تربوو ... هـەر لە زووەوە بە گازەرای پشـتی یا نووسـا بوو، زۆر بێبـاک ڕووی کردبووە ناو ناخی دڵی... لەوسـاتەدا، تەنهـا هێندەی هەسـت بەخۆیکرد، کە کسـپەیەکی تیـژ وەک دەمی گوێزان دڵـی ئاگر دا، ئیتر

دوای ئەوە، هەستی بە هیچ شتێک نەکرد ... تەنانەت تۆزقاڵێکیش ئازاری نەچەشت، لەپە و ڕوو بەدەما هات، بەبێ پەلە قاژەکردن و لنگە فرتێ، لەجێی خۆی خپ بوو ... مرد .. نان و کەوەرەکەی بن دەستیشی، خوێنێکی گەشی ئاڵ چۆڕاوگەی تێبەست و شێوە و ڕەزای گەلێک گرانکرد.

لە ماڵیشەوە، وەک مارفی بەسەزمان بەئاواتەوە بوو، ژنە دڵسۆزەکەی لەپەساوەرێکی گەلێک بەتامی بۆ لێنابوو... سێ مناڵە وردیلە جوانەکانی، پەیتاپەیتا بەدەوری مەنجەڵەکەدا ئەسووڕانەوە و پەلەی تێکردنیان لێئەکرد، دایکەش دەمێک بە خەڵەتاندن و دەمێکیش بەهەڕەشە لێکردن و ڕاونانیان تەفرەی ئەدان، بەو نیازەی ها ئێستا ها ساتێکی تر باوکیان بێتەوە و ئەوسا گشتیان پێکەوە، بەوپەڕی شادمانییەوە بچنە وێزەی مەنجەڵە لەپەساوەر.

کەچی ڕۆژ لە دەم کەلەوە چوو بەودیوا... بانگی ئێوارەی دا... دنیا تاریک داهات... باوک هەر دیارنەبوو... باوک لە مەیتخانەی سەرەوە، لاشەیەکی بێ گیانی خەڵتانی خوێن بوو، فڕێدرابوو... هێچگار بە کەمتەرخەمییەوە فڕێدرابوو.

١٩٦٩ حسین عارف

گفتوگۆ:

١- ئەو زاراوانەی کە تائێستاش ماون و گوزارشت لە ڕۆژانی کوشت و بڕی دوژمنانی نەتەوەکەمان دەکەن، زاراوەی (قڵیشایەوە)... دەکرێت لەگەڵ مامۆستا، گفتوگۆ لەسەر ئەم زاراوەیە بکرێت، بەواتا وەسفکردنی ئەو ڕۆژە خوێناویانە...

٢- مارفی کۆڵهەڵگر لە هەندێک شت نەزان و ساویلکەیە، دەکرێت، باسی ئەو شتانە بکرێت...

٣- ئەمە نمونەیەکە لە چیرۆکی کورت... لەگەڵ ئەوەشا نابێت لەبیرمان بچێت کە چیرۆکی مام ناوەندیش هەیە، کە پێی دەگوترێت (نۆڤێل یان نۆڤێلا) ... هەروەها چیرۆکی درێژ و ڕۆمانیش هەیە ... ئەوەی کە ئەم جۆرە چیرۆکانە جیادەکاتەوە.

ئـ- ماوەی ڕووداوەکان.

ب- ژمارەی کەسەکان.

دەکرێت بەهۆی مامۆستاوە لە هەریەک لەم جۆرانەی کە باسکران، چەند نمونەیەک بهێنرێتەوە ... لە (ئەدەبیاتی تازەی کوردیماندا)...

هەڵوێستی جوامێرانە

لێدوانەکەی سەرکردەی بەڕێز
مەعەممەر قەزافی

بەڕێز (مەعەممەر قەزافی) لە ٢٠ / ٢ / ١٩٩٩ لەدوای گرتنی (عەبدوڵا ئۆجەلان) ئەم لێدوانەی دا: من لەم ساتەدا چەند وشەیەکی کورت ئاراستەی سێ لایەن دەکەم لەم جیهانەدا، بۆ برا تورکەکان و برا کوردەکان و ئەو دەوڵەتانەی، کە بەشدارییان لەم گرتنەدا هەبوو، بەنیسبەت برا تورکەکانمانەوە دەمەوێت ئەوە بڵێم، کە خۆیان نەخەڵەتێنن و لە خۆیان بایی نەبن و دڵخۆش نەبن، ئەمە ئەگەر شتێک هەبێت ئەوا ئەوە دەگەیەنێت کە ئێوە لە مێژووی خۆتان نابەڵەدن و بەم سەرکەوتنە ساختەیە خۆتان لە خشتە دەبەن... چونکە (ئەستەمبۆڵ) پێش ئێوە شادمان بوو کاتێک سەری (غۆمە) و (عەبدولجەلیل) و (یەحیا سویدییان) پەڕاند و بۆ (ئەستەمبۆڵ) یان گواستەوە، ئەوکاتە وتیان کە چەتە و یاخیبووەکان و جوداخوازەکانی (تەرابولس) مان دەستگیر کرد و لەناومانبردن، بەم

شـێوەیە (لیبیـا) هەتا هەتایـە دەبێتە پاشـکۆی (ئەسـتەمبۆڵ) ... دیارە مێـژووش بەم جۆرە عەقڵیەتـە پێدەکەنێـت و گاڵتەی پێدێـت کە عەقڵیەتی (ئەسـتەمبۆڵە)... ئـەوا لەبەرچاومانە کە (لیبیا) دەوڵەتێکی سـەربەخۆی خاوەن دەسـەڵاتە، ئەو خۆشـییەش تەنها خۆتانی پێخەڵەتێنرا، دوای ئـەوەی جارێکـی تر (ئەسـتەمبۆڵ) بەوە دڵشـادبوو کە گوایا شۆڕشـگێڕانی نەتەوەی عەرەب وەکو: شـەهیدان (عەبدولکەریم خەلیل، عەبدولحەمید زەهراوی، شـوکری عەسـەلی، عـەزم، شـەهابی، سـەلیمی جەزائیری، ئەمیر عومـەر عەبدولقادری جەزائیـری)، کە لە لایەن دادگای (ئەسـتەمبۆڵ) بـەوە تاوانبارکرابوون کە گوایا ئەوانە جـودا خوازن... لە چوارچێوەی ئـەو دادگاییکردنـەدا کە بـە گەلێک بیانووی پڕوپووچەوە بەشـێوەیەکی ڕاسـتەوخۆ تاوانبار کـران... تاوانـی چی؟. تاوانی سـەربەخۆیی عێراق و سـوریا و فەڵەسـتین و تەواوی وڵاتانی عـەرەب لە دەوڵەتی عوسـمانی .... ئێسـتاش ئـەوا دەوڵەتانی عەرەب سـەربەخۆن دەوڵەتی عوسـمانیش لەناوخۆیدا کۆتاییهات...

کەوابێـت تـەواوی بۆچوونەکانتـان گاڵتەجـاڕی لێدەرچـوو. ئـەوا مێـژووش بـە ئەسـتەمبۆڵ پێدەکەنێت، لەناوبردنی ئەو سـەرکردە شۆڕشـگێڕانە نەبووە هـۆی لەناوبردنی نەتـەوەی عـەرەب و لەدەسـتدانی سـەربەخۆیی ئـەم نەتەوەیـە.

دیمەنـی (عەبـدوڵا ئۆجـەلان)، کـە ناینـاسـم و وڵاتەکەشـم هیـچ پەیوەندییەکـی بەو پارتـەوە نییـە، تورکیـاش ئەمـە زۆر چاک دەزانێـت، دەڵێم جیهـان ئەم دیمەنـەی تەنیا لەم یـەک دوو ڕۆژەی بـەر لە ئێسـتاوە نەبینیـوە، بەڵکو پێشـتر چەند جارێک پێی ئاشـنا بووە، کاتێک کە شۆڕشـگێڕی نەتـەوەی عەرەب (نەخلە مەتـران ئەلبەعلەبەکی) بەچاو بەسـتراوی و کەلەپچـە کـراوی، لە لایەن جەندرمـە تورکەکان پەلکێشـکراو لەڕێگا کوشـتیان... ئەوکات ئەسـتەمبوول جـاڕی داو گوتـی: ئـەم چەتـە جوداخـوازە لەناوبـرا و بەتـەواوی بەسـەر بزوتنـەوەی جـودا خوازیـدا سـەرکەوتین و تەفروتوونامـان کـردن... دیارە ئەمـە بزاڤێکی جـودا خـوازی نەبوو... بەڵکـو سـەربەخۆیی میللەتێک بـوو... لەلایەکی ترەوە قسـەم بۆ برا کوردەکانـم ئەوەیـە کـە ئێسـتا لەم سـاتەدا پێیـان ڕابگەیەنـم و بۆیـان ڕوونبکەمـەوە کە دڵیان سـارد نەبێتـەوە و غەمگین نەبـن، هەرکاتێک دوژمنەکانتان خوێنی ڕشـتن، ئەوا زیاتر شۆڕشـی کوردسـتان کڵپـە دەسـێنێت، وەک ئـەوە وایە کـە بەنزیـن بکرێت بە ئاگـردا... با زیاتـر خوێنتان برێـژن، چونکە ئەمە دەبێتە هۆی ئەوەی، کە کڵپەی شۆڕشـی سـەربەخۆیی میللەتـان زیاتـر هەڵچێت... نکوڵـی لە سـەربەخۆیی میللەتان کارێکە کە گەمژەیـی و کاڵفامی

دەگەیەنێت و نەزانی لە مێژوو دەردەخات ... هەرچەندە ئەمڕۆ، ئیمپراتۆریەتە ملهوڕە دڕندەکان هێزی زوڵم و دوژمنکار و پراگماتیکی میکافیللی بێویژدانە و نکوڵی لە مافی میللەتان دەکەن، لە ئازادی و سەربەخۆیی و ژیانێکی شیاو لەژێر خۆردا، دەڵێم هەرچەندە ئەو هێزانە کۆک بن بۆ لەناوبردنتان ئەوا ئێوە هەر سەردەکەون... ئەو ئیمپراتۆیەتانە لەناو دەچن، هەروەک ئیمپراتۆریەتەکانی پێشوو نگرۆ بوون، لەسەرووی هەموویانەوە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، کە شۆڕشگێرانی عەرەبی داپڵۆسی و وای لەقەڵەم دەدان کە ئەمانە جوداخواز و ڕێگر و چەتەن.

ئێستاش مێژوو بەو ئیمپراتۆریەتە و بەخودی ئەستەمبۆڵیش پێدەکەنێت... ئەو دەوڵەتانەش، کە هاوبەشیان لەو پیلانەدا کرد، کەمترین شت کە پێیان بگوترێت ئەوەیە، ئەو دەوڵەتانە خوێڕی و ترسنۆکی بێ ویژدان و بێ ڕەوشتن، ئەمانە پیلانیان لە دژی پیاوێک گێڕا لە ئەنجامی ڕێکەوتنێکی ناپەسەندی خۆپەرستانەی هەمە لایەنە، ئەو دەوڵەتانە پێویستە شەرمەزار بکرێن و گەمارۆ بدرێن، ئەمە کەمترین شتە کە بەرامبەر ئەو کردەوەیە کردیان، کە بە کردەوەیەکی ترسنۆکی غەڕا دەبێت، لە قەڵەم بدرێت... خەباتی ئێوەش ئەی برا کوردەکان بەبێ دوودڵی بەردەوامە تا سەرکەوتن.

بۆ زانین

١- ئەم سەرکردە بەڕێزە، گەڵێکجار داوای مافی ڕەوای میللەتی ئێمەی کردووە تا دەگاتە مافی چارەنووسی تەواو، کە لە ساڵی ١٩٧٧ لە کۆبوونەوەیەکی بەر بڵاوی بزاڤەکانی ڕزگاری جیهانی کە لە (تەڕابلوس) پایتەختی (لیبیا) بەسترا، پشتیوانی خۆی ڕاگەیاند.

٢- بزاڤی جوداخوازیی و سەربەخۆیی میللەتان: لە برگەی یەکەمدا پرسی زەوتکردن و داگیرکردنە، بەڵام لە دووەمیاندا، ئەوا مافێکی سروشتی و ڕەوای هەموو میللەتێکە کە بە مافی چارەنووسی خۆی شاد بێت...

لێکدانەوەی وشەکان:

وشـە	واتــا
نابەڵەد:	نەشارەزا
بزاف:	جوڵانەوە
پراگماتی:	پراکتیک، شێوازی عەمەلی
میکافیللی:	زانایەکی ئیتاڵی بوو، مەبەست لای ئەو هەموو کارێک بـــا مەیسەر بێت بەهەر شێوازێک بێت، ئێستاش بۆتە تیۆرێک بۆ کاری ساختە و فڕوفێڵ و لەخشتەبردن...
ناپەسەند:	ناڕەوا – نابەجێ
خۆپەرستی:	خۆویستی – ئەنانی
کاڵفام:	بێ عەقل، پێ نەگیشتوو.

ئافرەتی کورد

گەڕیدە ئەوروپاییەکان گەلێکیان بەشان و باهوی ئافرەتی کورد هەڵداوە، بەڕادەیەک جاروبار خۆمانمان لەبیردەچێتەوە، وابزانم ئەو گەڕیدانە بێ ئەوەی نیازیان خراپ بێت کەمێک زۆر ڕۆیشتوون، وادیارە، کە لە کۆڵانە تەسکەکانی شارە داخراوەکانی خۆرهەڵاتەوە هاتوونە ناوشاخ و داخە کراوەکانی کوردستانەوە، کەمێک سەریان لێتێکچووە، بۆیە ئافرەتانی کوردیان لە ئافرەتی دەوروبەریان باشتر هاتووتە بەرچاو.

ڕاستە ئافرەتی کورد پێخاوس نییە، بەڵام ئافرەتانی هەموو ناوچە شاخاوییەکانی جیهان هیچ کاتێک هیچ کامیان پێ خاوس نەبوون چونکە نە سەرما و سۆڵەی زستان و نە تەڵەزمی بەردی شاخەکان ڕێگەی پێخاوس نادەن، هەر ئافرەتێکی دەشتەکانی هیندستان بهێنینەوە ناو شاخەکانی کوردستان دەبێت نان لە دەمی خۆی و زارۆڵەکانی بگرێتەوە، تا پارەی جوتێک پێڵاو بۆخۆی و بۆ ئەوان پاشەکەوت دەکات، بەهەمان دەستور ئافرەتی لادێی کورد کەمێک لە ئافرەتی لادێی چەند شوێنێکی تر پۆشتەترن حەزیان لە ئاڵ و واڵا

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

زۆرە، جلو بەرگیان دڵدەکاتەوە، بەڵام ئەمیشیان بەرهەمی سروشتە، ئەو ئافرەتە چاوی بە سەوزایی و شینایی و گوڵاڵە سورەی دلڕفێن کردۆتەوە و هەمیشە ئەو ڕەنگانە دڵ و هەستیان بزاوندووە، خۆ ئەگەر تەواو پۆشتەش نەبێت ئەوا بەرگەی بەفرانبارێک ناگرێت، دیسان ڕاستە ئافرەتی لادێی کورد عەبا و پەچەی نەزانیوە، بەڵام هەر ئەوەمان مابوو ئەو ئافرەتانە بە عەبا و چەپوە نەبا و درک و داڵی ناو کەندەڵان و چڕەداری دارستان و لێشاوی ئاوی ناو گەلییەکاندا مەشکە و هەمانەی پڕ بگوێزنەوە، هەر ئافرەتێکی عەجەم ڕێی بکەوتایە کوردستان دەبوو بەرلەوەی دەست بۆ هیچ بەرێت عەبا و پەچەکەی فڕێبدات، بڕوانە سەیرانە تێکەڵەکانی ئەمڕۆش دەبینن باجی ڕەعنا و باجی مروەت وەک کنێر و وەک ڤیان بێ عەبا و پەچە هاتوچۆ دەکەن.

مەبەستم لەو قسانە ئەوەیە بڵێم ئافرەتی کورد نە هیچی لە کەس زیاترە و نە هیچیشی لەکەس کەمترە، (بێکەس) وتەنی (گیرۆدەی دەستی زوڵم) بوو ئەو ساکە وەک هەموو دەستە خوشکێکی گیرۆدەی تر دواکەوتوو دەبێت و شەقڵی ئەو دواکەوتنەی پێوە دیاردەبێت، وابزانم لەگەڵمانی گەر بڵێم پێویستە کورد لە هەموو کەس زیاتر لە داڵغەی ڕۆمانسییەوە بەدوور بێت.

ئافرەتی کورد وەک هەموو ئافرەتانی جیهان، بەدرێژایی مێژوو گیرۆدەی بێ مافی و زۆر و ستەمی کۆمەڵ بووە، ژمارەیەک لە داب و نەریتە هەرە ناشرینە دەستکردەکانی ژیان ڕەگ و ڕیشەیان لەناوماندا داکوتاوە، لە لادێکان هێشتا ژن بە ژن و شیربایی هەرماوە تەنانەت لە شارەکانیش دەگمەن کچمان بەئارەزوی خۆی شو دەکات. مارەیی و پەڵپ و نازو نوزی ماڵە کچ، بوونەتە کۆسپێکی گەورە لەبەردەم ژن خواستندا، (قانع) هەقییەتی مارەبڕینی ناو ناوە (بەپارە کڕین) ... تا دوێنێ هەبوون شانازیان دەکرد کە تەنێک لۆکە بەشێک لە نیشانەی ماڵە زاوا بوو، هەشبوون هەر بۆ ئەوە، لیک لە دەمیان دەهاتە خوارێ، نەیاندەزانی چۆن بۆڕی ئەو بیرتیژانە بدەن لۆکەیان کردە دیاریی دەستیان.

پەیوەندی نێوان بوک و خەسوی ئیمڕۆمان جیاوازیەکی ئەوتۆی لەگەڵ ڕابردووماندا نییە، جاری وا هەیە خراپتریش بووە، بەڵگەش ئەو وشە نوێیەی ناو زمانی کوردییە کە بوکەکانمان ڕێکوپێک بۆیان داتاشیوین بەوەی (صبار)ی دڕکی ژهراوی عەرەبیان کردۆتە زمانی (خەسو) ... نەخوێندەواری باڵی ڕەشی بەسەر زۆربەی هەرە زۆری ئافرەتانی کوردستاندا کێشاوە، ئەم نمونەیە لە ڕابردووی نزیکمان دێنمەوە:

ساڵی ١٩٥٢ لە هەموو پارێزگای هەولێر تەنیا ٧٥٩ و لە هەموو پارێزگای

سلێمانی تەنیا ١١٣٢ کچ دەچوونە قوتابخانەی سـەرەتایی، ژمارەی نەخوێندەوارانی هەردوو پارێزگاکـەش هـی هەولێر (١٠٧٩٤٠) هی پارێزگای سـلێمانیش گەیشـتبووە (١٠١٨٨٦) کەس.

نامەوێـت زیاتـر دڵگیرتـان بکـەم بۆیـە لـەو ژمـارە زۆرانـەی دەربـارەی پێش پەنجـاکان کۆمکردوونەتـەوە هیچتـان بـۆ ناهێنمـەوە، بەداخـەوە تـا ئەمـڕۆش ڕوناکبیرانی کورد، دەسـتەیەک شـاعیریان نەبێت، وەک پێویسـتە هەسـتیان بەم کەلێنـە گەورەیەی ژیانی گەلەکەیـان نەکـردووە، کوردسـتان یەکەمیـن ڕۆژنامەی کـوردی کۆتایی سـەدەی ڕابردوو چەنـد جارێـک لـەو شـوێنانەدا، کە بە نـاوی ئاییـنەوە کـوردی بـۆ خوێندن هانـداوە ئافرەت و پیـاوی تێکەڵکـردووە، کەچـی دوای نزیکـەی نیو سـەدە کـون و قوژبنی ژمارەی سـاڵێکی گۆڤارێکـی بـۆ ئافرەتی کـورد تێدا بدۆزێتەوە.

لـەم مەیدانـەدا وەک زۆر مەیدانـی تـری ژیانـی ڕوناکبیریمـان، شـاعیران بـۆڕی ئەوانـی تریانـداوە، نێـرو مـێ لای حاجی قـادری کۆیی فەرقیـان نەبووە، مەلای گـەورە چەند جارێک لـە شـیعرەکانیدا بـە وردی هاتۆتـە سـەر باسـی ئافرەتـی کـورد، بۆ چاکـە هانیـداون و بە تونـدی ڕەخنـەی لـەو داب و نەریتانـە گرتووە، کە ئافـرەت گیرۆدەیانن، مـەلای گەورە وەک باوکێکـی دووربیـن بەر لـە هەمووان لـە کۆیە کچەکانی خۆی خسـتەبەر خوێنـدن، (بێکەس) یـش بـە گەرمـی ئافرەتی کوردی بۆ تێکۆشـان و سـەرپۆش فڕێـدان هاندەدات، لـە چلەکاندا (نەسـرین دەمێکـە)ی (بێکـەس) ببـووە سـرودێکی نیشـتمانیی ئازادیخوازانی کورد قەڵشـی کوڵمـی سـوتاوی کچـی لادێ و ڕەنجەڕۆیـی کیـژی شـێخ و کیـژی حاجـی و کیـژی ئاغا، سـەرنجی (هێمـن موکریانی) یان ڕاکێشـا (گـۆران) توندوتیژترین دەنگی بێـزاری لە باری پڕ جـەور و سـتەم و دواکەوتوویـی ژیانی کـوردەوە دەربڕیوە.

کەسـمان نییـە نەزانێـت، کـە ئافرەتـی کورد بـەش بەحاڵی خـۆی لە کـۆڕی خەباتدا دریغـی نەکـردووە، لێـرەدا تەنیا چەند ڕاسـتیەکی کەم زانـراو یان نەزانـراو دەخەمە بەرچاو ... (حەپسـەخانی نەقیـب) ئافرەتێکی لێهاتوو بوو، لە بیسـت و سـییەکاندا چەند جارێک نامەی تایبەتـی نـاردووە بـۆ بـارەگای یەکێتـی نەتەوەکان لـە (جنێف) و تێیدا باسـی ئـەو جەور و سـتەمە زۆرەی کردووە کە بەسـەر کورد هاتـوون، ئەو نامانە ئێسـتە بوونەتە بەڵگەی گرنگ بـۆ لێکۆڵینـەوەی مێژووی نوێـی گەلەکەمان.

(میناخـان)ی هاوسـەری (قازی محمـد)ی نەمر لە ڕۆژگاری کۆمـاری مەهاباد جێگەی (حەپسـەخان)ی نەقیبـی گرتبۆوە، وادیارە خەریکـی دامەزراندنی یەکەم ڕێکخـراوی ئافرەتان بـوو، لەسـەردەمی پاشـایەتیدا کچـە کوردەکانـی زانکـۆی بەغـدا ئازایانـە لە خۆپیشـاندانە

نیشتمانی و ئاهەنگە نهێنیەکانی نەورۆزدا بەشدار دەبوون، ئەم ناوانە بەشێکن لەوانەی بەچاوی خۆم دیومن و لەبیرمن:

خوالێخۆشبووان، (ڕوناک زوهدی) و (نەوزەر نوری) و (نازەنین سالّح قەفتان) و (حۆری عەلی ئاگا) و (درەخشان عارف نەجیب) و (شەفیقە ئەحمەد) و (درەخشان شێخ جەلال) و (زەکیی عومەر سام ئاغا) و (سورەیا موحەمەد) و (نەزیرە ڕەشید) و (ناجیە مستەفا) و (گوڵشەن ڕواندزی) .

هیوادارم باری ژیانی ئافرەتانی کورد و مێژووی بزووتنەوەیان زیاتر سەرنجی نووسەرانمان ڕابکێشن و گەلێک بەرهەمی تری وەک (ئافرەت لە چیرۆکی کوردی) ی (سەباحی غالب) و خەباتی شیعری کوردی لە پێناو ئازادیی ئافرەتاندای کاکە حەمە و (ئافرەتی لادێی کورد) ی کاک بورهان قانع، بەشێک لە کەلێنەکانی کتێبخانەی کوردی پڕ بکەنەوە.

قــەدەم خێــر

لە بزوتنەوەی ڕزگاری کوردا وەنەبێ هەرخەبات و خۆبەختکردن پیشەی پیاو بووبێ، بەڵکو بە سەدان لە ئافرەتانی کوردستان لە پێناوی نیشتماندا ئەگەر قارەمانییەتیان لە براکانیان پتر نەبووبێ کەمتر نەبووە، قەدەم خێر یەکێکە لەو ئافرەتە کوردە شۆڕشگێڕە قارەمانانەی بە شۆڕشی چەکداری هەڵسا دژی ڕژێمی شایەتیی لە ئێراندا، لە سەردەمی ڕەزاشادا، کەبرا قارەمانەکەی (یوسف)خان کرا بەپەتی قەنارەدا، بەرامبەر ئەم کردەوە دڕندەییە بە دەنگ هاواری نیشتمانەکەیەوە هاتو ئالای خەبات و شۆڕشی هەڵگرت دژی زۆرداری و چەوساندنەوە، بڵێسەی ئەم شۆڕشە لە هەرێمی (هەمەدان و لۆڕستان) دا بەرزبووەوە کەتا حەوت ساڵ درێژەی کێشا و سوپای دوژمنی ونجڕوونجڕ کرد.

ئەم سەرکەوتنە گەورانەی شۆڕشگێڕەکان پاڵی بەدوژمنەوە نا لەشکرێکی گەورە ئامادەبکات بۆ لەناو بردنی شۆڕشەکە بە فەرماندەی سەرهەنگ(سەقەفی) بەیارمەتی

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

(عومەر خانی شوکاک)و چەند ناپاکێکی کوردی تر لە سەرۆکی هۆزەکان وهێرشیان بردە سەر شاخی (کەورکو)و گەمارۆی شۆڕشگێڕە قارەمانەکانیان داتا ماوەی سێ‌مانگ، بەڵام ئەم شۆڕشگێڕانە، بەسەرکردایەتی قەدەم خێر، بەرامبەر بەهێزی دوژمن قارەمانانە خۆیان گرت و جەنگین، تا چەک و ئازوقەیان نەما، ناچاربوون خۆیان بدەن بەدەستەوە. دوژمنی خوێن ڕێژ قەدەم خێری ڕەوانەی تاران کرد لە زیندانەکانی ڕەزا شادا سی ساڵ مایەوە، تا بەنەخۆشی وەرەم لەناو زیندانەکەدا گیانی پاکی دەرچوو. بەم جۆرە گیانە شۆڕشگێڕەکەی تێکەڵ بەگیانی هەزاران شۆڕشگێڕی تر بوو، کە خۆیان لەپێناوی کوردو کوردستاندا بەختکرد.

گـوڵ و گیـا لە پزیشـکیدا

لەبـەر ئـەوەی، کـە پەنجـەی سروشـت لـە بەهارانـدا لاپـاڵ و دەشـت و گـوێ ئاوەکانی کوردسـتانمان بە گوڵ و گیای فرە چەشـن بۆ ئەنەخشـێنێ. باوک و باپیرانیشـمان ئەم گوڵ و گیایانەیـان بـۆ پزیشـکی بەکارهێناوە و بـۆ گەلێک نەخۆشـی سـودیان لێوەرگرتووە. بۆ نمونە هەندێکیان باسـدەکەین.

١- گوڵـە بەیبـوون پـاش ئەمـەی ئەکوڵێنـرێ ڕەنگاوەکـەی ئەخورێتەوە بۆ ژانە سـک زۆر بەکەڵکە.

٢- ڕیحانـە کێویلـە ، پاش کوڵاندنی ڕەنگاوەکەی ئەدرێ بەو کەسـانەی کە خوێن هەڵدێننەوە و خوێنەکە بەربەست ئەکات.

٣- گوڵـە زەردە: جگـە لـەوەی کـە ئەکرێ بە حەڵـوا وەک چاش ئەکوڵێنرێ و بۆ ژانە سـک دەرخواردی منالی سـاوا دەدرێت.

٤- خاشخاش: بەوشکی ئەکوڵێنرێ و لەگەڵ شەکردا تێکەڵئەکرێ، ئەدرێ بەو کەسانەی کە کەم خەون.

٥- گوڵی (گاوزمان) کە وەکو وەنەوشە وایە لەگەڵ لیمۆی بەسرە ئەکوڵێنرێ و ڕەنگاوەکەی ئەدرێ بەو کەسانەی کە لم لە گورچیلەکەیاندا هەیە.

٦- بنی ڕێواس: پاش وشککردنەوەی ئەهاڕێت و لەگەڵ شەکردا تێکەڵئەکرێ و دەرخواردی ئەو کەسانە ئەدرێ، کە توشی برینی (شێرپەنجە)بوون.

٧- گەڵای بی: کوتراوەو ئاوەکەی دراوە بەو کەسانەی لەرزو تایان بووە.

٨- گەڵای گێوژ: لەدوای وشککردنەوەی کوتراوەو کراوە بە چاو دەرخواردی ئەو کەسانە دراوە کە نەخۆشی شەکرە یان بووە.

٩- گەڵای سینەمەکی : پاش کوڵاندنی بۆ ڕەوانی خواردراوەتەوە .

١٠- تۆوی (کەتان) : کوتراوە و خراوەتە سەر دوومەڵ بۆ دەربوونی.

١١- جەوی بادامی شیرین : وەکو نوقڵ مژراوە بۆتەنگەنەفەسی بەکارهێنراوە.

١٢- گەڵای داربەڕوو: بە وشکی هاڕراوە و ئەوانەی کە خوێنی لوتیان بەربووە هەڵیان مژیوە و خوێنەکەی وەستاوەتەوە.

١٣- گوڵە هێرۆ: کراوە بە چایی و دەرخواردی ئەوانە دراوە کە شەو زۆر ئەکۆکن.

١٤- گیا وەردێنە: کوتراوە و لەکاتی چاو ئێشەدا خراوەتە سەر چاو.

١٥- مازوی شین و شەکر بەیەکەوە هاڕاوە بۆ وەستاندنی سکچوون خوراوە.

١٦- گەزۆ: دراوە بەوکەسانەی کەتوشی سورێژە بوون.

خـوێندنـەوە و لێکـۆڵینـەوە

لـە جیهانـی ئەمـڕۆدا، خوێندنەوە بـووە، بەڕەوشـتێکی سـودبەخش و بەکەڵـک. وە نەبێت هەمـوو خوێندنەوەیەکیش ئـەو کەڵکـە ببەخشـێ چونکـە جـۆری خوێندنـەوە ئـەم لایەنـە دیاریـدەکات. خوێندنـەوە ئەگـەر هـەر بـۆ وەختبردنە سـەربێت، ئـەوا بێگومـان ئەنجامێکی وانـادات بەدەسـتەوە، بەڵکو پێویسـتە خوێندنەوە بـە لێکدانەوەو لێکۆڵینـەوەوە بێت. ئەتوانین هـەر لە سـەرەتاوە خۆمان بەوە ڕابێنین، کـە لەکاتی خوێندنەوەدا بە وردی سـەرنج بدەین و لـەو زانیارییانـەی لـە کتێبێکایـە بکۆڵینەوە، ئەو وەختە هەسـت بەوە ئەکەین کـە ڕۆژ لە ڕۆژ زانیاریمـان هەر لەفـراوان بووندا ئەبێت و لێکدانەوە و بیرکردنەوەمـان توانایەکی تری ئەبێت.

لەکاتێـکا، لـەو جـۆرە خوێندنەوەیەدا، کە بۆ وەختبردنەسـەرە، یا بۆ وەخت کوشـتنە، ڕێـی تێئەچـێ هەر لە پـاش ماوەیەکی زۆر کەم ناوی نوسـەرەکە و ناوەڕۆکـی کتێبەکەی لە بیربچنـەوە، لـەو خوێندنەوەیـەدا کە بەسـەرنج و لێکۆڵینەوەوەیە هەسـت ئەکەیـن بەوەی کە بەشـدارین لەگـەڵ دانەرەکـەدا، لەگەڵیان ڕەنجئەدەیـن و مێشـکمان خەریکئەکەین.

ئەو وەختە پێویستە لەتەک خوێندنەوەدا، ئەو سەرنجانەی بەدڵمانەو لامان گرنگە بینوسینەوە، یا کورتەیەکی کتێبەکە بنوسینەوە یا ڕای خۆمان دەربڕین بەرامبەر هێندێ سەرنجی دانەرەکە، کە بەدڵمان نییە. لەوانەیە ئەم لایەنە بمان گەیەنێتە شتی وا نوێ، بیرمان بۆ شتی وا بڕوات، کە دانەری ئەوکتێبەش بۆی نەچووە و بەلایا نەهاتووە.

ئەوەی بەتەنگ ئەوەوەیە، کە زانیاری خۆی پەرەپێبدات، پێویستە پاش خوێندنەوەی هەموو وتارێکی گرنگ و کتێبێکی نوێ، پرسیار لە خۆی بکات، کە چ سودێکی وەرگرتووە لە خوێندنەوەکەی؟ ئایا ئەو کتێبە سودی پێبەخشیووە؟ وەیا زانیاری نوێی بەکەڵک لە چ باسێکدایە و ئایا تێکرا ئەم کتێبە یا ئەو وتارە بەکەلکە و سودبەخشە، نوسەرەکە سەرکەوتووە تیایا خۆ ئەگەر ئەم لایەنانەی تیادا نەبێت ئەوە دیارە، کە ئەو وەختەی بەسەرمان بردووە بەفیرۆ چووە. هیچ کتێبێکیش نیە لە سەروی ئەو تاقیکردنەوەیە بێت چونکە ئەبێ خوێندنەوەکان بۆ ئەوەبن تا سودی لێکدانەوە کەرەستەی زانیاریمان فراوان بکەین و خۆمان بە بیری نوێ و ڕوناک و بلیمەتانە پەروەردە بکەین، ئەگەر هەمو نوسەرێک و دانەری کتێبێک بزانێ، کە کتێبەکەی بەم تاقیکردنەوەی لێکۆڵینەوەیەدا تێپەڕئەبێت ئەوا ناچار ئەبن زۆرتر بیربکەنەوە و باشتر بنوسن و ئەوەی کەڵک بەخش نەبێت نەیخەنە بازاڕی چاپەمەنییەوە.

دەبا لێکۆڵینەوە، جێی خوێندنەوەی بێ ئامانج بگرێتەوە و ببێ بە ڕەوشتێ کە بیرو هۆشی خۆمانی پێ بەرزبکەینەوە، یا خۆمان پەروەردەکەین بە خوێندنێکی هێمنی قوڵەوە ئامانجێکی بۆ دابنێین بۆ ئەوەی زانیاری و لێکدانەوەمان هەر لە گۆڕین و دەوڵەمەندبوون و تازەکردنەوەدا بێ، پێشینان ڕاستیان وتووە، (کە باشترین هاوڕێی مرۆڤ کتێبە)، چونکە لە چەند لاپەڕەیەکدا جیهانێکی نوێ و بەسەرهاتێکی خۆشمان بۆ ئەگێڕنەوە، بە میللەتانی بێگانەمان ئەناسێنێ، یا باسی ڕابوردوویەکی دێرینمان بە شێوەیەکی سەرنجڕاکێش ڕوون ئەکاتەوە. دەبا لەم هاوڕێیە بێبەش نەبین و هەمیشە هەوڵ بدەین، کە لە ناویانا هاوڕێیەکی باش و سودبەخش هەڵبژێرین. ئەمەش شتێکی زەحمەت نییە، ئەگەر هەر لە ئێستاوە کە خوێندکاریت خۆتی پێ ڕابێنی، خوێندنەوەکەت بە لێکۆڵینەوە و سەرنج لێدانەوە بێت.

گەشتێک بە هاوینەهەوارەکانی کوردستاندا

هەرێمی کوردستانی عێراق سەراپای هاوینەهەوارێکی ڕەنگین و ڕازاوە و دڵڕفێن قەشەنگی سروشتییە لە چوارچێوەی کۆماری عێراقی فیدراڵدا، میوان و گەشتیار و گەڕیدە لە بەهاران ڕووبکاتە هەرلایەکی ئەم هاوینەهەوارە پان و بەرینە دارستانی چڕو لوتکەی بەرزی بەفرینی و چیای سەخت دەبینێ و تافەتاف و هاژەهاژی ڕوبار چۆم و کانیا و ئارەزوی بیستنی مەستت دەکات، ڕووەو بۆ هەر ڕێگایەک بڕوات لە هەردوو بەری ڕێگاکە بستێک زەوی ڕوتەن بەدیناکات، سەوزەگیا و سەدان جۆر و ڕەنگ گوڵی کێوی ئەو دەشت و قەدپاڵی کەژانەیان، وەک بەرگی بوکی لادێ ڕازاندۆتەوە و هۆش و بیری هەستیار دەبزوێنێ و هەزاران دڵ ئاواتەخوازی ساتێک ژیانە تیایا.

بەڵام ئەوەی جێگەی داخە ئەم بەهەشتە سروشتکردەی نەتەوەی کورد بێدەستکاری و بێئارایشتە و ئەوەندەی پێویست بێت بایەخی پێنەدراوە، ئەگەرئەم وڵاتە نەخرایەتە پشتگوێ و پێشێل نەکرایە دەمان دیت بە هەزاران گەشتیار و گەڕیدە لە هەمووڵایەکی

ئەم جیهانەوە ڕوویاندەکردە ئەم وڵاتە و هەموو گەلانیش زۆر لە ئێستا باشتر لە کێشەی کورد دەگەیشتن و بە چاوی خۆیان دەیان دی ئەم کوردستانە چ وڵاتێکی جوان و بەپیت و چ نەتەوەیەکی دلێر و ئاشتیخوازە

هەرچەندە ئەم وڵاتەی ئێمە یەک هاوینەهەواری فراوانە، بەڵام باگەشتێک بکەین بە هەندێ لەو شوێنانەدا کە تاکو ئێستا گەشتیار توانیویەتی بیگاتێ.

ئەگەر لە ناوچەی بادینانەوە بکەوینەڕێ، لە شاری دهۆکەوە کە مەڵبەندی پارێزگای دهۆکە و حەفتاوسێ کیاۆمەتر لە شاری موسڵەوە دورە، دەبینین ئەم شارە هەر خۆی هاوینەهەوارێکی خۆش وسازگار و میوەدار و خاوەن شوێنی دیدەنییە، ئەگەر لێرەوە ڕووبکەینە شاری (ئامێدی) تا دەگەینە ئەوێ چەندان هاوینەهەوار دێتە ڕێگەمان، هەر لە شار دەرچووین پاش ماوەیەک دەگەینە (زاویتە)، کە نەوەد کیلۆمەتر لە شاری موسڵەوە دوورەو پلەی گەرمای لە ٢٨ پلەی سەدی تێپەڕناکات هاوینەهەوارێکی فێنک و پڕ لە دارستانی سنەوبەرە، شوێنی حەوانەوەی میوانی تیایە.

سەرچاوەکان

١- مێژووی ئەدەبی کوردی علائــە دین ســەجادی.چاپی یەکـەم (١٩٥٢)ز چاپی دووەم (١٩٧١)ز.

٢- مێـژووی ئەدەبـی کـوردی د.مـارف خەزنـەدار، بەرگەکانـی (یەکـەم، دووەم، سـێەم، چـوارەم، پێنجـەم، شەشـەم، حەوتـەم) چاپـی دووەم (٢٠١٠)ز.

٣- دیوانی بێسارانی بەرگی یەکەم (١٩٨١)ز.

٤- مەلاجزیری(شتێک دەربارەی ژیان و بەرهەمی) د.عزدین مستەفا (١٩٩٠)ز.

٥- دیوانی کامەران موکری- عبدالله عزیز خالد (١٩٨٧)ز.

٦- مەلا مەحمودی بایەزیدی (٢٠٠٠)ز.

٧- ئەحمەدی خانی (١٩٨٩)ز.

٨- دیوانی کانی، موفق ئەکرەم کانی (١٩٨٠)ز.

٩- فەرهەنگی خەم – حەسیب قەرەداغی (٢٠٠٢)ز.

١٠- ژیان و بەرهەم قەدری جان (١٩٧٢)ز.

١١- دیوانی نالی (ملا خدری ئەحمەدی شاویسی مکایەڵی) (١٩٧٦)ز.

١٢- نالی لە بەڵگەنامەکانی عوسمانیدا - هێمن عومەر ئەحمەد

١٣- لێژنەی پێداچوونەوەی زانستی یەکەم:

د.عـزیـز گـــەردی — شێرکۆ احمد حوێز — محمد أحمد محمد

محسن احمد کریم — فیصل مصطفی حاجی — المان احمد سلیم

وارتکیس موسیس — سگڤان جمیل محمد

ئـاو سـەرچاوەی
ژیانە
بۆیە دەیپارێزم

www.bgprogram.org

گشت مافەکانی ئەم کتێبە بۆ وەزارەتی پەروەردە پارێزراوە

ژمارەی سپاردن (٢٨٠)ی ساڵی ٢٠٠١

نرخی یەك دانە (   ) دینار

تیراژ (   ) دانە

چاپی پازدەیەم

١٤٤٣ کۆچی - ٢٠٢٢ زایینی - ٢٧٢٢ کوردی